

Doorwerkingen van slavernijverleden

Meervoudige perspectieven
op de relatie tussen verleden
en heden.

Essaybundel in opdracht van de staatscommissie tegen discriminatie en racisme

met bijdragen van Barryl Biekman, Esther Captain, Wouter van Gent, Alana Helberg-Proctor,
Cody Hochstenbach, Dienne Hondius, Judi Mesman, Gert Oostindie, Patricia Schor en Lex Thijssen

Woord vooraf

De staatscommissie tegen discriminatie en racisme heeft zich door de naderende herdenking ‘150 jaar trans-Atlantische slavernijverleden’ en actuele discussies in samenleving en parlement de vraag gesteld of en in hoeverre er in Nederland anno nu sprake is of sprake zou kunnen zijn van een doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden in hedendaagse ervaringen met discriminatie en racisme in maatschappelijke sectoren en de overheid.

De staatscommissie wil deze mogelijke doorwerking beter begrijpen en zo meer zicht krijgen op het verleden als oorzaak van de situatie in het heden in relatie tot haar opdracht. Een deel van de opdracht bestaat uit het verschaffen van inzicht in de aard, omvang en oorzaken van discriminatie en racisme in de Nederlandse samenleving. Hierbij dient de commissie bijzondere aandacht te besteden aan de maatschappelijke sectoren, arbeidsmarkt, onderwijs, woningmarkt, zorg en aan de overheid.

Om de vraag naar doorwerking te kunnen beantwoorden heeft de staatscommissie een aantal wetenschappers benaderd. Aan hen is gevraagd om deel te nemen aan een rondetafelbijeenkomst op 17 maart jl. Tijdens die bijeenkomst is met elkaar van gedachten gewisseld over de bovengenoemde vraag. Gezien de politieke en maatschappelijke actualiteit en urgentie van het vraagstuk, is de

staatscommissie van mening dat hun reflecties vanuit de verschillende invalshoeken het debat kunnen verrijken en verder kunnen brengen. Vandaar dat de staatscommissie de deelnemers aan de rondetafelbijeenkomst heeft gevraagd om hun bijdragen vast te leggen in essays. Deze essaybundel is daar het product van. De rol van de staatscommissie bij de totstandkoming van de bundel is daarmee van bescheiden aard. De staatscommissie heeft de uitwisseling van inzichten en het uitgeven van de essays voor haar rekening genomen. De inhoud van de essays is geheel de verdienste van de afzonderlijke auteurs. De bundel dient dan ook niet als product van de staatscommissie te worden gezien, maar als een product in opdracht van de staatscommissie waarbij de staatscommissie andere deskundigen een platform biedt om zich over het thema uit te spreken.

De staatscommissie wil alle auteurs danken voor de open gesprekken en het delen van hun kennis en reflecties op het vraagstuk naar doorwerking. Zonder hun bereidwilligheid om onbezoldigd een bijdrage op schrift te stellen over dit belangrijke thema, was deze bundel niet tot stand gekomen.

De bundel kent negen essays met een origineel karakter die waardevolle inzichten bieden. Ze laten samen zien dat de relatie tussen het verleden en het heden op verschillende

manieren kan worden geconceptualiseerd. De veelzijdigheid van de bijdragen heeft de staatscommissie verrast.

Gestart wordt met de bijdragen van Esther Captain, Dienne Hondius, Gert Oostindie en Patricia Schor. Zij hebben gekozen voor een historische invalshoek. Daarna volgen de essays van Alana Helberg-Proctor, Judi Mesman, Wouter van Gent en Cody Hochstenbach en Lex Thijssen, die dieper ingaan op een specifieke sector. De bundel eindigt met een bijdrage van Barryl Biekman. Haar gedachten zijn sterk gevormd vanuit een internationaal perspectief.

In haar bijdrage grijpt **Esther Captain** terug op de rol van de toenmalige missie en de zending, de dominee en de koopman. Via dit op 'beschaving' en 'ontwikkeling' gerichte kolonialisme werd een Europese leefwijze tot norm verheven en kwam tegelijkertijd de economische dimensie centraal te staan. Slavernij leverde niet alleen een bijdrage aan individuele vermogens, maar ook aan de architectuur van de Nederlandse financiële sector. Menselijk leed werd moeiteloos weggecijferd ten gunste van investeringsoverwegingen en winstberekening. In de huidige samenleving hebben we volgens Esther Captain te maken met de doorwerking van het slavernijverleden, al is het maar door de komst en de blijvende aanwezigheid van zowel tot slaafgemaakten als vrijgemaakten in vroegere eeuwen en hun nageslacht vandaag de dag.

Dienne Hondius stelt in haar bijdrage dat het tijd is om de historische patronen van anti-zwart racisme, van het negeren, denigreren en bevoogden van mensen met een

donkere huidskleur onder ogen te zien. Net als Esther Captain ziet zij patronen van paternalisme en uitsluiting. Patronen die ontstonden tijdens de slavernijperiode, maar die doorwerken tot na de emancipatie en na de post-koloniale periode. Dienne Hondius pleit er voor om deze patronen te herkennen en te bestrijden. Opvallend in haar bijdrage is, dat ze een blik werpt op het Nederland vanaf de 16e eeuw en onderzoek naar de lokale economie en betrokkenheid opwerpt. Zij stelt dat de trans-Atlantische slavernijhandel breed bekend moet zijn geweest in de Nederlandse samenleving. Iedereen verdiende er aan, schrijft zij. Vanwege de historie is er volgens Dienne Hondius nog veel te verwerken.

Gert Oostindie maakt in zijn bijdrage de nodige nuanceringen en kanttekeningen. Hij verwijst naar het feit dat slavernij alomtegenwoordig is in de menselijke geschiedenis en dat het moeilijk empirisch aangetoond kan worden dat de trans-Atlantische slavernij doorwerkt via intergenerationeel doorgegeven trauma. Het probleem van racisme en discriminatie van vandaag de dag mag volgens Gert Oostindie sowieso niet worden geminimaliseerd, maar kan meerdere oorzaken hebben en is niet uitsluitend en alleen terug te voeren tot dat trans-Atlantische slavernijverleden. Ook vraagt hij zich af in hoeverre de slavernij bekend was in Europees Nederland. Dit in tegenstelling tot Dienne Hondius die in haar bijdrage juist opmerkt dat dit wel het geval moet zijn geweest omdat iedereen verdiende aan de slavenhandel, in de samenleving en soms in de politiek. Hij ziet het debat over de doorwerking als een kans om het veel te rooskleurig nationaal beeld te problematiseren en bij te stellen.

Patricia Schor onderzoekt de productie van kennis over het trans-Atlantische slavernijverleden en over de doorwerking daarvan in hedendaags racisme. Zij concentreert zich op het hoger onderwijs, met name op de universiteiten. Zij wijst erop dat het diversiteitsbeleid nauwelijks heeft geleid tot significante aantallen Nederlanders met een zwarte huidskleur op de universiteit, noch tot de kritische perspectieven van zwarte studenten te includeren. Hoe hoger in de academische hiërarchie hoe witter, terwijl zwarte mensen oververtegenwoordigd zijn in tijdelijke, onzekere en precaire posities. Zij wijst er ook op dat de machtsverhouding tussen het continent en het Caribisch gebied en het gebrek aan voldoende onderwijsinfrastructuur erfenissen zijn van het Nederlandse kolonialisme, die binnen de academie nogmaals wordt geactualiseerd.

Ook in de bijdragen van sectordeskundigen wordt het fenomeen doorwerking tastbaar.

Zo is de staatscommissie geraakt door de bijdrage van **Alana Helberg-Proctor** waar zij al in de openingszin stelt dat de hedendaagse medische kennis een postkoloniale paradox in zich draagt. Enerzijds kent de geneeskunde een gebrek aan inclusie van patiënten die niet behoren tot de impliciete ‘standaard’ patiënt (man, lichte huidskleur, ‘normaal’ BMI etc.) in de ontwikkeling van kennis, richtlijnen, technologieën, medicatie en medisch onderwijs. Anderzijds kent de geneeskunde een schrijnende geschiedenis van onethische experimenten op tot slaafgemaakte mensen. Raciale mythen en stereotypen vanuit deze periode van het trans-Atlantische slavernijverleden zijn vandaag nog altijd aanwezig in de

geneeskundige zorg met als gevolg exclusie van grote groepen mensen die niet de ‘verbeelde’ patiënt zijn.

Judi Mesman gaat in op geïnternaliseerde minderwaardigheid. Ze pleit voor een meer kleurbewuste in plaats van een kleurblinde strategie om de reproductie van raciaal bepaalde minderwaardigheid tegen te gaan. Zij stelt dat, historisch gezien, doorwerking zeer plausibel is. Uit onderzoek blijkt dat de racistische hiërarchie uit de tijd van de slavernij waarbij zwarte en bruine mensen minderwaardiger zijn dan witte mensen nog springlevend is in de huidige samenleving, zij het op meer subtiele wijze. Sporen van honderden jaren van witte dominantie en suprematie worden niet zomaar uitgewist. Sterker nog: zulke patronen nestelen zich in de haarvaten van een samenleving en uiten zich onder andere in institutioneel racisme. Minderwaardigheid ziet zij als fundament van onze hedendaagse problemen.

Wouter van Gent en **Cody Hochstenbach** verkennen in hun bijdrage de erfenis van slavernij op het gebied van wonen. In hun zoektocht leggen zij de lezer een aantal uitspraken voor, zoals “migranten en hun nakomelingen worden gereduceerd tot onbekende anderen die zich gebrekkig integreren, de leefbaarheid en veiligheid van woonbuurten ondermijnen en schaarse woningen bezet houden”. Het cultureel repertoire, met haar zogenaamde witte vlekken, verraadt een onverwerkt koloniaal verleden met reële gevolgen. Helaas, zo stellen de auteurs, is het niet mogelijk om met de huidige statistische data de nakomelingen van tot slaafgemaakte mensen te traceren en te vergelijken met de rest van de bevolking. Desalniettemin is het aannemelijk dat zij nog steeds

achterstanden ervaren – ook op het gebied van wonen – als gevolg van de koloniale geschiedenis. Van Gent en Hochstenbach traceren directe sociaaleconomische gevolgen van nakomelingen. Zo beïnvloedt het koloniale verleden nog steeds woonmogelijkheden.

Lex Thijssen stelt dat stereotypen en vooroordelen de belangrijkste voorspellers zijn van arbeidsmarktdiscriminatie. Hij vraagt zich af waar deze culturele stereotypes en vooroordelen vandaan komen. Hij denkt daarbij aan gevoelens van dreiging die dan weer het gevolg lijken van een grote aanwezigheid of instroom van mensen met een migratieachtergrond, sociaaleconomische deprivatie en media-berichtgeving. Voor Thijssen is er geen causaal verband aantoonbaar voor discriminatie en racisme op basis van doorwerking van het slavernijverleden, maar is het een feit dat de witte meerderheidsgroep (Europees) oververtegenwoordigd is in de top. Dat mag tenminste tot enige verwondering leiden.

Barryl Biekman, tenslotte, geeft een overzicht van de internationale ontwikkeling van de erkenning van de doorwerking van het slavernijverleden in de hedendaagse discriminatie. Door supranationale organisaties zoals de Verenigde Naties is ‘doorwerking’ reeds tientallen jaren geleden op de maatschappelijke agenda gezet. Het is fascinerend om te ontdekken dat het bewustzijn van Nederland als lidstaat van de VN op dit terrein vele jaren op zich heeft laten wachten. Het verklaart mogelijk het feit dat discriminatie en racisme in Nederland vrij recent de politieke agenda hebben bereikt en een breder issue zijn geworden in de samenleving. Een causaal verband is er echter niet. Het

blijft wel de vraag of dit late ontwaken zijn weerslag heeft gehad. In haar bijdrage laat ze de weg zien die Nederland heeft afgelegd om te komen tot het structureel herdenken van de afschaffing van de slavernij.

De staatscommissie hoopt dat iedereen die deze bundel leest zich de vraag stelt of er sprake is of kan zijn van doorwerking of misschien zelfs wel van doorwerkingen van het slavernijverleden of op zijn minst aan het denken is gezet. Het komende herdenkingsjaar is wat de staatscommissie betreft geslaagd wanneer wij ons rekenschap geven van de indringendheid van de vraag naar de doorwerkingen en van de moed die de samenleving, het openbaar bestuur in al haar domeinen en de politiek tonen door niet weg te kijken van de gevolgen van het trans-Atlantische slavernijverleden in de huidige tijd. Alleen door er meer over te weten kunnen we er in de samenleving met elkaar het gesprek over aangaan en na de gemaakte excuses 150 jaar na dato eindelijk gaan starten met de verwerking van deze vreselijke gebeurtenissen in de geschiedenis.

De staatscommissie zelf zal in haar werk de verklaringen, kanttekeningen, reflecties en aanbevelingen meenemen bij het invullen van de opdracht. Ze vormen een invalshoek voor de staatscommissie om de regering te informeren over de oorzaken van discriminatie en racisme in het heden. Hierbij gaat de aandacht in het bijzonder uit naar de institutionele dimensie van discriminatie en racisme en de rol van de overheid. In het najaar komt de staatscommissie met een tussenrapportage waarin deze bevindingen, samen met andere bevindingen uit verkenningen en gesprekken met

anderen, de eerste antwoorden geven op vragen rondom aard, omvang en oorzaken van discriminatie en racisme en zullen de vervolgstappen in het werk van de commissie worden gepresenteerd.

Namens de staatscommissie tegen discriminatie en racisme,

Dr. Joyce Sylvester

Voorzitter staatscommissie tegen discriminatie en racisme

De dominee, de koopman en hun doorwerking. Over de lange gevolgen van koloniale slavernij
Dr. Esther Captain

Anti-zwart racisme in historische context: herkennen en bestrijden
Dr. Dienne Hondius

Het trans-Atlantische slavernijverleden en hedendaags racisme
Prof. dr. Gert Oostindie

Kennisregime als koloniale erfenis & de kritische rol van de universiteit
Dr. Patricia Schor

De doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden in de geneeskunde en zorg
Dr. Alana Helberg-Proctor

Wie is wat waard?
Raciale hiërarchieën uit het slavernijverleden in de samenleving en het onderwijs van nu
Prof. dr. Judi Mesman

Doorwerking van de slavernij en het koloniale verleden op het gebied van wonen
Dr. Wouter van Gent en Dr. Cody Hochstenbach

Werkt het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden door
in hedendaagse discriminatie en racisme op de arbeidsmarkt?
Dr. Lex Thijssen

De doorwerking van het slavernijverleden in perspectief van 25 maart,
VN Internationale Dag Herdenking van de slachtoffers van slavernij en de trans-Atlantische slavenhandel
Dr. Barry A. Biekman

De dominee, de koopman en hun doorwerking.

Over de lange gevolgen
van koloniale slavernij

Samenvatting

In deze bijdrage wordt aan de hand van twee archetypes uit de Nederlandse geschiedenis, de dominee en de koopman, getoond op welke manier koloniale slavernij lange gevolgen heeft gehad op niet alleen latere generaties van betrokkenen bij slavernij, maar ook op de Nederlandse samenleving. Het vraagstuk van de (on-)toegankelijkheid van kennis en voorbeelden van vervreemding door naamgeving of religie laten zien hoe beladen het koloniale slavernijverleden voor latere generaties van betrokkenen nog steeds kan zijn. Dat slavernij, koloniale handel en nieuwe vormen van dwangarbeid Nederland hebben verrijkt en tot op heden effect hebben, is onmiskenbaar. De tijd lijkt nu rijp te zijn voor de erkenning dat iedereen in Nederland, ongeacht geboorte- of woonplaats, in meer of mindere mate verbonden is met het slavernij- en koloniale verleden.

De interuniversitaire cursus Caraïbistiek in Leiden is een klassieker die dit jaar voor de 37^e keer wordt onderwezen. Mijn werkgever, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), organiseert deze samen met de Universiteit Leiden. Het is een inleidende, Engelstalige cursus van drie maanden die studenten kennis laat maken met allerlei facetten van de Caraïbische regio. Gastdocenten van verschillende disciplines, variërend van antropologie, geschiedenis, politicologie, archeologie, literatuurwetenschap, rechten en ecologie, behandelen hoe de Caraïben zijn gevormd als geografische en demografische 'entiteit' – als je al van entiteit kan spreken.¹ Als er één aspect immers kenmerkend is voor de Caraïben, dan is het dat deze zich onttrekken aan gebruikelijke definities van natie-, staat- en identiteitsvorming. Na eerder zelf enkele jaren als gastdocent college te hebben gegeven, coördineer ik sinds 2022 deze cursus, die openstaat voor alle studenten van een Nederlandse universiteit en iedereen met belangstelling voor het Caraïbisch gebied.

Dit levert iedere week een bonte verzameling studenten op in de collegezaal: twintigers die de cursus volgen om hun studiepunten te behalen, werkenden die hun professionele kennis willen uitbreiden en gepensioneerden die in de Caraïben hebben gewerkt. Uiteraard trekt het mensen aan die een directe band met het Caraïbisch gebied hebben, omdat ze er zelf geboren en/of getogen zijn of hun ouders of grootouders. Als docent en coördinator van deze cursus valt

¹ Dodman, D. (2007), 'A Place or a People? Social and Cultural Geographies of the Anglophone Caribbean: Country Report' in: *Social & Cultural Geography*, 8(1), 143-150.

me iedere keer op dat de studenten zich laven aan de kennis die we hen tijdens de colleges meegeven. Hoe vaak heb ik niet de verzuchting gehoord dat dit de eerste keer is dat ze over thema's en invalshoeken les krijgen die zij niet eerder in hun universitaire studie behandeld kregen, perspectieven die zoveel mogelijk uitgaan van de blik van de Caraïben zelf en onderwerpen waarvan ze niet wisten dat daar wetenschappelijk onderzoek naar is verricht, of überhaupt dat het mogelijk is om daar onderzoek naar te doen (een van hun favorieten is het college over *'Calypso Music and Creolization'*).

En er is meer. Studenten leren dat er een lange intellectuele traditie van Caraïbische denkers bestaat waarin zij zichzelf kunnen plaatsen, dat het mogelijk is om culturele uitingen, archiefstukken en de wetenschapspraktijk tegendraads te analyseren, en studenten zien (niet uitsluitend, maar meer dan gewoonlijk) gepromoveerde docenten en hoogleraren van Caraïbische herkomst voor de klas staan. Dat zij deze kennis en personen in voorbeeldfuncties niet eerder of elders vonden, is niet alleen de ervaring van de jonge studenten aan het begin van hun loopbaan. Ook de vijftigers in de collegebanken met decennia aan werkervaring deelden deze ervaring. Het voorbeeld van de cursus Caraïbistiek laat zien dat 'kennis hebben van kennis' nog niet vanzelfsprekend is, evenals het toegang verkrijgen tot kennis - en daarmee ook een onderdeel kunnen zijn in de productie en verandering ervan. Vaak begint dit proces al vroeg: bij het advies dat leerlingen op lagere en middelbare scholen krijgen, soms in combinatie met het ontbreken van middelen en een traditie om aan hogescholen en universiteiten te studeren.

De ongelijke verdeling van kennis, middelen en toegang tot wetenschap (en daarmee ook het publieke debat en beleidsvorming) vinden we terug in het laat-koloniale verleden van de twintigste eeuw, waarin Nederlands-Indië, Suriname en het Gebiedsdeel Curaçao door Nederland als kolonies in 'De Oost' en 'De West' werden bestuurd. In de koloniale samenleving was vrijwel alles volgens koloniale criteria gecodeerd: met wie je mocht omgaan, welke taal je waar sprak, of je onderwijs mocht volgen, of je je religie mocht uitoefenen, of je toegang kreeg tot gebouwen en verenigingen, tot vervoer en gezondheidszorg.² Koloniale taal- en onderwijspolitiek sloot een groot deel van de gekoloniseerde bevolking uit van de officiële vorm van kennisverwerving die door de Nederlandse machtshebbers werd gewaardeerd. Gaan we verder terug in de geschiedenis naar de zestiende en zeventiende eeuw, dan komt koloniale slavernij naar voren als een van de meest vergaande vormen waardoor mensenlevens zijn bepaald: slaafgemaakte personen werden eigendom van een ander, konden worden gekocht en verkocht. Zij konden geen rechten uitoefenen en hadden geen zeggenschap over lijf en leden. Deze situatie duurde levenslang en ging van moeder over op kinderen. Eigenaren van slaafgemaakten bepaalden waar ze woonden, tot welke arbeid ze werden gedwongen, hoe ze werden gestraft en of slaafgemaakten bij geliefden, kinderen of ouders mochten blijven, dan wel werden verhandeld. Spreken over onderwijs is binnen de context van koloniale slavernij een gotspe.

² Allen, R. M., Captain, E., van Rossum, M. & Vyent, U. (Red). (2023). *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen*. Amsterdam: Athenaeum.

Parallel aan de inrichting en het uitbouwen van slavernij als systeem sinds de zestiende eeuw, groeide in Leiden de universiteit uit tot een vooraanstaand centrum van wetenschap in Europa. In de zeventiende en achttiende eeuw kende de universiteit tal van geleerden met een Leidse connectie (onder meer Hugo Grotius, René Descartes, Galileo Galilei, Christiaan Huygens, Herman Boerhaave en Carolus Linnaeus).³ Via hun wetenschappelijke werk bouwden zij aan een traditie van kennisverwerving die van vader op zoon kon worden doorgegeven. Kennisverwerving en toegang tot de wetenschap voor de één zijn hand in hand gegaan met de ultieme vrijheidsbeperking van de ander, die niet als persoon werd beschouwd. Het recht op onderwijs en intellectuele ontwikkeling is slaafgemaakten eeuwenlang ontzegd, wat ongelijkheid in de toegang tot en de productie van kennis tot gevolg had.⁴ Er is nog meer van belang. Zo is uit onderzoek dat de Universiteit Utrecht heeft laten verrichten naar voren gekomen dat een aantal van haar hoogleraren eigenaar is geweest van plantages in Zuid-Amerika. Ook bleek dat sommige wetenschappers aandelen hadden in de VOC. En hoewel de banden tussen de Universiteit Utrecht en op slavernij gebaseerde koloniale exploitatie nog niet systematisch zijn onderzocht, is duidelijk dat de universiteit in het bezit is van panden die mede zijn gefinancierd uit winsten gerelateerd aan slavernij. Voor de Universiteit Leiden zal dit waarschijnlijk niet anders zijn. Kortom; universiteiten blijken

geen neutrale rol te hebben gespeeld als het gaat om de toegang tot, en verwerving, en productie van kennis. Weliswaar zijn er inmiddels inhaalslagen gemaakt, maar duidelijk is dat er nog een wereld te winnen is om universitaire instituten te realiseren die zich rekenschap geven van het slavernij- en koloniale verleden en op meer rechtvaardige structuren gebaseerd zijn.

In het boek *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* dat onder redactie van Rose Mary Allen, Matthias van Rossum, Urwin Vyent en mijzelf⁵ is verschenen, komt eveneens naar voren dat er sprake is van een vergaande doorwerking van het koloniale slavernijverleden op het nu. Koloniale slavernij beperkte zich niet tot de historisch afgebakende perioden waarin slavenhandel en slavernij wettelijk waren toegestaan en werden uitgeoefend, maar deze invloed en betrokkenheid werkten ver voorbij deze periode door. Doorwerking kan op twee manieren worden opgevat: ten eerste als manieren waarop koloniale slavernij economisch, maatschappelijk, cultureel en bestuurlijk invloed heeft uitgeoefend op mens en samenleving vanaf de periode van de wettelijk toegestane slavenhandel en slavernij tot in de negentiende, twintigste en eenentwintigste eeuw. Ten tweede heeft het betrekking op de hedendaagse omgang met dat koloniale slavernijverleden, de langdurige gevolgen en voortdurende effecten ervan. Hieronder volgt aan de hand van de dominee en de koopman, twee archetypen uit de Nederlandse samenleving, een korte illustratie van hoe het slavernijverleden langdurig invloed kan hebben. Deze zijn

3 Ommen van, K. en Verhoeven, G. (2022). *Boeken die geschiedenis schreven*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.

4 *Vrouwen hadden overigens ook geen toegang tot de wetenschap - de dissertatie uit 1641 van de geleerde vrouw Anna Maria van Schurman is de spreekwoordelijke uitzondering hierop.*

5 *Ibid.*

ontleend aan het boek *Staat en slavernij*, waarin de helft van de hoofdstukken is gewijd aan ‘actuele vraagstukken’ en ‘slavernij, afschaffingen en doorwerkingen’ (de overige hoofdstukken behandelen de Nederlandse koloniale slavernij vanuit een mondiaal en historisch perspectief).⁶

Nederland heeft, als het land van de spreekwoordelijke dominee en koopman, geloof en ‘handelsgeest’ naar de kolonies gebracht. Ten aanzien van religie hebben historici Geertje Mak en Marit Monteiro⁷ beschreven hoe zendelingen en missionarissen streefden naar invloed en aanhangers. Missie- en zendingsarchieven bieden zicht op de koloniale aspecten van bekering en christelijk-humanitaire hulp. Via dit op ‘beschaving’ en ‘ontwikkeling’ gerichte ‘zachte’ kolonialisme werd een Europese leefwijze tot norm verheven. ‘Zacht’ was dit allesbehalve: het institutionaliseerde de superioriteit van witte christenen en diskwalificeerde lokale vormen van geloof, verwantschappen, leefwijzen en opvoeding. De doorwerking hiervan vertaalt zich in latere generaties van betrokkenen die zich voor kwesties gesteld zien die emotioneel zeer beladen kunnen zijn. Sommigen hebben bijvoorbeeld moeite met hun achternaam, omdat die door een slaveneigenaar aan hun voorouders is gegeven als hij hun vrijkocht, of bij bekering tot het christendom. De kwestie van naamgeving raakt aan de concrete huidige maatschappelijke problematiek van discriminatie op de arbeidsmarkt op basis van naam en

achtergrond. Recent heeft de Nederlandse overheid besloten een regeling in te stellen om een kosteloze naamswijziging mogelijk te maken voor betrokkenen bij het slavernijverleden die last ondervinden van hun achternaam. Vanuit ethisch oogpunt zijn vraagtekens bij deze regeling te plaatsen. Het is bijvoorbeeld lang niet altijd eenvoudig om ‘opgelegde’ namen te achterhalen en nog moeilijker is het om vast te stellen wat ‘authentieke’ namen zouden zijn. Bovendien gaat het bij naamgeving en – keuze om vragen en processen van identiteitsvorming en – positionering die voor een persoon niet alleen bevrijdend, maar ook belastend kunnen zijn.

Een andere vorm van vervreemding kan worden ervaren door latere generaties van betrokkenen die zich niet thuis voelen in de godsdienst die ze hebben meegekregen.⁸ In de woorden van antropoloog Farilyann Muzo: “Zelf ben ik katholiek opgevoed. Echter ik kan mij al een tijdje niet meer vinden in deze religie. Ik ben mij gaan afvragen hoe het komt dat de meesten [uit haar gemeenschap EC] Afro-rooms-katholiek zijn, terwijl onze West-Afrikaanse voorouders andere vormen van geloof hadden.”⁹ Muzo’s ervaring is exemplarisch voor de jonge generatie betrokkenen die creoolse cultuuruitingen herontdekken en herwaarderen, wat volgens sociaal geograaf

⁶ *Ibid.*

⁷ Mak, G. en Monteiro, M. (2023). ‘Missie en zending in de Nederlandse koloniën: meer dan bekering en ‘beschaving’ in: R. M. Allen et al. (Red), *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen.* (382-383) Amsterdam: Athenaeum.

⁸ *Ibid.*

⁹ Jones, J.F. (1981). *Kwakoe en Christus. Een beschouwing over de ontmoeting van de Afro-Amerikaanse cultuur en religie met de hernhutterzending in Suriname.* Brussel: Universitaire Protestantse Faculteit; Jones, J.F. (2022). *Het verschijnsel religie in de Surinaamse samenleving.* Paramaribo: Theologisch Seminarie der Evangelische Broedergemeente Suriname.

Charles do Rego zal leiden tot meer acceptatie van de Afrikaanse afkomst en cultuur.¹⁰ Weer andere betrokkenen gebruiken een combinatie van Afro-Caribische en christelijke symbolen en tradities om een gecreoliseerde vorm van spiritualiteit uit te drukken. Die belangstelling voor niet alleen ondergewaardeerde geloofs-, maar ook voor cultuuruitingen is een ontwikkeling die ook terugkomt bij latere generaties betrokkenen van Aziatische afkomst. In Nederland is dit zichtbaar bij de recente belangstelling van Indo-Europese jongere generaties voor de *njai*, hun Indonesische voormoeder, waarvan sommigen nog in slavernij en in concubinaat met een Europese man leefden en wier afkomst en positie binnen Indische families vaak verborgen werden.¹¹

Naast de dominee is er het archetype van de Nederlandse koopman. Ooit omschreven als een man met een kosmopolitische handelsgeest, is dit beeld momenteel aan een grondige herziening onderhevig. Recente onderzoeken naar onder meer De Nederlandsche Bank (DNB) en de ABN Amro Bank hebben uitgewezen dat er een grote historische verwevenheid is van de Nederlandse financiële en zakelijk dienstverlenende sector met slavernij en kolonialisme.

¹⁰ Rego do, C. (2023). 'Koopwaar, dwangarbeid en opstandigheid: over slavernij en daarna op de Nederlands-Caribische eilanden' in: R.M. Allen et al. (Red), *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen*. (213-225) Amsterdam: Athenaeum.

¹¹ Baaij, R. (2009). *De njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië*. Amsterdam: Athenaeum; Zijlstra, S. (2022). *De voormoeders. Een verborgen Nederlands-Indische familiegeschiedenis*. Amsterdam: Ambo Anthos.

Historicus Pepijn Brandon heeft laten zien dat tussen het eind van de zestiende en de late negentiende eeuw de financiering van koloniale en slavernijondernemingen vele verschillende vormen aannam.¹² Dit ging samen met een ideeënwereld en mentaliteit waarin het wijdvertakte systeem van investeren in mensenhandel of door dwangarbeid verkregen producten gangbaar was. Koloniale expansie en slavernij waren verbonden met innovaties in de werking van het financiële systeem, waaronder de introductie van verhandelbare aandelen in bedrijven met permanent kapitaal, zoals we nog steeds kennen. Ook na de formele afschaffing van slavernij in 1863 bleef de financieel-dienstverlenende sector sterk gericht op de koloniale handel. Slavernij leverde zodoende niet alleen een bijdrage aan individuele vermogens, maar ook aan de architectuur van de Nederlandse financiële sector.¹³

Voor dit systeem en de doorwerking daarvan op de huidige samenleving, inclusief de latere generaties van betrokkenen bij slavernij, bood Klaas Knot, directeur van DNB, op 1 juli 2022 excuses aan. Hij erkende hiermee niet alleen dat DNB in de jaren 1814-1863 betrokken was bij slavernij en dat het geld waarmee DNB opgericht werd, voor een deel was verdiend met slavernij. Knot gaf ook toe dat bestuurders van DNB persoonlijk betrokken waren bij slavenhandel, het (voort-) bestaan ervan verdedigden en de gevolgen van slavernij lange tijd negeerden. Bij de afschaffing van slavernij betaalde DNB in

¹² Brandon, P. (2023). 'Slavernij, kolonialisme, en de financiële sector' in: R.M. Allen et al. (Red), *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen*. (150-160). Amsterdam: Athenaeum.

¹³ *Ibid.*

opdracht van het Ministerie van Koloniën compensatie aan plantage-eigenaren, waaronder bestuurders van DNB. Het geld dat werd uitgekeerd aan bij de slavernij betrokken families vormt deel van de enorme rijkdom van sommige families in Nederland en heeft tot op heden effect, net als het kapitaal dat grote ondernemingen in Nederland via hun slavernij-gerelateerde activiteiten verwierven. Cruciaal is Brandons constatering dat in alle details over financieel-historische ontwikkelingen te makkelijk uit beeld verdwijnt dat dit financiële systeem stoelde op de cultivering van een mentaliteit waarin menselijk leed moeiteloos werd weggecijferd ten gunste van kille investeringsoverwegingen en winstberekening.¹⁴

In *Staat en slavernij* komt naar voren dat de impact van slavernij op politiek, economie, cultuur en samenleving, en in het bijzonder ook op slaafgemaakten en andere betrokkenen, al tijdens de totslaafmaking in Afrika en Azië begon, werd versterkt tijdens de slavernijperiode, en ook daarna nog doorwerkte. Het koloniale slavernijverleden heeft ontelbare levens op verschillende manieren geraakt, uiteraard de miljoenen Afrikanen, Aziaten, inheemsen en andere slaafgemaakten, maar ook hun latere generaties van betrokkenen, en de samenlevingen die wereldwijd door dit verleden zijn geraakt. Ook de samenlevingen in de metropool hebben te maken met de doorwerking van het slavernijverleden, al is het maar door de komst en de blijvende aanwezigheid van zowel slaafgemaakten als vrijgemaakten in vroeger eeuwen en hun latere generaties van betrokkenen heden ten dage. Het is

onmiskkenbaar dat koloniale slavernij een enorme verrijking mogelijk heeft gemaakt: hierboven is beschreven hoe handel in slaafgemaakten en in koloniale producten, gebaseerd op slaven- of dwangarbeid op plantages, fortuin heeft opgeleverd voor slavenhouders, plantagehouders en investeerders. Maar het is ook mogelijk om de geschiedenis van slavenhandel en slavernij op een andere manier te bezien: als een verleden dat Nederland in positief opzicht heeft verrijkt. Al in de zeventiende en achttiende eeuw was het straatbeeld in Nederlandse steden meer gemêleerd dan wij doorgaans aannemen; er waren Afrikanen en Aziaten die hier als bedienden of als vrijgemaakten deel uitmaakten van de samenleving.¹⁵ Aanvankelijk in relatief kleine aantallen, in de latere eeuwen toenemend tot de substantiële en diverse gemeenschappen van mensen met Afrikaanse en Aziatische herkomst die Nederland nu kent. De interesse van deze diverse latere generaties van betrokkenen voor het slavernij- en koloniale verleden neemt toe. Hun wortels zijn gaandeweg vertakt in vele uitlopers en blijven het Nederlandse Koninkrijk en daarbuiten in vele opzichten, kritisch en constructief, verrijken.

Websites

<https://www.kitlv.nl/course/>

<https://onsarchief.nl/Voorstellen.pdf>

<https://www.dnb.nl/over-ons/slavernijverleden-dnb/excuses-voor-betrokkenheid-en-maatregelen/>

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Captain, E. (2012), *Wandelgids Sporen van slavernij in Utrecht/Walking Guide Traces of Slavery in Utrecht*. Utrecht: Centre for the Humanities.

Dr. Esther Captain (1969) is historicus en als senior onderzoeker werkzaam bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden. Haar expertise is postkoloniaal Nederland in relatie tot de Nederlands-Caribische eilanden, Indonesië en Suriname alsook laatkoloniaal Indonesië en de Indonesische revolutie. Zij is lid van commissie die onderzoek doet naar de rol van het Huis Oranje-Nassau in de koloniale en postkoloniale geschiedenis. Captain is co-redacteur van 'Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en haar doorwerkingen (2023)' en 'Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag (2022)'. Zij is co-auteur van 'Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946 (2022)'.

Anti-zwart racisme in historische context: herkennen en bestrijden

Dr. Dienne Hondius

Samenvatting

Anti-zwart racisme is een vorm van discriminatie die nog altijd in Nederland voorkomt. Nederland is daarbij bepaald niet uniek: anti-zwart racisme komt in zoveel werelddelen voor, dat de VN in 2015 besloot om een periode van tien jaar te besteden aan een wereldwijd programma om de situatie van mensen van Afrikaanse herkomst specifiek te verbeteren.¹⁶ In Nederland is het slavernijverleden een van de bronnen van anti-zwart racisme. Het Nederlandse slavernijverleden is groot en veelzijdig en pas recent breder in de belangstelling gekomen. De kennis erover groeit. Anti-zwart racisme verdient specifieke aandacht, omdat het taai en hardnekkig blijkt en onvoldoende herkend en bestreden wordt. Rechtstreeks verbonden met vormen van witte superioriteit, tot uiting gebracht met bevoogdende of humoristisch bedoelde opmerkingen, gepresenteerd als onschuldig of als goedbedoelde waarschuwing blijft anti-zwart racisme – dat ook voorkomt in een openlijke vorm, niet goedbedoeld, onverpakt en rauw – een kracht van betekenis. Meer kennis over racisme en over het slavernijverleden en de doorwerking daarvan kan die kracht helpen verminderen, specifiek wanneer dit hand in hand gaat met actievere juridische sancties.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld: United Nations. (z.d.). *Programme of Activities for the Implementation of the International Decade for People of African Descent*. UN. Geraadpleegd op 14 mei 2023, van <https://www.un.org/en/observances/decade-people-african-descent/programme-activities>.

Inleiding

Op 25 mei 2020 komt de zwarte Amerikaan George Floyd door politiegeweld om het leven. Zijn dood wordt gefilmd en de beelden maken veel indruk, ook in Nederland. In meer dan tien steden wordt – midden in coronatijd – massaal gedemonstreerd tegen racisme, en voor het eerst in lange tijd is er grote belangstelling in de media voor de ervaringen van zwarte Nederlanders met anti-zwart racisme. Voor veel zwarte Nederlanders is die belangstelling nieuw. Meerdere generaties zwarte Nederlandse voetballers, bijvoorbeeld, vertellen dat ze racistische opmerkingen zonder weerwoord of solidariteit hadden geïncasseerd, omdat hun stem of weerwoord ontkend werd of nog meer agressie had opgeroepen. In december 2022 komt het tot officiële excuses van enkele steden en van de landelijke overheid voor de betrokkenheid bij slavernij en slavenhandel. Is er een proces van erkenning begonnen?

Vanaf het einde van de zestiende eeuw komen Nederlandse kooplieden in hun tochten naar Zuid-Europa mensen van Afrikaanse en Aziatische afkomst tegen: in havensteden in Portugal, Spanje en Italië zijn dan al Afrikaanse gemeenschappen gevestigd, als gevolg van de daar nog vroeger begonnen slavenhandel en slavernij. Nadat de in Nederland gebouwde schepen zodanig verbeterd zijn dat ze langs de West-Afrikaanse kust verder zuidelijk kunnen komen, over de oceaan naar Amerika en via de Kaap naar Azië, worden slavenhandel en slavernij spoedig onderdeel van de activiteiten. Zowel de trans-Atlantische slavenhandel en slavernij in West-Afrika en Noord-, Midden- en Zuid-Amerika, als de slavenhandel en slavernij in Zuid-Afrika en Azië worden dan werkterrein van uit Nederland afkomstige schepen,

zeelieden, bemanningen, kooplieden, plantagehouders en slaveneigenaren. In scherpe competitie met Portugal en Spanje, en later met Engeland en Frankrijk groeit het Nederlandse koloniale rijk en de internationale handel, en daardoor groeit ook de rijkdom van een kleine bovenlaag, vaak via huwelijken met elkaar verbonden, in de Nederlandse steden. Uit onderzoek naar de lokale economie van bijvoorbeeld Vlissingen blijkt echter dat niet alleen de kleine groep superrijken, maar ook een bredere laag van de bevolking betrokken raakt. Het gaat om allerlei instanties en instituties zoals de verzekeraars, banken, de kerken als leveranciers van predikanten, ziekentroosters en schoolmeesters, maar ook om de producenten van allerlei ruilgoederen en proviand die werden geladen op de vele schepen - van textiel, hout, metaal en servies tot brood en alcoholische dranken.¹⁷

Wat zegt deze brede lokale betrokkenheid bij het mogelijk maken van een scheepsreis over de houding van de bevolking ten opzichte van tot slaafgemaakte Afrikanen of Aziaten die enkele weken of maanden later op dat schip vervoerd werden? Weten de verzekeraars, de touwslagers, de bakkers of de leveranciers van textiel wat er aan boord en overzee gebeurt? Via de bemanning, waarvan een deel weer terugkeert naar de havenplaatsen, moeten berichten en ervaringen wel gedeeld zijn met familie en vrienden. In de kasboeken en administratie is ook duidelijk dat men weet dat het om slavenhandel gaat. Stap voor stap, zeereis na zeereis, met het komen en gaan van

al die schepen is de kennis over slavernij als onderdeel van de overzeese handel doorgedrongen. Over het verdienen aan de slavenhandel en het maken van winst via slavernij werd echter liefst in neutrale en verhullende termen gesproken. De verhullende termen - “wat aandelen koffie”, “de suikerhandel” - hadden een functie: de brute werkelijkheid overzee bleef bewust buiten beeld.

In dit artikel ga ik in op de vraag hoe de betrokkenheid bij slavenhandel en slavernij heeft geleid tot vormen van anti-zwart racisme en witte superioriteit. Hoe leidden slavernij en slavenhandel tot racisme?

In een bredere studie over het denken over ‘ras’ in West-Europa heb ik een aantal diepe en langdurige historische patronen benoemd die werkzaam zijn geweest en gebleven in de omgang tussen ‘zwart’ en ‘wit’.¹⁸ Van groot belang bij het Europese rassendenken is het feit dat slavernij en slavenhandel niet in het directe zicht van de witte Europese bevolking plaatsvonden, maar zich vrijwel geheel op grote afstand overzee afspeelden. Dat is ook een belangrijk verschil met hoe in Noord-Amerika slavernij werd ingevoerd: daar waren de tot slaafgemaakten dichtbij. Het lijkt erop dat die afstand in Noord-Europa van generatie op generatie, lange tijd en bewust in stand is gehouden: Europa bleef ondanks het intensieve scheepsverkeer over de gehele wereld zelf al die tijd overwegend wit.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld: De Kok, G.J. (2019). *Walcherse ketens: de trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780* [Dissertatie]. Universiteit Leiden.

¹⁸ Zie: Hondius, D.G. (2014; 2017). *Blackness in Western Europe. Racial Patterns of Paternalism and Exclusion*. Routledge.

Op afstand houden

De allereerste grote groep Afrikanen die in 1596 in Middelburg aan land komt, waarschijnlijk met de bedoeling om hen – ruim honderd mannen, vrouwen en kinderen – daar te verkopen, is dan ook een bijzondere uitzondering. Tot dan toe en voor zover we weten ook daarna zijn zelden of nooit grote groepen Afrikanen of Aziaten in Noord-Europese havens aan land gekomen en gebleven. In Middelburg is deze groep waarschijnlijk enkele weken gebleven; dan krijgt de eigenaar van het schip van de Staten van Zeeland te horen dat hij deze mensen daar niet mag verkopen, omdat ze ‘gedoopte Christenen’ zijn. Hij laat het er niet bij zitten. Op een tweede verzoek aan de Staten-Generaal in Den Haag krijgt hij het antwoord dat hij met de mensen in het schip mag doen wat hij wilde, en dat was hen verkopen in West-Indië. Het schip vertrok, en er zijn heel weinig sporen van terug te vinden. Mogelijk is een klein deel van de Afrikanen in Middelburg gebleven, en is een ander deel mogelijk naar Portugal gebracht waar de bemanning vandaan kwam. De rest blijft buiten beeld. Zo blijven slavernij en slavenhandel bewust buiten het zicht: het mag zich niet in Zeeland ontwikkelen, maar wel overzee.

Terugkijkend zien we dat dit beleid van afstand houden, dat in 1596 begint met een bijna impulsieve beslissing, lange tijd is voortgezet, volgehouden, en twee belangrijke gevolgen gehad heeft. Ten eerste heeft het de overzeese ontmenselijking en ontrecting door slavenhandel en slavernij toegestaan en laten voortduren. Ten tweede heeft het de gewonere, ontspannen omgang tussen wit en zwart en het ontstaan van een meer gemengde bevolking van Europa verhindert. De beperkte omgang tussen zwart en wit en de beperkte

aanwezigheid in Europa van zwarte en bruine mannen, vrouwen en kinderen heeft voortgeduurd tot de postkoloniale tijd na 1945. De Surinaamse, Antilliaanse en de Indische en Molukse Nederlanders ervoeren al die tijd in het witte Nederland dat ze opvielen. Altijd kregen zij te maken met witte nieuwsgierigheid – fascinatie, fantasie – naar het zwarte, donkere, andere. Die resulteerde onder meer in het meten van donkere lichamen, in het als wetenschap gepresenteerde witte superioriteitsdenken en in ‘rassenkunde’ aan de universiteiten. Via Blumenbach, Linnaeus, Camper en Vrolik zetten de witte Europese wetenschappers hun eigen groep stevast bovenaan de verzonden raciale hiërarchie, en ook deze gang van zaken bleef in stand tot na de Tweede Wereldoorlog.

Paternalisme, uitsluiting, toe-eigening

Historisch gezien is er nog veel te verwerken en te erkennen. Wat lang is weggestopt, waar geen ruimte voor werd gemaakt, wordt nu directer benoemd. De zoektocht naar erkenning en verwerking komt op meerdere maatschappelijke terreinen op gang. De dood van George Floyd in 2020 riep afschuw op over racisme, ook in Nederland. Dit was enkele jaren na het begin van de MeToo-beweging die seksueel geweld en ervaringen met seksueel wangedrag in de openbaarheid brengt. Nu is het van belang om historisch te reconstrueren hoe wat we nu als onrecht en ontmenselijking veroordelen zo lang ongehinderd kon voortbestaan, wat en wie daarbij hielp, en welke tegenstemmen en tegenkrachten er waren. Welke patronen kunnen we in Nederland herkennen?

Naast de genoemde effecten van het op afstand zetten en houden van slavenhandel en slavernij gaat het, kort gezegd, om patronen van paternalisme en uitsluiting. In de geschiedenis van Europees anti-zwart racisme onderscheid ik vijf patronen van racistisch denken, die diep geworteld raakten in het Europese denken: i) infantilisering – het beschouwen en behandelen van de zwarte man en vrouw als een permanent kind; ii) exotisme en romantisch racisme, iii) bestialisering – het als dieren beschouwen en behandelen van mensen; iv) begrenzen, geen toegang verlenen en uitsluiten, en v) favoritisme en als uitzondering beschouwen en behandelen. Deze patronen ontstonden tijdens de slavernijperiode en het kolonialisme, maar werken door tot na de emancipatie en na de postkoloniale periode; ze zijn vandaag nog herkenbaar omdat ze nauwelijks zijn herkend en verwerkt.

Haatdragende en gewelddadige vormen van anti-zwart racisme zijn er ook, maar deze komen niet zo veel voor als de meer verholde, indirectere vormen waarin zwarte mannen, vrouwen en kinderen op hun plaats gezet en gehouden worden en hun stem veelal ongehoord blijft. Veel anti-zwart racisme komt naar voren in de vorm van vanzelfsprekende witte superioriteit, stereotypering en bevoogding. Expliciete ontmenselijking – mensen beschouwen en behandelen als goederen, dingen, of als dieren – als vee, huisdieren of gevaarlijke wilde dieren – komt ook voor. De witte voorkeur gaat echter uit naar subtielere vormen, gebracht als

humor.¹⁹ Vormen van exotisch racisme, gepresenteerd als positief bedoelde of humoristische stereotyperingen en witte fantasieën over zwarte sensualiteit komen veel voor. De veronderstelling dat de witte man, vrouw of zelfs het witte kind allerlei dingen beter weet dan de niet-witte en dat zwarte mensen moeten luisteren en gehoorzaam zijn is eveneens diep geworteld. Behalve de overtuigende analyse van Gloria Wekker over ‘witte onschuld’ als vorm van witte superioriteit is de “protestantse superioriteit”, een term van Katharina Gerbner, relevant voor verder onderzoek. Hoe de katholieke christenen in de koloniale veroveringen, en later in de missie en zending met witte superioriteit zijn omgegaan is eveneens een aparte studie waard.²⁰ Zeer relevant en inspirerend is ook het denken over de term toe-eigening. Hierin is veel vervat dat tijdens de slavernijperiode in bezit is genomen en dat daarna als vanzelfsprekend is gebleven. Europeanen eigenden zich overal ter wereld stukken land toe (‘land-grabbing’)²¹; eveneens mensenlevens, de opbrengsten van onbetaalde dwangarbeid,

19 Ewoud Sanders toont in zijn recente boekje “Lachen om Levie” dat in de negentiende eeuw de Amsterdamse schoolmeester Jan Schenkman, dezelfde die als eerste de knecht van Sinterklaas tot Zwarte Piet maakte, ook grappig bedoelde verhaaltjes vol stereotypen over Joden schreef. Deze verhalen werden bestsellers en werden gebruikt om een avondje in gezelschap van familie en vrienden om ‘de Joden’ te lachen. Dat grappig bedoelde antisemitisme en anti-zwart racisme gingen hand in hand. Sanders, E. (2020). *Lachen om Levie. Komisch bedoeld antisemitisme (1830-1930)*. (1^e druk). Walburgpers Algemeen.

20 Dit heb ik uitgewerkt in Hondius, Dienne, Inleiding, in: Hondius, Dienne en Hemmen, Niek, Gids Kerk en slavernijverleden. Een eerste verkenning. LM Publishers, Edam 2023, 2-11. Zie: Wekker, Gloria, Witte onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras. Amsterdam University Press, Amsterdam 2017. Gerbner, Katharina, *Christian Slavery: Conversion and Race in the Protestant Atlantic World (Early American Studies)* 2018. Zie ook www.kerkslavernij.nl.

21 Zie Pepijn Brandon, VU Amsterdam: Onderzoeksproject *Land Grabbing Empire: State Strategies for Large Scale Land Transfers in Dutch Expansion (16th-18th centuries)*. <https://research.vu.nl/en/projects/land-grabbing-empire-state-strategies-for-large-scale-land-transf>.

de familieverbanden van tot slaafgemaakten, hun eigendommen, hun spiritualiteit; ze negeerden het eigene van de tot slaafgemaakten en hun nakomelingen, inclusief de eigen namen, talen en vormen van spiritualiteit. Het schijnbare gemak waarmee die toe-eigening doorging is met de ogen van nu verbijsterend en vraagt nog om een historische analyse; dat geldt ook voor de vraag hoe historische toe-eigening doorwerkt in hedendaagse opvattingen en structuren van materieel en geestelijk eigendom. Bij het toe-eigenen van muzikale elementen en andere cultuuruitingen is er soms sprake van het geheel ontkennen, verwijderen, negeren en uitwissen van zwarte bronnen: een vorm van vernietiging.²²

Wat zijn de gevolgen van deze patronen in de hedendaagse samenleving? De langdurige juridische uitsluiting van tot slaafgemaakten ging nog door na de slavernij; volledige vrijheid en volledig burgerschap kwam pas in de loop van de twintigste eeuw tot stand. De segregatie die in de kerken plaatsvond heeft gevolgen gehad voor het vertrouwen van zwarte christenen in de kerkgenootschappen na de emancipatie en in de postkoloniale samenlevingen. In vele kerken is te zien dat 'wit' en 'zwart' aparte werelden bleven. Een alledaagse ontspannen en volwassen omgang tussen zwart en wit is nog onvoldoende tot stand gekomen.

Wit ongemak

Ongemakkelijkheid komt veel voor. Het opdoen en verspreiden van meer kennis over en inzicht in het slavernijverleden is een proces van vallen en opstaan. Er is ongemak over de lange stilte over dat verleden en over het voortbestaan van racisme. Daarover sprak de dichter Typhoon (Glenn de Randamie) in zijn toespraak op 1 juli 2020 bij de Nationale Herdenking van het Slavernijverleden, in het toen door corona lege Oosterpark. Hij deed een kernachtige oproep om dat ongemak níet uit de weg te gaan. Typhoon:

*'Dit is de stem van het niet instemmen met een geleidelijke overgang, maar voor actie. (...) Vooruit is de enige optie. En jij bent ook nodig! In jouw hoop en vooral jouw daden. Ik sta hier, wij staan hier, u staat hier. Wees moedig in je ongemak. Wees welkom bij onze generatie.'*²³

Het is tijd om de historische patronen van anti-zwart racisme, van het negeren, denigreren en bevoogden van mensen met een donkere huidskleur onder ogen te zien. Erkenning van de veelzijdige impact van het slavernijverleden omvat de erkenning van de eenheid van de mensheid, en het besef dat ieders inzet nodig is om de menselijkheid te verdedigen. We zijn nog maar net begonnen.

²² Hiervoor is door ethno-musicologen de term 'obliteration' gebruikt, bijvoorbeeld in de recente documentaire over Little Richard, *I Am Everything*, regie door Lisa Cortes, 2023. Zie ook <https://www.littlericharddocumentary.com/>.

²³ De Randamie, G. (2020, 1 juli). Toespraak bij nationale herdenking slavernijverleden, Oosterpark, Amsterdam, 1 juli 2020. Typhoon: 'Vooruitgang is de enige optie en jij bent ook nodig'. NOS Nieuws. Geraadpleegd op 14 mei 2023, van Typhoon: 'Vooruitgang is de enige optie en jij bent ook nodig' (nos.nl).

Dr. D.G. Hondius is universitair hoofddocent en opleidingsdirecteur Geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit Geesteswetenschappen, en stafmedewerker internationale educatieve projecten bij het Anne Frank Huis. Haar onderzoeksprojecten zijn o.a. *Kerk en slavernijverleden* (VU en PthU), *De dynamiek van de Jodenvervolging in kleinere plaatsen* (VU en UU), *Mapping Slavery*, en *Mapping Hiding Places*. Zojuist verschenen: *Dienke Hondius en Niek Hemmen, Gids Kerk en slavernijverleden. Een eerste verkenning*. LM Publishers, Edam 2023.

Het trans-Atlantische slavernijverleden en hedendaags racisme

Prof. dr. Gert Oostindie

Samenvatting

In dit essay bespreek ik de ‘doorwerking’ van het trans-Atlantische slavernijverleden, enerzijds onder nakomelingen van Afrikaanse slaafgemaakten, anderzijds in hedendaagse patronen van discriminatie en racisme. Het is aannemelijk dat het racisme dat ten grondslag lag aan het slavernijverleden vandaag nog een rol speelt, al is het moeilijk directe empirische verbanden aan te tonen. Is het racisme dat ten grondslag lag aan de slavernij hetzelfde fenomeen als het hedendaagse racisme? Internaliseerden slaafgemaakten de traumatische ervaringen van de slavernij en droegen zij zulke trauma’s over aan hun nakomelingen, of wezen zij dit slachtofferschap juist af? Er zijn geen stellige antwoorden te geven op zulke vragen. Zeker is wel dat het Nederlandse slavernijverleden niet strookt met een rooskleurig nationaal zelfbeeld. Dat erkennen is belangrijk, ook als element in een breder bewustzijn waarin ook ruimte is voor erkenning van hedendaags racisme.

Er wordt veel gesproken en veel verondersteld over de ‘doorwerking’ van het trans-Atlantische slavernijverleden, in het bijzonder in hedendaagse patronen van discriminatie en racisme. Mij is gevraagd om mijn gedachten daarover op papier te zetten. In eerlijkheid, ik houd me al veertig jaar met deze vragen bezig, maar het blijft zoeken. Het is heel wat gemakkelijker om stellige uitspraken over het verleden te doen dan over de doorwerking ervan in het heden. Dat heb ik vaker betoogd, onlangs nog in een boek waarop deze bijdrage mede is gebaseerd, *Rekenschap. Het koloniale verleden, excuses en herstel*²⁴.

Het is evident dat het kolonialisme op zich, en zeker de trans-Atlantische slavenhandel en de slavernij, doordeesemd waren van racisme en geweld. Het is evenzeer duidelijk dat afstammelingen van totslaafgemaakten nog steeds worden geconfronteerd met discriminatie en racisme, ook in Nederland. Vanuit wetenschappelijk oogpunt is het echter niet zo eenvoudig om een directe causaliteit aan te tonen, en nog minder om een monocausale verklaring aannemelijk te maken.

Dat wil uiteraard niet zeggen dat er geen verbanden zijn. Er zijn allerlei manieren om dit te onderzoeken. Eén daarvan is om de ontwikkeling van het Europese – in dit geval Nederlandse – denken over de rechtmatigheid van raciale slavernij te volgen en te onderzoeken hoe dat zich na de afschaffing van de slavernij verder ontwikkelde. Een andere manier is om de focus te leggen op de uitwerking van het systeem op de slaafgemaakten en latere generaties; in deze context wordt vaak

²⁴ Oostindie, G. (2023). *Rekenschap. Het koloniale verleden, excuses en herstel*. Boom.

over ‘slavernijtrauma’ gesproken. In deze bijdrage zal ik reflecteren op beide benaderingen. Ik zal niet met een eenduidige conclusie kunnen sluiten, maar hoop wel stof tot nadenken te geven.

Slavenhandel en slavernij zijn constanten, niet de uitzondering in de wereldgeschiedenis. Dat neemt niet weg dat de trans-Atlantische slavenhandel en de slavernij in de Amerika’s een uitzonderlijke episode in de wereldgeschiedenis uitmaken. Uniek door de omvang, het racistische karakter en de hedendaagse erfenissen ervan, maar overigens ook door de afschaffing ervan, mede het resultaat van de eerste internationale mensenrechtenbeweging. Het is een uitzonderlijk beschamend hoofdstuk in de geschiedenis van de betrokken Europese landen. De keuze voor slavenarbeid werd gedreven door een cynische economische logica. De keuze om juist Afrikanen – en elders ook Aziaten – tot slaven te (laten) maken berustte op een racistische redenering. Rond 1500 werd het niet langer aanvaardbaar geacht om ‘soortgenoten’, dat wil zeggen witte, christelijke Europeanen, tot slaaf te maken. Maar tegelijkertijd werd het wel aanvaardbaar geacht om mensen van elders, met een andere huidskleur, een andere cultuur en religie, in een leven van slavernij te dwingen, van generatie op generatie.

Historici hebben boekenkasten volgeschreven over de racistische redeneringen waarmee die slavernij werd goedgepraat door de Europeanen die hierbij betrokken waren. De slavernij ontstond niet uit rassenwaan, maar uit een ongegeneerde zucht naar rijkdom. Daarvoor moest alles wijken en werden racistische rechtvaardigingen gevonden. Slavernij

impliceert willekeur, ontmenselijking en wreedheid. Dat betekent niet dat alle slavenhouders en hun trawanten sadisten waren, belust op mishandeling en het bloed van hun slaafgemaakten. Alles draaide om het geld dat zij over de ruggen van hun slachtoffers hoopten te verdienen. In hoeverre dat lukte, dat is een ander chapter, dat ik hier laat rusten. Waar het om gaat is dat racisme en slavernij, en daarmee ontmenselijking, onverbrekkelijk met elkaar verbonden waren. En die slavernij ontmenselijkt niet alleen de slaafgemaakte, maar ook de slavenhouder. Abolitionist J. Wolbers schreef in zijn *Geschiedenis van Suriname*²⁵ al: dat ‘afschuwelijk stelsel demoraliseert niet slechts den slaaf, maar ook den vrije’.

Dat in kolonies zoals Suriname of Curaçao de kleine, aanvankelijk uitsluitend witte elite van slavenhouders door en door racistisch was, dat is uitputtend gedocumenteerd. Maar hoe zat het in het verre ‘moederland’? Zeker is dat onder de Nederlandse elites er slechts weinigen waren die bezwaren maakten tegen slavernij, of tegen de racistische uitgangspunten die inherent waren aan het kolonialisme in bredere zin; hun politieke invloed was tot ver in de negentiende eeuw minimaal. Er bestaat een rooskleurig nationaal zelfbeeld van een land dat zich sinds zijn ontstaan in de zeventiende eeuw onderscheidde als humanitair, tolerant, vredelievend en wars van geweld. Dat rooskleurige zelfbeeld staat haaks op de koloniale geschiedenis, en zeker op het nationale slavernij-verleden. De nationale elites gingen ook vergelijkenderwijs – zie de Britten en Fransen – pas laat kritische vragen stellen over de slavernij en het racisme dat daarbij hoorde. En zelfs

²⁵ Wolbers, J. (1861). *Geschiedenis van Suriname*. De Hoogh.

binnen de kleine, elitaire kringen die pleitten voor afschaffing van de slavernij overheersten paternalistische en ronduit racistische ideeën over de slaafgemaakten en hun afstammelingen.

Daarover is allemaal geen twijfel. Maar betekent dit dat de hele Nederlandse bevolking ten tijde van de slavernij er racistische gedachten op nahield? En dat dit gedachtengoed tot op de dag van vandaag doorwerkt onder witte Nederlanders? Wat die eerste vraag betreft, daarop is eigenlijk geen goed antwoord te geven. Gedurende de eeuwen van de slavernij werd het beleid gemaakt door een kleine elite die nauwelijks verantwoording hoefde af te leggen buiten de eigen kringen. We weten niet veel over de kennis die gewone Nederlanders hadden over de koloniën, of over slavernij. En evenmin of in vroegere eeuwen racisme wijdverbreid was in de samenleving. We weten inmiddels wel dat er vanaf de beginjaren van het kolonialisme sporadisch mensen van Afrikaanse of Aziatische afkomst in Nederland belandden. Over de ontvangst die hen wachtte zijn wel wat anekdotes bekend, sommige met een overduidelijk racistisch karakter. Maar dat is allemaal te fragmentarisch om veel verder te komen dan de vaststelling dat niet-witte mensen vooral als zeer uitzonderlijk werden beschouwd.

De vraag is wat er sindsdien gebeurde. Opnieuw, er is geen twijfel dat de afschaffing van de slavernij (1863/1873) niet betekende dat het racisme ineens verdween. Sterker, juist in de latere negentiende eeuw werd ook in Nederland op universiteiten gewerkt aan pseudowetenschappelijke theorieën (*scientific racism*) ter rechtvaardiging van de

Europese mondiale hegemonie en het kolonialisme. In die tijd werden racistische stereotypen ook wel breder gedeeld. De invloedrijke boekjes van de Nederlandse schoolmeester Jan Schenkman getuigden niet alleen van antisemitisme, maar hij creëerde ook de racistische figuur van Zwarte Piet.²⁶

Scholen werden steeds belangrijker, zeker toen in 1901 de leerplicht werd ingevoerd. Jonge kinderen kregen toen ook te horen over het koloniale rijk, dat werd voorgesteld als een vanzelfsprekende bezit van het ‘moederland’, bevolkt door mensen die de Nederlandse leiding niet konden missen. Natuurlijk was dat een impliciet racistische boodschap. Maar tegelijkertijd was het iets van heel ver weg – het aantal mensen van kleur in de eigen samenleving bedroeg niet veel meer dan een paar duizend. Eén van hen was Anton de Kom, auteur van het antikoloniale boek *Wij slaven van Suriname*²⁷, verzetsstrijder, door de nazi's vermoord. Zijn boek is een felle aanklacht tegen slavernij en racisme dáár, in Suriname. Racisme heeft hij ook in Nederland zeker ervaren. Maar hij schreef er nauwelijks over.

Onderzoek onder Antillianen en Surinamers die in de eerste helft van de twintigste eeuw in Nederland woonden leverde anekdotes op die getuigen van onwetendheid en afstandelijkheid onder witte Nederlanders, maar toch ook wel van acceptatie. Het ging nog altijd om slechts enkele duizenden mensen, kennelijk geen aanleiding voor breed en openlijk

²⁶ Sanders, E. (2020). *Lachen om Levie. Komisch bedoeld antisemitisme (1830-1930)*. Walburg Pers.

²⁷ Kom, A. de. (1934). *Wij slaven van Suriname*. Contact.

racisme. Dat neemt niet weg dat er ook in de jaren dertig al enkele malen sprake was van een ronduit racistische opstelling, onder meer bij de Amsterdamse politie²⁸. Alles ging kantelen toen de Surinaamse migratie naar Nederland een hoge vlucht nam in de jaren zeventig van de twintigste eeuw en de Antilliaanse twee decennia later. Geen enkele twijfel dat er sindsdien voortdurend sprake is geweest van racistische reacties, zeker in de samenleving, soms ook in de politiek. Evenmin twijfel dat juist het verzet daartegen van Antillianen en Surinamers van groot belang is geweest om dit racisme aan de kaak te stellen. En geen twijfel, helaas, dat er in de Nederlandse samenleving nog steeds sprake is van racisme, onder de bevolking, maar ook in instituties die alle burgers op dezelfde manier zouden moeten beschouwen en behandelen.

Maar heeft het zin om dit alles te kwalificeren als een directe doorwerking van het slavernijverleden? Natuurlijk speelt dat verleden een rol. Omdat de Nederlanders daar de slavernij introduceerden, is de helft van de Surinaamse en het overgrote deel van de Antilliaanse bevolking – daar en hier – van Afrikaanse afkomst. Zij dragen dus die koloniale erfenis mee en worden daar bovenop dan nog eens met racisme geconfronteerd. Het hedendaagse racisme richt zich echter niet alleen tegen hen, maar ook tegen anderen. Nederlanders met een andere koloniale achtergrond: Indisch, Moluks, Hindostaans en Javaans-Surinaams. En het racisme richt zich vermoedelijk nog meer tegen migranten die geen enkele band hebben met de Nederlandse koloniale geschiedenis, maar van

elders komen, vooral uit islamitische landen. Het lijkt mij daarom een al te beperkt gezichtspunt om hedendaags racisme uitsluitend of primair te verbinden met het Nederlandse slavernijverleden. En waar het gaat om achterstanden van immigranten en hun kinderen op de arbeidsmarkt, in het onderwijs enzovoorts speelt er überhaupt veel meer dan alleen racisme.

De vraag naar de uitwerking van het racisme en de gewelddadigheid van de slavernij op de slaafgemaakten en latere generaties is al even complex. Er wordt, ook in kringen van zwarte activisten in Nederland, wel over ‘slavernijtrauma’ gesproken. Wat is de bestaansgrond van deze opvattingen? Geen twijfel dat Afrikanen die met veel geweld tot slaaf werden gemaakt, de afschuwelijke ‘middenpassage’ overleefden en vervolgens te werk werden gesteld in de Amerika’s een reeks traumatiserende ervaringen doormaakten. Evenmin twijfel dat de latere generaties die in slavernij werden geboren moesten leven onder omstandigheden die we moeilijk anders dan als traumatiserend kunnen aanduiden. Ontmenselijking was de sleutel van het systeem. Maar toch. Waar slavernij was, daar was ook verzet, verzet dat juist duidelijk maakt dat de slachtoffers van het systeem zichzelf als mensen bleven zien en zo ook handelden. Dat kreeg soms vorm in gewelddadig verzet tegen de slavenhouders – denk aan de marrons in Suriname, de opstanden in Berbice (1763) en Curaçao (1795). Vaker in de vorm van alledaags protest, van sabotage tot het culturele verzet dat aan de basis ligt van hedendaagse Caribische culturen. Dat alles weerspreekt het idee dat de slaafgemaakten zo getraumatiseerd waren dat zij hun leven in slavernij willoos accepteerden.

²⁸ Gert Oostindie & Maduro, Emy (1985). *In het land van de overheerser II. Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634/1667-1954*. Foris.

Hoe zit het dan met de latere generaties? Er wordt wel gesproken over cultureel trauma, ‘slavernijtrauma’, dat van generatie op generatie wordt doorgegeven. En daar zijn zeker indicaties voor, denk slechts aan de hardnekkige schoonheidsidealen waarin een zwarte huidskleur of kroeshaar als lelijk gelden: echo’s van een tijd waarin wit als superieur werd voorgesteld, zwart als inferieur. Maar ook hier geldt dat daar altijd verzet tegen was. Antillianen als Pedro Pablo Medardo de Marchena en Willem E. Kroon en de Surinamer Anton de Kom zetten zich fel af tegen het idee van zwarte minderwaardigheid^{29 30}. Dat zij hun zwarte landgenoten moesten oproepen om zulke gevoelens van zich af te werpen – in de woorden van hun Jamaicaanse tijdgenoot Marcus Garvey, ‘emancipate yourself from mental slavery’ – onderstreept dat zulk geïnternaliseerd racisme leefde. Het laat evenzeer zien dat deze zelfhaat, dit trauma, radicaal werd verworpen, als een giftige *self-fulfilling prophecy*. Het zijn twee kanten van dezelfde medaille.

Maar wat was sterker, toen? En wat is nu sterker, onder de afstammelingen van slaafgemaakten in Suriname, de Caribische eilanden, in Nederland? Het is niet empirisch onderzocht en het is ook zeer de vraag of en hoe dat zou kunnen – temeer omdat het onduidelijk is of we trauma zouden moeten toeschrijven aan de ervaring van de slavernij die inmiddels ver achter ons ligt, of aan ervaringen met hedendaags racisme, al dan niet geïnternaliseerd. Dat is voor Nederland wel een thema geweest van romans, essays en

dergelijke, maar niet empirisch onderzocht. Hetzelfde geldt overigens voor de ervaringen van de Indische of Molukse bevolking in Nederland. De enige groep waarvoor dit thema wel diep is onderzocht zijn de overlevenden van de Holocaust en hun (klein)kinderen. Maar dat betreft uiteraard een veel recenter trauma dan de slavernij.

Er is wel veel geschreven over de erfenissen van de slavernij in een Amerikaanse context. Ruim twintig jaar geleden publiceerde socioloog Ron Eyerman onder de titel *Cultural Trauma* een studie over de betekenis ervan voor de zwarte Amerikaanse identiteit.³¹ Uit die studie, eerder een ideeëngeschiedenis dan een empirisch-sociologisch of -psychologische studie, wordt toch vooral heel duidelijk hoe traumatiserend de voortdurende confrontatie met hedendaags racisme bleef, ook bijna anderhalve eeuw na de afschaffing van de slavernij. En precies dat blijkt ook uit talloze werken van zwarte Amerikaanse intellectuelen, van W.E.B. DuBois’ *The Souls of Black Folk*³², via Angela Davis’ autobiografie³³ tot Cornel Wests *Race Matters*³⁴ of Ta-Nahesi Coates’ *Between the World and Me*³⁵. Dat daarna weer een beweging als Black Lives Matter moest opkomen onderstreept slechts hoeveel impact de voortdurende confrontatie met racisme heeft; maar evenzeer is BLM een zoveelste blijk dat dit ‘trauma’ wordt verworpen.

31 Eyerman, R. (2001). *Cultural Trauma. Slavery and the Formation of African American Identity*. Cambridge University Press.

32 DuBois, W.E.B. (1901). *The Souls of Black Folk*. McClurg.

33 Davis, A. (1974). *An Autobiography*. Bantam Books.

34 West, C. (2001). *Race Matters*. Vintage.

35 Coates, T. (2015). *Between the World and Me*. Spiegel & Grau.

29 Marchena, P.P.M. de. (1929). *Ignorancia ò educando un pueblo* [Pamflet].

30 Kroon, W.E. (1933). *Nos, negros. El Imparcial*.

De geschiedenis en hedendaagse situatie in de Verenigde Staten zijn een heel ander verhaal dan de Nederlandse, zeker. Maar er zijn ook parallellen, en zeker ook lessen te leren, juist over de impact van racisme. Gloria Wekker heeft in haar boek *White Innocence*³⁶ terecht benoemd dat er in Nederland een neiging is om alle zorgen over wit racisme en zwarte achterstelling weg te wuiven. Die houding strookt beter bij dat al te rooskleurige zelfbeeld waarover ik het eerder had, dan bij de werkelijkheid van het land waarin wij leven. Bestrijding van racisme begint bij het bestaan ervan benoemen; maar daar eindigt het uiteraard niet.

Gert Oostindie is emeritus hoogleraar *Koloniale en Postkoloniale Geschiedenis aan de Universiteit Leiden* en was tot eind 2021 directeur van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV-KNAW). Hij bekleedt in het academisch jaar 2022-2023 de Cleveringa-leerstoel aan de Universiteit Leiden. Oostindie publiceerde vele boeken over het koloniale en slavernijverleden en de postkoloniale geschiedenis van Nederland. Hij leidt thans het onderzoek naar de rol van het Huis Oranje-Nassau in de koloniale geschiedenis van Nederland.

36 Wekker, G. (2016). *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race*. Duke University Press.

Kennisregime als koloniale erfenis & de kritische rol van de universiteit

Dr. Patricia Schor

Samenvatting

Dit essay gaat over de fundamentele kwestie van de productie van kennis over het trans-Atlantische slavernijverleden en over de doorwerking daarvan in het hedendaags racisme. Ik zal me concentreren op het hoger onderwijs en meer specifiek op de universiteit. Ik zal eerst het cruciale belang schetsen van de trans-Atlantische slavernij voor de Nederlandse moderniteit. Ik zal aangeven hoe anti-zwart racisme een organiserend principe is in Nederland. Daarna zal ik ingaan op de recente aandacht voor het Nederlandse trans-Atlantische slavernijverleden en racisme in de publieke sfeer en op de universiteit. Ik zal daarbij echter aangeven hoe de universiteit het kennisregime reproduceert dat in het slavernijverleden is medebepaald. Ik zal eindigen met het noemen van mogelijke uitwegen.

“For the distinction between the past and the present founders on the interminable grief engendered by slavery and its aftermath. How might we understand mourning, when the event has yet to end? When the injuries not only endure, but are inflicted anew? Can one mourn what has yet ceased happening?”³⁷

Dit jaar is het honderdvijftig jaar geleden dat de slavernij in Suriname en de Caraïbische eilanden, de facto, is afgeschaft. Ketu Koti op 1 juli 2023 is een belangrijke datum. In aanloop naar deze datum heeft minister-president Mark Rutte vorig jaar, namens de Nederlandse staat, excuses aangeboden voor haar rol in de slavernij. In het Nationaal Archief in Den Haag beschreef hij de Nederlandse geschiedenis als een “boek,” bestaande uit “vele pagina’s” die Nederlanders van de eenentwintigste eeuw met “verbijstering, afschuw en diepe schaamte vervullen”.³⁸ Dit gebaar, erkenning en excuses, heeft lang op zich laten wachten. De Afrikaanse diaspora, binnen en buiten het Koninkrijk heeft er hard voor gevochten. Zoals de

³⁷ Vanuit Kasteel Elmina, in Ghana, reflecteert Saidiya Hartman over de relatie tussen verleden en heden van de trans-Atlantische slavernij. Hartman, S. (2002). *The Time of Slavery. The South Atlantic Quarterly*, 101(4), 757-777. p. 758. “Het in 1637 door Johan Maurits veroverde Elmina vormde ruim anderhalve eeuw het zenuwcentrum van de Nederlandse slavenhandel aan de West-Afrikaanse kust”. Brandon, P., Jones, G., Jouwe, N., Rossum, M. v., & Tosun, M. (2020). *De slavernij in Oost en West: het Amsterdam-onderzoek (Eerste druk. ed.)*. Spectrum, 27.

³⁸ Rutte, M. (2022). Toespraak van minister-president Mark Rutte over het slavernijverleden. In N. A. i. D. Haag (Ed.), (Toespraak ed.). [Rijksoverheid.nl](https://rijksoverheid.nl): Rijksoverheid.

abolitionist Frederick Douglass zei: “Power concedes nothing without a demand”.³⁹

Maar het Nederlandse slavernijverleden is geen bladzijde of een verzameling daarvan in “het boek van onze gedeelde geschiedenis” (in de woorden van de premier). Het Nederlandse slavernijverleden bepaalt niet alleen de manier waarop de geschiedenis gezien en geschreven wordt (de perspectieven), maar het bepaalt ook de materiële omstandigheden waarin de geschiedenis wordt geschreven (o.a. salarissen, functies, beurzen). Als er gesproken wordt over een gedeelte, en dus onze geschiedenis, moeten we ons afvragen wat de voorwaarden zijn voor deelname aan het schrijven van deze geschiedenis.

Dit essay gaat over de fundamentele kwestie van de productie van kennis over het trans-Atlantische slavernijverleden en over de doorwerking daarvan in het hedendaags racisme.⁴⁰ Ik zal me concentreren op het hoger onderwijs, en meer specifiek op de universiteit.⁴¹ Zij is van groot belang bij het creëren van een gemeenschappelijk, gezaghebbend en wijdverbreid repertoire

39 Douglass, F. (1857). *Two speeches by Frederick Douglass: one on West India emancipation, delivered at Canandaigua, Aug. 4th, and the other on the Dred Scott decision, delivered in New York, on the occasion of the anniversary of the American Abolition Society, May 1857*. C. P. Dewey. http://www.libraryweb.org/~digitized/books/Two_Speeches_by_Frederick_Douglass.pdf.

40 Het scheiden van de Nederlandse slavernijverleden, en de doorwerking daarvan, in de West en in de Oost is (deels) kunstmatig. Deze historische processen vonden naast elkaar plaats en hebben elkaar grondig beïnvloed. Racialisering treft dus ook (inheemse) bevolkingsgroepen uit de Oost die beschouwd worden als niet wit.

41 De gevolgen van de trans-Atlantische slavernij op het hoger beroepsonderwijs verdient een eigen essay. Ik houd ook buiten beschouwing de relatie tussen wetenschappelijk- en beroepsonderwijs, die ook koloniale patronen reproduceert.

om dat verleden te begrijpen, zodat een radicaal andere toekomst kan worden gerealiseerd. Net als in andere instituties, is ook op de universiteit systemisch racisme een structurerende kracht om rekening mee te houden. De universiteit is dus niet van ons allemaal, maar moet het (nog) worden.

Ik zal eerst het cruciale belang schetsen van de trans-Atlantische slavernij voor de Nederlandse moderniteit. Ik zal aangeven hoe anti-zwart racisme een organiserend principe is in Nederland. Daarna zal ik ingaan op de recente aandacht voor het trans-Atlantische slavernijverleden en racisme in de publieke sfeer en op de universiteit. Ik zal daarbij echter aangeven hoe de universiteit het kennisregime reproduceert dat in het slavernijverleden mede is bepaald. Ik zal eindigen met het vermelden van mogelijkheden om een uitweg te vinden.

De trans-Atlantische slavenhandel en de Nederlandse moderniteit

De trans-Atlantische slavenhandel, ofwel de *Middle Passage*, markeert het beginpunt van een destructieve en uitsluitende opvatting van de mens. De objectivering van Afrikanen vormde de basis voor het beeld van Europeanen als de enige echte Mens die het recht had om bezit te nemen van alle ‘mindere mensen’, ‘niet-mensen’ en de wereld.⁴² Het plantageregime, dat gestoeld was op tot slaaf gemaakte

42 Wynter, S. (1995). 1492: A New World View. In V. L. Hyatt, R. M. Nettleford, & Smithsonian Institution. (Eds.), *Race, discourse, and the origin of the Americas: a new world view* (5-57). Smithsonian Institution Press.

Afrikanen, had tot gevolg een enorme accumulatie van rijkdom. De instituties (wet, kerk en de opkomende natie-staten) legitimeerden invasie, vestiging, onteigening en slavernij als natuurlijk en moreel verantwoord door middel van een hiërarchisch georganiseerd rassenverschil. Raciaal kapitalisme, ofwel kapitaalaccumulatie door de uitbuiting van de raciale hiërarchische orde,⁴³ werd in dit proces gegrondvest en functioneert tot de dag van vandaag als een structurerend principe in Europa en daarbuiten.

De trans-Atlantische slavenhandel vormde de basis van de Nederlandse moderniteit. Zowel de Nederlandse volks-identiteit als de natie zijn zeer beïnvloed o.a. door de opstand tegen Spanje en de zich ontvouwende oorlog tegen Portugal voor het opzetten van een wereldwijde handel in koloniale producten en tot slaaf gemaakte mensen. De Iberiërs werden afgeschilderd als onfatsoenlijke christenen, meedogenloze verkrachters en slavendrijvers, en onbekwame handelaren. Tegelijkertijd creëerden Nederlandse humanisten een zelfbeeld van de Nederlanders als een door God gekozen plichtsgetrouw volk en als een collectief van vrije subjecten, heersers over inheemse volkeren en Afrikanen en hun land,⁴⁴

in tegenstelling tot zwartheid.⁴⁵ Terwijl humanisten nieuwe vormen van bestuur bedachten op basis van vrijheid en soevereiniteit, werd slavernij verreweg een belangrijke aanjager van Nederlandse welvaart.⁴⁶ De constructie van de Nederlandse, bezittende, raciaal zuivere, rationele mens kon alleen ontstaan door de constructie van niet-Europeanen, niet-christenen als 'irrationele/sub-rationele' volkeren die men kon onteigenen en tot slaaf kon maken.⁴⁷ Nederland was cruciaal voor de productie van een kapitalistisch begrip van de mens (waarbij alles werd onderworpen aan een notie van eigendom), die de consolidering van de Nederlandse en Europese imperiale en epistemische macht over de hele wereld sterk beïnvloedde.

43 Robinson, C. J. (1983). *Black Marxism: the making of the black radical tradition*. Zed; Biblio Distribution Center.

44 Pipkin, A. (2009). "They were not humans, but devils in human bodies": Depictions of Sexual Violence and Spanish Tyranny as a Means of Fostering Identity in the Dutch Republic. *Journal of Early Modern History*, 13(4), 229-264; Swart, K. W. (1975). *The Black Legend during the Eighty Years War*. In J. S. Bromley and E.H. Kossmann. (Eds.), *Britain and the Netherlands (36-75)*. Springer.

45 De 17de-eeuwse historicus Emanuel van der Hoeven kenmerkt Zwartheid als de positie van een verhandelbaar object, een maateenheid, een ding. Zoals Egbert Alejandro Martina betoogt, moet het Nederlandse concept van vrijheid worden begrepen binnen de logica van gevangenneming en predatie die Afrikanen tot slaaf maakten, evenals de koloniale logica van bezetting en extractie. Martina, E. A. (2019, 7 Oktober). No Grounds for Freedom. *Geographies of Freedom*. <https://geographiesoffreedom.wordpress.com/2019/09/09/no-grounds-for-freedom/>.

46 Brandon, P., & Bosma, U. (2019). De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw. 16(2), 5-46. <https://doaj.org/article/bd8cf35000b945948a9b9bf2bb670664>.

47 Stelder, M. (2022). The colonial difference in Hugo Grotius: rational man, slavery and Indigenous dispossession. *Postcolonial Studies*, 25(4), 564-583. <https://doi.org/10.1080/13688790.2021.1979297>.

Deze epistemische en materiële orde is ons koloniale/imperiale erfgoed. Het huidige neoliberale kapitalisme borduurt voort op dit wereldwijde raciale productiesysteem, dat niet los gezien kan worden van de vestiging van een constitutionele monarchie, in andere woorden een democratie onder condities van onvrijheid, ofwel het raciale contract.⁴⁸ Het moderne/koloniale kapitalistische wereldsysteem⁴⁹ dat geïmpregneerd is met gendered anti-zwart racisme,⁵⁰ wordt in stand gehouden door een ongelijk burgerschap en het restrictieve migratiebeleid, in essentie een herhaling van het geweld van koloniale wetgeving.⁵¹ Het globaal neoliberale kapitalisme erfde van de trans-Atlantische slavernij een extractief economisch systeem waarin alles en iedereen een wegwerpobject is, ook de planeet.

Gloria Wekker's invloedrijke concept van het *imperiale culturele archief* geeft ons verder inzicht in de erfenis van de slavernij. Ze omschrijft het culturele archief als "een bewaarplaats van herinneringen in de hoofden en harten van mensen in de metropool, [welke] inhoud ook stilzwijgend is verankerd in

beleid, in organisatorische regels, in populaire en seksuele culturen, en in de alledaagse common sense en dit alles is gebaseerd op vierhonderd jaar imperiale heerschappij".⁵² De academie was instrumenteel in de vorming van het imperiale raciale denken. Het fungeert daarom als een belangrijke gastheer voor ons culturele archief, waarmee "een imperiale raciale economie, met zijn gender-, geseksualiseerde en geclassificeerde kruispunten, dominante manieren van kennen, interpreteren en voelen blijft onderschrijven".⁵³

Witheid is de kern van het Nederlands cultureel archief. Het is een onuitgesproken norm die ingrijpende materiële gevolgen heeft voor zowel degenen die baat hebben bij witheid als voor degenen die het uitsluit. Het raciaal concept witheid (als de wenselijk menselijke norm) ligt verankerd in de zogenaamd neutrale en objectieve retoriek van bureaucratie, zorg, stedenbouw en asielbeleid.⁵⁴ Het is een organiserend principe in de ruimtelijke ordening en het aansturen van populaties met als voornaamste doel kapitaalaccumulatie.⁵⁵ Het bepaalt tevens de hiërarchische machtsrelaties tussen Nederland en de andere landen binnen het Koninkrijk, Curaçao, Aruba en Sint-Maarten, en met de openbare lichamen Bonaire, Sint-Eustatius en Saba. Ondanks de afschaffing van de trans-

48 Mills, C. W. (1997). *The racial contract*. Cornell University Press.

49 Grosfoguel, R. (2002). *Colonial Difference, Geopolitics of Knowledge, and Global Coloniality in the Modern/Colonial Capitalist World-System*. *Review (Fernand Braudel Center)*, 25(3), 203-224. <http://www.jstor.org/stable/40241548>.

50 Broeck, S. (2018). *Gender and the Abjection of Blackness*. State University of New York Press.

51 Hondius, D. (2011). *Access to the Netherlands of Enslaved and Free Black Africans: Exploring Legal and Social Historical Practices in the Sixteenth-Nineteenth Centuries*. *Slavery & Abolition*, 32(3), 377-395. <https://doi.org/10.1080/0144039X.2011.588476>; Jones, G. (2021). *Anton de Kom en het geweld van het moderne burgerschap: Enkele reflecties over Anton de Kom en de (h) erkenning van historisch en eigentijds onrecht in Suriname en Nederland*. In M. Esajas (Ed.), *Antonologie: Verhalen over het gedachtegoed van Anton de Kom (36-64)*. Atlas Contact.

52 Wekker, G. (2016). *White innocence: paradoxes of colonialism and race*. Duke University Press, p. 19 (eigen vertaling).

53 Zie voetnoot 17, p. 2-3 (eigen vertaling).

54 Martina, E. A., & Schor, P. (2015). *White Order: The Racialization of Public Space in the Netherlands*. *Dedalus*(19), 161-188.

55 Martina, E. A., & Schor, P. (2018). *White Order, Corporate Capital and Control of Mobility in the Netherlands*. In M. F. Weiner & A. Carmona Báez (Eds.), *Smash the pillars: decoloniality and the imaginary of color in the Dutch Kingdom (149-160)*. Lexington Books.

Atlantische slavernij, leven de raciale verhoudingen, die destijds op de fundamenten van de slavernij werden opgetrokken, voort in andere gedaantes. Een oplossing voor deze problematiek vergt een radicale transformatie. *Reparative justice* voor de Afrikaanse diaspora vereist erkenning en herverdeling,⁵⁶ en een nieuw sociaal-economische model dat, in plaats van extractief, levensbevestigend is. Dit vraagt om een kritische kennis over dat verleden en een nieuwe common sense voor ons heden.

Proliferatie van discours

In het afgelopen decennium hebben we in Nederland een *proliferatie van discours* over racisme ervaren. De *kwestie van racisme* betrad het quasi-ondoordringbare domein van hegemoniale instituties en media, door middel van sociale en alternatieve media en als gevolg van activisme op straat. De Zwarte Piet is Racisme-beweging o.a. verbrak dit stilzwijgen. Activisten waren vasthoudend ondanks het feit dat ze werd verguisd en gecriminaliseerd.⁵⁷ Zwarte activisten hielden ongekende *Black Lives Matter* demonstraties door het hele land. Karwan Fatah-Black beweert terecht dat ondanks het feit dat activisme een groeiend bewustzijn van racisme heeft bevorderd, “het momentum van antiracisme snel kan

vervliegen als het niet ingebed raakt in een nieuw verhaal over verleden en toekomst”.⁵⁸

In de academische wereld heeft deze recente golf van antiracistisch activisme inzichtelijke tijdschriftartikelen, speciale uitgaven, seminars, en subsidies mogelijk gemaakt. Echter worden zwarte activisten die de stilte over het koloniale/slavernijverleden en racisme verbreken, niet zonder gevaar voor hun persoonlijke veiligheid en (loop)banen, uitgesloten van de oogst van hun strijd, en dat geldt ook voor de Afrikaanse diaspora in breedste zin.⁵⁹ Als reactie op de eisen en aanbevelingen van antiracisten, studenten en academici (van kleur) zijn er *diversity officers* aangesteld op de meeste universiteiten.⁶⁰ Het diversiteitsbeleid is er daarentegen nauwelijks in geslaagd significante aantallen zwarte mensen, noch de kritische antiracistische perspectieven van zwarte (studenten) activisten, op te nemen in de universiteit. Hoe hogerop in de academische hiërarchie, hoe witter. Tegelijkertijd zijn zwarte mensen oververtegenwoordigd in tijdelijke, onzekere en precare posities. Achter het mantra van meritocratie schuilen

56 Steur, L. (2022). *Kapitalisme en racisme: een intieme relatie van continuïteit en verandering*. TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History, 19(3), 129-140. <https://doi.org/10.52024/tseg.13144>.

57 Schor, P. (2020). *Fencing the Black body within: The blackface debate in the Netherlands*. Darkmatter Hub(15). <https://darkmatter-hub.pubpub.org/pub/ijx9u812>.

58 Fatah-Black, K. (2021). *Slavernij en beschaving: geschiedenis van een paradox*. Ambo/Anthos, p. 158.

59 Schor, P. (2019). *Racismo: Incitação ao Discurso e Economia do Conhecimento em Certas Geografias da Diáspora Africana*. Portuguese Literary & Cultural Studies(32), 193-200. https://ojs.lib.umassd.edu/index.php/plcs/article/view/PLCS32_Schor_page193/1258.

60 Awethu, A. B., Tirza; van der Scheer, Inez Blanca; van Meyeren, Emma; Martis, Alfrida; Chi Nguyn Nam. (2018). *From the hollow of the lion: a testimony of revolt at the University of Amsterdam by The University of Colour*. In M. F. Weiner & A. Carmona Báez (Eds.), *Smash the pillars: decoloniality and the imaginary of color in the Dutch Kingdom* (17-29). Lexington Books.

patronen van uitsluiting, achterstelling en benadeling van zwarte mensen.⁶¹

Kennisregime en economie

De academische wereld wordt gestuurd door een proces van *cultureel klonen*, waarbij de dominante somatische en culturele norm (wit, man, christelijk en westers) wordt ge(re)produceerd.⁶² De voorwaarden om binnen dit academische (gendered en) raciale regime te functioneren, vooruitgang te boeken, en te slagen zijn obstakels voor degenen die niet daarin passen, of als ongeschikt worden beschouwd. De academische wereld als werkomgeving is nog steeds een “bastion van witte mannen”,⁶³ de “natuurlijke habitat van een bevoorrechte groep”.⁶⁴ Alles is gericht op het dienen van dit normatieve homogene collectief dat al het meest profiteert van de ondersteunende infrastructuur. De veronderstelling dat er sprake is van een gelijkwaardige concurrentie is onjuist.

Dit regime bewijst zwarte mensen in het hele Koninkrijk een slechte dienst. De machtsverhouding tussen het continent en het Caribisch gebied en het gebrek aan voldoende onderwijsinfrastructuur zijn erfenissen van het Nederlandse kolonialisme, die binnen de academie nogmaals worden geactualiseerd. Het heersende regime dat bepaalt wat kennis over kolonialisme is, welke kennis wenselijk is en wie die produceert, sluit een diversiteit aan epistemologieën van de Afrikaanse diaspora uit.

Deze hegemonisch epistemologische orde devalueert kritische wetenschappers, activisten, kunstenaars en andere maatschappelijke actoren in het dominante academische discours en plaatst hen in de marge. Guno Jones beweert dan ook terecht dat kennisregimes van het kolonialisme een habitus van de witte elite bevestigen en normaliseren.⁶⁵ De canonisering van de zwarte revolutionairen uit het verleden, zoals Anton de Kom, gaat gepaard met het verdoezelen van hun radicale lessen voor ons heden en de toekomst.⁶⁶

Kritisch onderzoek naar ras/racisme in Nederland staat nog in de kinderschoenen. Hoewel veel kritische historici, antropologen, sociologen, filosofen en cultuuranalytici studies hebben verricht over migratie en koloniale geschiedenis,

61 Jongepier, F. (2022, 16 december 2022 vrijdag). *Er heersen hardnekkige misverstanden over structureel racisme*. de Volkskrant.

<https://advance.lexis.com/api/document?collection=news&id=urn:contentItem:673K-9P91-JBHV-K1D0-00000-00&context=1516831>.

62 Essed, P., & Goldberg, D. T. (2002). *Cloning cultures: the social injustices of sameness*. *Ethnic and Racial Studies*, 25(6), 1066-1082.

63 Zee, R. v. d. (2016). *Bastion van witte mannen*. *HP/De Tijd*, (9), 15-18 <https://www.lnvh.nl/uploads/moxiemanager/downloads/373.pdf>. p. 15.

64 Crul, M., Dick, L., Ghorashi, H., & Valenzuela Jr., A. (2020). *Scholarly engagement and decolonisation: Views from South Africa, The Netherlands and the United States*. African Sun Media. <https://doi.org/10.18820/9781928314578/00> p. 17 (eigen vertaling). Voor een overzicht van de (achtergestelde) positie van vrouwen in het wetenschap in Nederland, zie de Monitor Vrouwelijke Hoogleraren 2022, “een monitor met alarmbellen.” Hoogleraren, L. N. V. (2022). *Monitor Vrouwelijke Hoogleraren*. <https://www.lnvh.nl/monitor2022/downloads/lnvh-monitor-vrouwelijke-hoogleraren-2022.pdf>.

65 Jones, G. (2018). “Activism” and the afterlives of Dutch Colonialism. In M. F. Weiner & A. Carmona Báez (Eds.), *Smash the pillars: decoloniality and the imaginary of color in the Dutch Kingdom (161-173)*. Lexington Books.

66 Jones, G. (2021). *Anton de Kom en het geweld van het moderne burgerschap: Enkele reflecties over Anton de Kom en de (h)erkenning van historisch en eigentijds onrecht in Suriname en Nederland*. In M. Esajas (Ed.), *Antonlogie: Verhalen over het gedachtegoed van Anton de Kom (36-64)*. Atlas Contact.

spraken ze vaak niet over racisme.⁶⁷ Zoals aangetoond door Philomena Essed en Kwame Nimako stuitte kritisch onderzoek naar ras/racisme decennialang op institutionele weerstand. Bovendien worden de termen ras en racisme nog steeds vermeden, waardoor het probleem wordt verhuld. “In de academische wereld, in de media en in de politiek, worden radicale standpunten, die wezenlijke, structurerende kenmerken van de samenleving en machtsverhoudingen problematiseren en daarmee fundamentele veranderingen bepleiten, vermeden en degenen die radicale standpunten innemen, worden vaak genegeerd, belachelijk gemaakt, of symbolisch vermoord,” vooral als ze zwart zijn.⁶⁸

De vaak gewaardeerde houdingen van “kleurenblindheid, rassenneutraliteit en tolerantie verbergen onzichtbare vormen van racistische uitingen en gevestigde racistische uitsluiting die ongeadresseerd en niet gecompenseerd- kansen en toegang, patronen van inkomens- en vermogens- patronen, privileges en relatieve macht structureel bepalen”.⁶⁹

Maar mondjesmaat worden wetenschappers met expertise in *Critical Race Studies*, *Decolonial Studies*, *Indigenous Studies*, en *Black Feminist Studies* aangenomen en/of worden hun

67 Hoving, I. (2014). Dutch postcolonialism, multiculturalism and national identity: society, theory, literature. In D. Götsche & A. Dunker (Eds.), *(Post-) Colonialism Across Europe: Transcultural History and National Memory*. Aisthesis Verlag.

68 Essed, P., & Nimako, K. (2006). Designs and (Co)Incidents: Cultures of Scholarship and Public Policy on Immigrants/Minorities in the Netherlands. *International Journal of Comparative Sociology*, 47(3-4), 281-312. <https://doi.org/10.1177/0020715206065784> p. 4 (eigen vertaling).

69 Goldberg, D. T., & Essed, P. (2002). Introduction: from Racial Demarcations to Multiple Identifications. In *Race critical theories: text and context (1-11)*. Blackwell Publishers, p. 4 (eigen vertaling).

onderzoeken gefinancierd, maar deze gebieden zijn echter niet ontwikkeld tot onderzoeks- en onderwijsafdelingen op Nederlandse universiteiten. Er is een duidelijk groeiende belangstelling van studenten voor dergelijke kritische kennis voor de analyse van de (historische) studies over de trans-Atlantische slavernij. Een zwakke institutionele inbedding van dergelijke gebieden maakt ze echter kwetsbaar voor een verhardend politiek klimaat.

Vandaag de dag zitten we, ondanks de zichtbaarheid van de kwestie van racisme, met een academische wereld die slecht toegerust is om te reflecteren over haar eigen raciale patronen en over die in de samenleving als geheel. Aangezien de “neoliberale ideologie en structuren van geïndividualiseerd succes hebben geleid tot een afname van tijd en ruimte voor reflectie en samenwerking,” staan de kritische en creatieve mogelijkheden van de universiteit om levensbevestigende toekomst te realiseren, voor een grote uitdaging.⁷⁰ We hebben een nieuwe, radicale en dus kritische *common sense* nodig om verder te kunnen. Het kennisveld moet ingrijpend veranderen.

Uitweg vanuit het collectief

Ik zou dit essay willen afsluiten met een klein antwoord op de grote vraag op welke manier deze doorwerking van de trans-Atlantische slavernij tegen te gaan is. De grote antwoorden op zo’n diep geworteld en omvangrijk probleem zijn een

70 Crul, M., Dick, L., Ghorashi, H., & Valenzuela Jr., A. (2020). Scholarly engagement and decolonisation: Views from South Africa, The Netherlands and the United States. *African Sun Media*. <https://doi.org/10.18820/9781928314578/00> p. 16 (eigen vertaling).

collectieve verantwoordelijkheid. Het behelst *reparative justice* en omvat een gezamenlijke dialoog met de Afrikaanse diaspora in het hele Koninkrijk. Daarom kan ik alleen maar aanbevelingen doen, en put daarvoor uit drie documenten, namelijk het rapport Ketenen van het Verleden, het Zwart Manifest en het rapport Let's Do Diversity.⁷¹

Aanbevelingen: een nieuwe universiteit voor een nieuwe kennis

De Nederlandse overheid moet zorgen voor de (her)opbouw van de infrastructuur van het basisonderwijs en het hoger onderwijs van Caribisch Nederland volgens de inzichten van dat deel van het Koninkrijk. Dit omvat structuren om de trans-Atlantische slavernij en zijn doorwerking (racisme) te onderwijzen en te onderzoeken, evenals de geschiedenis en culturen van de Afro-Nederlandse diaspora's.

Universiteiten moeten Afro-Nederlanders uit het hele Koninkrijk en de Afrikaanse diaspora (te weten uit Suriname) integreren. Gezien de historische schuld die er is bij deze bevolking en de hindernissen die hen worden opgelegd, moet *affirmative action* worden ingesteld op alle universiteiten en op alle niveaus, in het bijzonder op de hoogste niveaus. Er moet rekening worden gehouden met intersectionaliteit en

met de waardering van andere bronnen van kennis dan strikt academische. Quota dienen te worden ingesteld om 1) de integratie van deze bevolkingsgroep in haar diversiteit te waarborgen en behouden, 2) de vorming van een kritische massa van Afro-Nederlanders te garanderen, en 3) *tokenisering* te voorkomen. Universiteiten moeten een veilige en inclusieve omgeving garanderen voor zwarte studenten en werknemers met mogelijkheden voor loopbaanontwikkeling.

Daarnaast moeten universiteiten een proces van dekolonisatie doormaken. Gezien de historische rol van universiteiten in de (re)productie van een wit (koloniaal) kennisregime dat ont-eigening en inbezitneming legitimeerde, moeten universiteiten een diep proces van zelfanalyse en transformatie doormaken. De academische norm (wit, mannelijk, elite) moet onderzocht worden. Zwarte en (andere) inheemse paradigma's (en talen) moeten worden opgenomen, met name van voormalige Nederlandse koloniën. Dit houdt ook het kritisch analyseren van het neoliberale extractieve en utilitaristische model van kennisproductie in. Er moet een collectief proces worden geïmplementeerd dat een omgeving voor ogen heeft die kritisch denken, collectieve reflectie en creatieve co-creatie met andere dan academische kennisproducenten ondersteunt.

Er moeten permanente academische leerstoelen worden ingesteld aan universiteiten voor de kritische studie van ras/racisme en (trans-Atlantisch) kolonialisme, met een specifieke focus op Nederland, in nauwe samenhang met permanente leerstoelen over Afro-Nederlandse geschiedenis en culturen. Wetenschappelijke functies moeten ingesteld worden op

⁷¹ *Slavernijverleden*, A. D. (2021). *Ketenen van het verleden: Rapport van Bevindingen*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/07/01/ketenen-van-het-verleden>; Beter, S. N. W., Collective, T. B. A. N. U., Solutions, I., Delete, C. A., Promise, S. W., In, S. I. S. C. A. e. Z., & NL, B. Q. T. R. (2021). *Zwart Manifest: Manifest ter bestrijding van institutioneel anti-zwart racisme en ter bevordering van Zwarte emancipatie in Nederland*. In: *Beweging Zwart manifest*; Wekker, G., Slooman, M. W., Icaza, R., Jansen, H., & Vázquez, R. (2016). *Let's do diversity: Report of the University of Amsterdam Diversity Commission*. https://pure.uva.nl/ws/files/4506561/178892_Diversity_Commission_Report_2016.pdf.

deze gebieden voor onderwijs en onderzoek. Deze moeten structureel (in plaats van subsidieafhankelijk) gefinancierd worden door de overheid.

Aangezien de producenten van kennis over racisme, in het verleden en nu, voornamelijk zwarte (onafhankelijk) intellectuelen en activisten zijn, moeten hun kennis en ervaringen leidend zijn bij de organisatie van genoemde leerstoelen en functies. Dit dient tevens te gebeuren in nauwe samenwerking met het Kenniscentrum van het Slavernij Museum (in oprichting), en met *grassroots* organisaties van de zwarte gemeenschap van het hele Koninkrijk. Als kennisproducenten en fundamentele aanjagers van sociaal bewustzijn en transformatie moeten dergelijke organisaties lange termijnfinanciering toegekend krijgen.

Dr. Patricia Schor is onderzoeker aan de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen - Radboud Universiteit, met het project "Figures of Race in Dutch Modernity: Blacks, Jews and Muslims" (NWO/Veni). Daarvoor was zij docent Maatschappijwetenschappen aan het Amsterdam University College. Dr. Schor promoveerde aan de Universiteit Utrecht op postkoloniale literatuur en theorie over het Portugese kolonialisme. Daarvoor werkte ze als programmamedewerker Portugeestalig Afrika bij Oxfam Novib.

De doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden in de geneeskunde en zorg

Samenvatting

De hedendaagse geneeskundige kennis kent een postkoloniale paradox. Enerzijds kent de geneeskunde een gebrek aan inclusie van patiënten die niet behoren tot de impliciete ‘standaard patiënt’ (man, lichte huidskleur, ‘normaal’ BMI, etc.) in de ontwikkeling van kennis, richtlijnen, technologieën, medicatie en medisch onderwijs. Patiënten kunnen hierdoor benadeeld worden, omdat er in kennisproductie, richtlijnen, technologieën, medicatie en medisch onderwijs weinig rekening wordt gehouden met diversiteit. Anderzijds kent de geneeskunde een schrijnende geschiedenis van onethische experimenten op tot slaafgemaakte mensen ten tijde van de trans-Atlantische slavernij. Raciale mythen en stereotypen vanuit deze periode zijn vandaag nog altijd aanwezig in de geneeskunde en zorg.

Hoe werkt het trans-Atlantische slavernijverleden door in de geneeskunde en zorg?

In dit essay worden twee mechanismen besproken. Ten eerste, het op de koloniale ideologie gebaseerde raciale denken in de wetenschap en geneeskunde, alsook hoe dit raciale denken vandaag de dag nog steeds patiënten benadeelt en leidt tot uitsluiting van grote groepen mensen. Ten tweede, het verbeelden van ‘de patiënt’ als impliciet Europees met een lichte huidskleur als instrumenteel mechanisme, waarlangs het trans-Atlantische slavernijverleden doorwerkt in de huidige context in de geneeskunde en zorg.

Koloniale geneeskunde en medische experimenten: Op ons, maar niet voor ons

Gedurende de trans-Atlantische slavernij speelden scheepschirurgijns, artsen en andere medici een belangrijke rol in de slavenhandel en plantage-economie. Tijdens de trans-Atlantische tocht waren scheepschirurgijns verantwoordelijk voor de bemanning alsook de tot slaafgemaakte mensen. Voor uitvaart werden tot slaafgemaakte mensen gekeurd en onderzocht om infectieziekten aan boord te vermijden.⁷² Ook na aankomst in de koloniën participeerden medici in het medisch keuren van tot slaafgemaakte mensen en in de koloniale geneeskunde op de plantages. De plantage-economie en tot slaafgemaakte mensen als gedwongen arbeiders in deze economie hadden een centrale rol in deze koloniale geneeskunde en hoe verschillende groepen werden

⁷² Schoute, D. (1948). *Scheepschirurgijns-journaal van een slavenschip der Middelburgsche commercie compagnie*. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, (92), 3645-62.

verbeeld. In de begintijd van de trans-Atlantische slavernij werden Afrikanen verbeeld als een risico voor de gezondheid van Europeanen. In zijn boek *Vrijbuiters van de heelkunde: op zoek naar medische kennis in de tropen, 1600-1800* bespreekt Snelders hoe aan het begin van de zestiende eeuw chirurgijns en barbiers beschreven dat soldaten en matrozen in verschillende Afrikaanse landen hun leven in gevaar brachten door seksuele omgang met “negervrouwen”. Dit werd toegekend aan de vermeende “hete natuur” van deze vrouwen. Snelders haalt in dit verband een citaat aan uit 1612, te weten “hun natuur komt niet overeen met de onze” en werd gezien als “geheel tegengesteld aan de aard van blanke mannen”.⁷³ Ook infectieziekten onder tot slaafgemaakte mensen, zoals bijvoorbeeld lepra en syfilis, werden beschouwd als een ernstig gevaar voor de slavenhandel, plantage-economie en ook voor de gezondheid van de Europese bevolking.⁷⁴ Niet alleen de infectieziekten (bacteriën, virussen en parasieten die ook in Europa voorkwamen) werden benadrukt als gevaar, maar specifiek tot slaafgemaakte mensen zelf werden veelal verbeeld als een dreiging en risico voor de volksgezondheid van de Europese bevolking en economie in de koloniën en ‘thuis’. Eén van de functies van de koloniale geneeskunde was daarom om de Europese bevolking en economie te beschermen tegen de tot slaafgemaakte mensen. Binnen deze koloniale geneeskunde waren tot slaafgemaakte mensen dus niet wezenlijk patiënten, maar handelswaar dat gezond

moest blijven voor verkoop en arbeid, alsook een risico waartegen de bevolking beschermd moest worden.

Ook werden tot slaafgemaakte mensen gezien als beschikbare lichamen voor medisch onderzoek en experimenten. Het is schokkend om te lezen hoe deze experimenten ook lang na de afschaffing van de slavernij binnen de Nederlandse geneeskundige context werden besproken, met schijnbaar weinig oog voor de gruwelen die tot slaafgemaakte mensen ondergingen. In een verslag van een bijeenkomst van het Klinisch Genootschap te Rotterdam, in 1955 gepubliceerd in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, wordt besproken aan wie de eer diende te worden toegekend voor het bedenken van een ingreep voor vesico-vaginale fistels (een aandoening waarbij een verbinding ontstaat tussen de blaas en de vagina, waardoor urine via de vagina lekt). Hier lezen wij:

“Door velen wordt deze eer aan J. Marion Sims toegekend die in 1849 de fistel van de slavin Anarcha door middel van een 13e operatie tot genezing bracht, en wel volgens hemzelf dankzij het gebruik van zilverdraad, dat in tegenstelling met ander hechtmateriaal weinig of geen weefselreactie ten gevolge heeft”.⁷⁵

Anarcha was een tiener van zeventien jaar die door de mensen die haar tot slaaf maakten en hielden (haar ‘eigenaren’) beschikbaar werd gesteld voor de experimenten van Sims in

⁷³ Snelders, S. (2012). *Vrijbuiters van de heelkunde: op zoek naar medische kennis in de tropen, 1600-1800*. Atlas Contact.

⁷⁴ Snelders, S. (2017). *Leprosy and colonialism: Suriname under Dutch rule, 1750-1950*. In *Leprosy and colonialism*. Manchester University Press.

⁷⁵ Kok, P.C. (1956). *Klinisch Genootschap te Rotterdam: vesico-vaginale fistels*. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, (100), 602-6.

de Verenigde Staten. De dertien operaties die zij onderging werden voltrokken zonder anesthesie. In deze periode heerste onder sommige medici namelijk het idee dat bepaalde ‘rassen’ geen of minder pijn ervaarden dan Europeanen. Tot slaafgemaakte mensen met specifieke aandoeningen werden gekocht met het doel om op hen te experimenteren en om medische kennis te kunnen produceren. Ook in recentere medische publicaties in Nederland is te zien dat de focus in het reflecteren op deze periode veelal ligt op individuele lofzang en toekomstige eer aan de artsen die deze experimenten voltrokken en niet op de gruwelijke realiteit waarin de tot slaafgemaakte mensen zich bevonden. In een klinische les genaamd ‘Eindelijk droog’ uit 1994 publiceert het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (NTvG):

“Het effectief sluiten van urinefistels is een moeilijke operatieve procedure. Slaagt men erin om de patiënte ‘droog te krijgen’, dan is er voor haar een wezenlijke positieve verandering opgetreden in haar bestaan. In de historie van het gynaecologische vakgebied is een bijzonder hoofdstuk gewijd aan deze operatieve behandeling. Er ontstond een doorbraak toen Simpson [Sims] rond 1830 incontinenten neger-slavinnen opkocht om een nieuwe en naar later bleek succesvolle techniek te beproeven.”⁷⁶

Ook in deze NTvG les uit 1994 is geen reflectie op de onethische en inhumane totstandkoming van deze kennis

⁷⁶ Lammes, F. B. & Dabhoiwala, N.B. (1994). ‘Eindelijk droog’. Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, (138), 1257-9.

en het raciale denken over deze vrouwen die het mogelijk maakten dat specifieke groepen mensen werden beschouwd als inferieur en beschikbare lichamen voor medische experimenten.⁷⁷ Ook het positioneren van tot slaafgemaakte mensen, of de door het NTvG genoemde “neger-slavinnen”, als niet de wezenlijk beoogde patiënten kan hier worden teruggezien. Na zijn experimenten op tot slaafgemaakte meisjes en vrouwen opereerde Sims op Amerikaanse vrouwen van Europese afkomst met anesthesie.⁷⁸ Mensen met een Afrikaanse afkomst en tot slaafgemaakte mensen waren nooit de beoogde begunstigden van deze medische kennis en ontwikkelingen, nooit de verbeelde patiënten, slechts beschikbare lichamen. Medische kennis werd geproduceerd op ons, maar niet voor ons. Deze twee elementen, namelijk het raciale denken in de geneeskunde en de verbeelding van ‘de patiënt’ als impliciet Europees en met een lichte huidskleur vormen belangrijke mechanismen, waardoor het trans-Atlantische slavernijverleden doorwerkt in de huidige context in de geneeskunde en zorg.

Raciaal denken in de geneeskunde

Het geloof in het bestaan van specifieke mensenrassen met eigen fysieke, intellectuele en morele eigenschappen, waardoor sommige groepen vermeend inferieur of superieur zouden zijn, was alom aanwezig tijdens de periode van de

⁷⁷ Owens, D. C. (2017). *Medical bondage: Race, gender, and the origins of American gynecology*. University of Georgia Press.

⁷⁸ Owens, D. C. (2017). *Medical bondage: Race, gender, and the origins of American gynecology*. University of Georgia Press.

trans-Atlantische slavernijverleden en daarna.⁷⁹ Ook binnen Nederland werd veel onderzoek gedaan naar ‘ras’, ook in relatie tot gezondheid. Zo besprak Lodewijk Bolk in 1905 in NTvG, bijvoorbeeld, de relatie tussen tuberculose en ras in Nederland. Hierin lezen we dat Nederland voornamelijk zou bestaan uit twee rassen, namelijk het Germaansche Teutonische ras en het Alpine ras.⁸⁰ Het Alpine ras wordt door de auteur Bolk beschreven als de vermoedelijke “autochtone bevolking van ons land” en “fysiologisch krachtigere constituten van onze volk” ten opzichte van de Germaansche Frieschen stammen, die volgens de auteur op basis van haar raciale kenmerken meer vatbaarheid bezitten voor tuberculose.⁸¹ De raciale ideologie, die pretendeert dat het Friese ras op basis van Germaansche Teutonische ras kenmerken fysiologisch minder krachtig is, wordt inmiddels, gelukkig, niet langer beschouwd als wetenschappelijke medische kennis. Ras wordt immers niet langer beschouwd als een wetenschappelijk valide concept en de categorie Germaansche Teutonische ras is uit onze huidige wetenschap en geneeskunde verdwenen. Opvallend is wel dat daarentegen het raciale denken over nazaten van tot slaafgemaakte mensen en ‘negroïden’ nog duidelijk aanwezig is in de geneeskunde, ook in Nederland.

79 Stocking, G. W. (1982). *Race, culture, and evolution: Essays in the history of anthropology*. University of Chicago Press.

80 Bolk, L. (1905). Tuberculose en ras. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*. (49), 1089-101.

81 Bolk, L. (1905). Tuberculose en ras. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*. (49), 1089-101.

Een hedendaags voorbeeld hiervan is het laboratorium-onderzoek en de formule waarmee de nierfunctie wordt ingeschat, de eGFR. Zorgprofessionals worden geacht de eGFR te corrigeren bij personen “indien negroïde”. De oorspronkelijke reden van deze ‘rascorrectie’ was spiermassa in het originele onderzoek in de VS.⁸² De eGFR schat namelijk de nierfunctie op basis van creatinine in het bloed – en dit is een afbraakproduct van de spieren.

In deze formule fungeert het concept ‘ras’ dus als een proxy of plaatsvervanger voor spiermassa. De aanname is dat spiermassa een karakteristiek is, dat door middel van raciale categorieën gevangen kan worden en hier specifiek dat “negroïde” personen gemiddeld meer spiermassa hebben. Deze aanname heeft consequenties. Namelijk, wanneer de eGFR uitslag wordt verhoogd met de factor 1.16 (16%) kan de patiënt in een lagere risicocategorie komen en de nodige zorg vertraagd worden. Het geloof in en gebruik van het concept ‘ras’ vertroebelen de klinische blik op de individuele patiënt wanneer patiënten op basis van ideeën over ‘ras’ biologische karakteristieken worden toegeschreven. Het gebruik van raciale categorieën (vooral zonder verdere uitleg) suggereert dat rassen echt bestaan en de relatie met spiermassa uit beeld raakt – er staat immers niet ‘indien bovengemiddeld gespierd’.

Bij de spirometer zien we een vergelijkbaar problematisch gebruik van raciale categorieën. Met dit apparaat, de

82 Helberg-Proctor, A., M’charek, A., Meester, E. (2019). ‘Ras’ speelt ten onrechte rol in klinische besluitvorming. *Medisch Contact*, (14), 22-25.

spirometer, wordt de longfunctie gemeten om bijvoorbeeld het herstel na een COVID-19 infectie te monitoren of astma te diagnosticeren. Om de uitslagen van het spirometrisch onderzoek te kunnen beoordelen wordt er gewerkt met specifieke verwachte normaalwaarden. In deze verwachte normaalwaarden, zogeheten referentiewaarden, wordt rekening gehouden met lengte, geslacht, leeftijd én ras (met de ‘ras’ categorieën: Afro-Amerikaans, Kaukasisch, Noordoost-Aziatisch, Zuidoost-Aziatisch en Gemengd/Anders). Deze referentiewaarden voor ras gaan ervan uit dat de gemiddelde normale longcapaciteit tien tot vijftien procent lager is voor de Afro-Amerikaanse categorie en vier tot zes procent lager voor Aziatische categorieën, vergeleken met de Kaukasische categorie. Concreet betekent dit dat dezelfde resultaten bij de ene patiënt zullen worden geïnterpreteerd als *verminderde* longfunctie, maar bij de andere niet. Ook hier kan de nodige zorg uitblijven wanneer de verwachte longfunctie lager wordt verwacht voor patiënten in Nederland die worden geracialiseerd in de Afro-Amerikaanse categorie.

De doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden in de geneeskunde en zorg is paradoxaal. De twee bovengenoemde voorbeelden laten zien dat het raciale denken in de wetenschap en geneeskunde, die zijn basis kent in de koloniale ideologie, nog altijd aanwezig is in de hedendaagse geneeskunde. Maar ook de verbeelding van ‘de patiënt’ als impliciet Europees met een lichte huidskleur vormt een belangrijk mechanisme, waardoor het trans-Atlantische slavernijverleden doorwerkt in de huidige context in de geneeskunde en zorg. Hier kunnen diasporische gemeenschappen worden benadeeld doordat er in

kennisproductie, richtlijnen, technologieën, medicatie en medisch onderwijs weinig rekening wordt gehouden met diversiteit.

Exclusie: Niet de verbeelde patiënt

Dat de patiënt impliciet Europees is met een lichte huidskleur is alom aanwezig. Enkele voorbeelden zijn de werking van de vinger pulse oximeters en thermometers en de standaardisatie van de lichte huid binnen de dermatologie. Vinger pulse oximeters worden gebruikt om de zuurstofsaturatie, het zuurstofgehalte in het bloed, te meten. Bij een recent onderzoek bleek dat bij een op de tien patiënten met een donkere huid de oximeter een te hoge zuurstofsaturatie weergaf en dus faalde een verlaagde zuurstofconcentratie te identificeren.⁸³ Door gebrek aan diversiteit in huidskleuren in kennisproductie en technologische ontwikkeling kent de vinger pulse oximeter een ‘ingebouwde’ bias ten koste van patiënten met een donker gepigmenteerde huid. Vooral in de context van de COVID-19 pandemie is het missen van een verlaagde zuurstofconcentratie significant, omdat hierdoor een nodige doorverwijzing naar het ziekenhuis kan uitblijven. Bij thermometers zien we een vergelijkbaar probleem, alsook binnen de dermatologie waar gebrek aan kennis van de gekleurde huid binnen de dermatologie en standaardisatie van de lichte huid als de norm in richtlijnen en medisch onderwijs, patiënten met een donkere huid kunnen benadelen.⁸⁴

⁸³ Sjoding, M. W., Dickson, R. P., Iwashyna, T. J., Gay, S. E., & Valley, T. S. (2020). Racial bias in pulse oximetry measurement. *New England Journal of Medicine*, 383(25), 2477-2478.

⁸⁴ ter Steege (2022). *De witte huid domineert de medische literatuur*. *Arts in Spee*, (3).

Na de komma

Om de mechanismen achter de doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden in de geneeskunde en zorg tegen te kunnen gaan, zijn reflectie en inclusie nodig. Meest urgent zijn reflectie op het huidige denken over verschil en de manieren waarop diversiteit in Nederland gecategoriseerd en geconceptualiseerd wordt in biomedisch onderzoek, richtlijnen, diagnostiek en zorg. Expliciet afstand nemen van de erfenis van de slavernij in de vorm van raciaal denken in biologische raciale categorieën is daarbij een onmisbare stap.

Dr. Alana Helberg-Proctor is interdisciplinair sociaal wetenschapper en universitair docent aan de Universiteit van Amsterdam in de Antropologie programmagroep Health, Care and the Body. In haar werk richt zij zich op diversiteit, etniciteit en ongelijkheid in de gezondheidszorg en medische wetenschap. Zo onderzoekt Alana onder andere hoe 'ras' en etniciteit verschijnen in biomedisch onderzoek, gezondheidsbeleid en gezondheidszorg in Nederland en Europa. Eerder werkte zij als universitair docent aan de Universiteit Maastricht bij de afdeling Gezondheid, Ethiek en Maatschappij, en ontving in 2021 de prestigieuze Marie Curie Sklodowska beurs waarmee zij als post-doc binnen het Life Sciences & Society Lab aan de KU Leuven werkzaam is geweest. Alana is getrouwd met jurist en ondernemer Riroyde Helberg-Proctor en moeder van drie kinderen.

Wie is wat waard?

Raciale hiërarchieën uit
het slavernijverleden in de
samenleving en het onderwijs
van nu

Samenvatting

Uit onderzoek blijkt dat de racistische hiërarchie uit de tijd van slavernij waarbij zwarte en bruine mensen minderwaardig zijn aan witte mensen nog springlevend is in de huidige samenleving, zij het op meer bedekte wijze. Het idee van raciale minderwaardigheid speelt al bij jonge kinderen en is niet alleen een idee van witte mensen, maar wordt soms ook door mensen van kleur zelf zo ervaren. Schoolboeken in het huidige (geschiedenis)onderwijs reproduceren deze hiërarchie in plaats van deze te problematiseren of te bespreken in relatie tot slavernij in het verleden en racisme in het heden. Het tegengaan van reproductie van raciaal bepaalde minderwaardigheid vergt een kleurbewuste in plaats van een ‘kleurenblinde’ strategie in de samenleving en het onderwijs.

Een onderzoeker zit tegenover een kind aan tafel. Op de tafel zitten twee poppen: een witte pop en een zwarte pop. De onderzoeker vraagt: Wie is slim? Wie is mooi? Wie is knap? De meeste witte én de meeste zwarte kinderen wijzen de witte poppen aan. De onderzoeker vraagt: Wie is dom? Wie is lelijk? Wie is stout? De meeste witte én de meeste zwarte kinderen wijzen de zwarte poppen aan, zo bleek uit het inmiddels klassieke poppenexperiment dat in de jaren veertig van de vorige eeuw in de VS werd uitgevoerd.⁸⁵ Hoewel er veel (deels terechte) kritiek is geweest op deze studie, is het algemene patroon van een etnische hiërarchie waarin witte mensen bovenaan en zwarte (en bruine) mensen onderaan de ladder staan in ander onderzoek veelvuldig bevestigd.⁸⁶ Ook de minderwaardigheid die zwarte mensen (bewust of onbewust) aan hun eigen groep toedichten is een onderbouwd fenomeen⁸⁷ dat meer dan vijftig jaar geleden ook al door Franz Fanon werd beschreven.⁸⁸

In dit essay verken ik de oorsprong, uitingsvormen en gevolgen van de minderwaardigheid die wordt toegedicht aan mensen van kleur in relatie tot de slavernijgeschiedenis, met speciale aandacht voor de belevingswereld van kinderen en jongeren in het heden.

85 Clark, K. B., & Clark, M. P. (1947). *Racial identification and preference in Negro children*. In T.M. Newcomb & E. L. Hartley (Eds.), *Readings in social psychology* (602– 611). New York, NY: Holt, Rinehart & Winston.

86 Zie bijvoorbeeld: Hagendoorn, L. (1995). *Intergroup biases in multiple group systems: The perception of ethnic hierarchies*. *European Review of Social Psychology*, 6(1), 199–228.

87 Pyke, K.D. (2010). *What is internalized racial oppression and why don't we study it? Acknowledging racism's hidden injuries*. *Sociological Perspectives*, 53, 551–572.

88 Fanon, F. (1965). *The wretched of the earth*. New York, NY: Grove.

Raciale hiërarchieën

De poppentest is bij mijn weten nooit in Nederland uitgevoerd. Wel is vergelijkbaar onderzoek gedaan met foto's van kinderen met verschillende raciaal-etnische achtergronden (wit, zwart, SWANA⁸⁹) in plaats van poppen. Een groep witte Nederlandse, Turks-Nederlandse, en zwarte Nederlandse kinderen in de leeftijd van zes tot tien jaar kregen de foto's (van onbekende kinderen) te zien en mochten aanwijzen wie ze aardig, slim, grappig, vriendelijk, en leuk vonden, en wie ze dom, stom, irritant, gemeen, en stout vonden. In alle groepen werden de witte kinderen op de foto's het vaakst gekozen voor de positieve woorden, en werden de zwarte kinderen vaker dan de witte kinderen op de foto's gekozen voor de negatieve woorden.⁹⁰ Deze resultaten bevestigen de bevindingen van de poppentest. Zwart wordt door jonge kinderen in Nederland als minderwaardig aan wit gezien, vaak ook door zwarte kinderen zelf.

Waar komt dit patroon vandaan? Hoewel het lastig is om op basis van wetenschappelijk onderzoek een directe lijn te trekken tussen slavernij in het verleden en racistische denkbeelden in het heden, is een zekere mate van continuïteit van vroeger tot nu wel aannemelijk te maken. In de tijd van

slavernij en kolonialisme bestond er een sterke raciale hiërarchie, waarbij gold dat wit bovenaan de ladder stond en zwart onderaan.⁹¹ Deze hiërarchie die in de praktijk al bestond werd eind negentiende eeuw ook nog eens 'onderbouwd' door pseudowetenschappelijk onderzoek waarvan inmiddels vaststaat dat het de werkelijkheid ernstig geweld aan deed.⁹² Toch is de raciale hiërarchie van toen nooit helemaal uit de samenleving verdwenen.

De sporen van honderden jaren van witte dominantie en suprematie worden niet zomaar uitgewist, zoals we ook zagen bij de uitkomsten van onderzoek naar individuele voorkeuren op basis van huidskleur en etniciteit bij kinderen. Sterker nog: zulke patronen nestelen zich in de haarvaten van een samenleving en uiten zich onder andere in institutioneel racisme. Bewust of onbewust, zwarte en bruine mensen worden nog maar al te vaak als minderwaardig gezien en behandeld door organisaties die zich voor alle Nederlanders gelijk zouden moeten inzetten. Denk aan het toeslagenschandaal.

Als zowel individuen als organisaties een negatiever beeld hebben van mensen van kleur, heeft dat effect op de groep waarover zo gedacht wordt. Dat noemen wetenschappers geïnternaliseerd racisme: mensen van kleur hebben zo vaak gehoord en ervaren dat mensen zoals zij – met een bruine of zwarte huidskleur – minder waard zijn dan witte mensen, dat

89 SWANA is de afkorting die tegenwoordig in het Engels wordt gebruikt als dekoloniaal alternatief om het vroegere 'Midden-Oosten' of 'Midden-Oosters' te vervangen. SWANA staat voor Southwestern Asia and North Africa.

90 Ongepubliceerde analyses op basis van steekproef en methoden beschreven in: Pektas, F., Emmen, R. A., & Mesman, J. (2023). Ingroup and outgroup preference and rejection among young children of different ethnic groups in the Netherlands. *Social Development*, 32(1), 408-423. De Bruijn, Y., Emmen, R.A.G. & Mesman, J. (2022). Navigating diversity: Maternal ideologies and associations with child interethnic prejudice in the Netherlands. *Social Development*.

91 Zie bijvoorbeeld: Dixon, A. R., & Telles, E. E. (2017). Skin color and colorism: Global research, concepts, and measurement. *Annual Review of Sociology*, 43, 405-424.

92 M'charek, A. (2013). Beyond fact or fiction: On the materiality of race in practice. *Cultural anthropology*, 28(3), 420-442.

ze er zelf in zijn gaan geloven.⁹³ Dit verklaart bijvoorbeeld ook waarom huidbleekmiddelen immens populair zijn in landen als Ghana, Nigeria en India.⁹⁴ Geïnternaliseerde raciale minderwaardigheid blijkt ook uit onderzoek naar de prestaties van zwarte schoolkinderen. Als zij voorafgaand aan een toets actief worden herinnerd aan hun raciale-etnische achtergrond, maken ze de toets slechter dan wanneer ze zo'n herinnering niet krijgen.⁹⁵ Dat noemt men in de wetenschap *stereotype threat*: de geïnternaliseerde associatie tussen de eigen raciale groep en minderwaardigheid wordt geactiveerd en bedreigt het zelfbeeld, maakt onzeker en belemmert het functioneren.⁹⁶

Beeldvorming in schoolboeken

Raciale hiërarchieën uit de tijd van slavernij en kolonialisme zijn dus nog steeds terug te vinden in de hedendaagse samenleving, zowel bij witte mensen als bij mensen van kleur. En dus ook bij kinderen al. De vraag is of het onderwijs iets kan betekenen om dit intergenerationele patroon te doorbreken, en jonge generaties bewust te maken van historische en hedendaagse onrechtvaardigheid, en bij te dragen aan een beeld waarin zwart niet minderwaardig is en wit niet bovenaan

staat. Daar zouden de geschiedenislessen op school aan moeten bijdragen, toch? Enkele jaren geleden berichtte het Historisch Nieuwsblad dat het helemaal niet zo slecht gesteld is met de aandacht voor slavernij in geschiedenisboeken. Uit hun tellingen bleek dat er ongeveer evenveel bladzijden gewijd waren aan het thema slavernij als aan de Holocaust.⁹⁷ Dat lijkt goed nieuws, maar deze analyse ging alleen over kwantiteit, niet over kwaliteit. Zoals The Black Archives direct opmerkte, is de hamvraag wat er op al die bladzijden staat en hoe.⁹⁸

Verschillende onderzoekers hebben de inhoud van teksten over slavernij in geschiedenisboeken geanalyseerd en zij concluderen dat die maar al te vaak de minderwaardigheid van mensen van kleur bevestigt, of in ieder geval niet tegensprekt. Zo wordt de rol van witte Nederlanders in de slavernij vaak beschreven in termen van overwinning, economisch vernuft en slimme strategieën van heldhaftige individuen, terwijl de tot slaafgemaakten passief en identiteitsloos worden opgevoerd.⁹⁹ En als tot slaafgemaakten wel een actieve rol krijgen in een tekst over bijvoorbeeld slavenopstanden, dan is het als gevaarlijke agressors die een bedreiging waren voor de arme Europeanen.¹⁰⁰

93 David, E. J. R., Schroeder, T. M., & Fernandez, J. (2019). Internalized racism: A systematic review of the psychological literature on racism's most insidious consequence. *Journal of Social Issues*, 75(4), 1057-1086.

94 Street, J. C., Gaska, K., Lewis, K. M., & Wilson, M. L. (2014). Skin bleaching: A neglected form of injury and threat to global skin. *African Safety Promotion: A Journal of Injury and Violence Prevention*, 12(1), 52-71.

95 Wasserberg, M. J. (2014). Stereotype threat effects on African American children in an urban elementary school. *The Journal of Experimental Education*, 82(4), 502-517.

96 Steele, C. M., Spencer, S. J., & Aronson, J. (2002). Contending with group image: The psychology of stereotype and social identity threat. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (379-440). San Diego, CA: Academic Press.

97 Historisch Nieuwsblad (2020, 28 februari), 'Slavernij en kolonialisme prominent in schoolboeken', geraadpleegd via historischnieuwsblad.nl.

98 <https://www.theblackarchives.nl/blog/slavernij-en-kolonialisme-prominent-in-schoolboeken-nee-focus-op-inclusie-en-verder-onderzoek-nodig>.

99 Duinker, Z. (2020). *Dutch tolerance, innocence and color-blindness: an analysis of the Dutch slavery past in educational history textbooks*. Master thesis Universiteit Utrecht. LINK.

100 Ibid.

Daarnaast is er veelvuldig sprake van eufemistisch of passief taalgebruik om de wreedheid van slavernij te verbloemen. “Afrikanen werden naar Zuid-Amerika overgebracht”¹⁰¹. Alsof het een plezierreis was, of een gunst. Passief taalgebruik komt ook veel voor, zodat daders ineens onzichtbaar worden: “Een slaaf die een Europeaan sloeg, kon een arm worden afgehakt”.¹⁰² Uit mediaonderzoek blijkt dat passief taalgebruik bij het beschrijven van agressie (“kon worden afgehakt” in plaats van “de Europeaan hakte de arm af”) leidt tot meer begrip voor de dader en minder begrip voor het slachtoffer.¹⁰³ Met dit type woordkeuzes wordt inleven in de tot slaafgemaakten dus bemoeilijkt, en wordt aan hun levens niet dezelfde waarde gehecht als aan die van de witte slavenhouders.

Een ander probleem met teksten over slavernij is dat nogal eens wordt opgemerkt dat Nederland toch echt niet de ergste was, en dat andere Europese landen veel ergere dingen deden.¹⁰⁴ Ook hiermee wordt meer begrip gewekt voor de daders dan voor de tot slaafgemaakten. Daarnaast wordt slavernij afgeschilderd als min of meer onontkoombaar: er moest ‘nu eenmaal’ gewerkt worden op plantages, de lokale bevolking was daarvoor ‘nu eenmaal’ niet geschikt en de Europeanen wilden zelf het werk ‘nu eenmaal’ niet doen, dus moesten er slaven komen en die ging men dan dus in Afrika

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ Henley, N. M., Miller, M., & Beazley, J. A. (1995). Syntax, semantics, and sexual violence: Agency and the passive voice. *Journal of Language and Social Psychology, 14*(1-2), 60-84.

¹⁰⁴ Duinker (2020), zie noot 14.

halen. Als argeloze lezer zou je er bijna begrip voor krijgen: wat slim bedacht eigenlijk! Dat het hier om een uiterst wrede praktijk ging die vele mensen hun leven kostte, verlies je met deze verhaallijn makkelijk uit het oog. Die mensenlevens zijn in de teksten ondergeschikt aan economische belangen en dus vanzelfsprekend minderwaardig.

Ook de afbeeldingen in geschiedenisboeken dragen bij aan het beeld dat zwarte en bruine tot slaafgemaakten minderwaardig zouden zijn aan de witte overheersers. Het zijn vaak plaatjes van staande witte Europeanen die liggende of zittende zwarte slaafgemaakten commanderen of afranselen. Aan de ene kant kan men beargumenteren dat het goed is om dergelijke wreedheden of zulk machtsvertoon zichtbaar te maken (het was tenslotte een wrede bedoening), maar aan de andere kant is het beeld dat bij leerlingen achterblijft er toch één van de witte man als baas en de zwarte mensen als ondergeschikten. En een afbeelding wordt vaak beter in het geheugen verwerkt dan een tekst.¹⁰⁵ Het zou wellicht beter zijn om in de teksten de wreedheden met actieve bewoordingen te beschrijven, maar terughoudend te zijn met plaatjes die de vermeende minderwaardigheid van zwarte en bruine mensen alleen maar reproduceren.

¹⁰⁵ McBride, D. M., & Doshier, B. A. (2002). A comparison of conscious and automatic memory processes for picture and word stimuli: A process dissociation analysis. *Consciousness and cognition, 11*(3), 423-460.

Uit onderzoek naar de manier waarop over het continent Afrika wordt geschreven in boeken voor geschiedenis en aardrijkskunde blijkt ook een problematische beeldvorming die gekenmerkt wordt door woorden zoals primitief, gewelddadig, onderontwikkeld, armoede, ziekte en vluchtelingen.¹⁰⁶ Het continent waar zwarte mensen vandaan komen als plek waar eigenlijk alleen problemen zijn, waar niets goed gaat. In deze beeldvorming dus een minderwaardig continent, en dat zonder de nodige context en historische achtergrondinformatie. Het ontbreken van verbanden tussen verleden en heden in schoolboeken betekent ook dat kolonialisme en slavernij in het geheel niet in verband worden gebracht met racisme en de positie van zwarte mensen in de huidige samenleving.¹⁰⁷ Sterker nog: dat racisme een rol heeft gespeeld bij de slavenhandel door Europeanen in het koloniale tijdperk, waarbij de zwarte en bruine medemens als inherent minderwaardig werd gezien, namelijk als handelswaar, komt eigenlijk vrijwel nooit aan bod.¹⁰⁸

Het probleem van raciale hiërarchie beperkt zich niet tot geschiedenisboeken. Een analyse van bijna dertien duizend personages in schoolboeken voor Nederlands en wiskunde voor de brugklas liet zien dat personages van kleur in de teksten ondervertegenwoordigd waren (ten opzichte van

nationale cijfers), dat zij nog minder voorkomen onder personages met een beroep, en dat het vaker een beroep is met een lagere maatschappelijke status dan de beroepen van witte personages, als ze een beroep hebben.¹⁰⁹ Ook hier zien we een uiting van de eeuwenoude raciale hiërarchie: witte mensen zijn dominant en hebben de beste posities in de samenleving, mensen van kleur zijn minderwaardig.

Sommigen werpen tegen dat dit patroon begrijpelijk (of zelfs wenselijk) is, omdat het een weerspiegeling is van de werkelijkheid. Het vertalen van de huidige maatschappelijke verhoudingen naar een lesboek wordt gezien als neutrale keuze. Dat idee berust echter op een misverstand. Het reproduceren van bestaande machtsverhoudingen en groepsverschillen in status bevestigt en normaliseert de status quo die het gevolg is van structurele (racistische) ongelijkheden in verleden en heden. Daar is niks neutraals aan. De vraag is of neutraliteit überhaupt wenselijk is als het gaat om maatschappelijke kwesties. Zoals Desmond Tutu eens zei: “If you are neutral in situations of injustice, you have chosen the side of the oppressor”.

Kleurbewust in plaats van kleurenblind

Alles overziend kunnen we stellen dat het systeem van slavernij waarin zwarte en bruine mensen structureel werden uitgebuit door witte Europeanen sterk samenhangt met een racistische hiërarchie die tot op heden nog merkbaar is in de

¹⁰⁶ Weiner, M. F. (2016). *Colonized curriculum: Racializing discourses of Africa and Africans in Dutch primary school history textbooks*. *Sociology of Race and Ethnicity*, 2(4), 450-465.

¹⁰⁷ Sijpenhof, M. L. (2020). *A transformation of racist discourse? Colour-blind racism and biological racism in Dutch secondary schooling (1968-2017)*. *Paedagogica Historica*, 56(1-2), 51-69.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ Mesman, J., Van Veen, P.D., Van den Rozenberg, T., Zicha, L., Groeneveld, M.G. (2019). *Etnische diversiteit en stereotypering in schoolboeken voor de brugklas*. [Rapport voor uitgeversorganisatie de GEU](#).

samenleving. Mensen van kleur worden nog steeds als minderwaardig behandeld en voelen zich ook niet zelden minderwaardig. De hamvraag is hoe we dit patroon kunnen ombuigen. Bovenaan de lijst staat wat mij betreft de verantwoordelijkheid van de staat en de daarbij horende instituties om het verbod op discriminatie op basis van huidskleur of andere raciaal-etnische kenmerken veel actiever vorm te geven in de praktijk. Dat vergt wel een heel andere kijk op de samenleving dan we tot nu toe gewend zijn. Paradoxaal genoeg is hiervoor een kleurbewuste in plaats van de dominante ‘kleurenblinde’ aanpak nodig, zo blijkt uit onderzoek.

Het idee van (raciale) ‘kleurenblindheid’ verwijst naar de constatering dat witte mensen het liefst doen alsof ze helemaal geen kleur zien, alsof huidskleur er niet toe doet.¹¹⁰ Maar in werkelijkheid worden mensen met een donkere huidskleur nog steeds als minderwaardig gezien en behandeld. En dat laat zijn sporen na, ook in het zelfbeeld van mensen van kleur. Kleur doet er (helaas) dus nog steeds wel degelijk toe. De ‘kleurenblinde’ ideologie wordt ook wel het nieuwe racisme genoemd, omdat het deze werkelijkheid in feite ontkent en dus racisme niet aan de kaak stelt, niet actief bevecht.¹¹¹ Het lijkt tegenstrijdig, maar uit onderzoek blijkt dat meer aandacht voor verschillen tussen mensen

kan leiden tot *minder* racistische vooroordelen.¹¹²

Bij een kleurbewuste benadering doen we niet alsof kleur er niet is en er niet toe deed of doet, maar creëren we bewustzijn van racisme toen en nu, waardoor racisme veel meer (h)erkend wordt. Het vergt wel de nodige kennis en kunde om bewustzijn van kleur uit te dragen zonder bestaande ongelijkheden te reproduceren en verschillen onnodig uit te vergroten. Daartoe zullen mensen in organisaties en zeker in het onderwijs zich moeten informeren, zich werkelijk verdiepen. Kleurbewust zijn en handelen is een noodzakelijke voorwaarde om racisme actief aan te kaarten en te bestrijden en racistische sociale hiërarchieën teniet te doen. Dat vergt kennis én moed. Voor ‘kleurenblindheid’ is alleen ruimte in een post-raciale samenleving waarin niemand op basis van huidskleur minderwaardig is aan een ander. Ik kijk ernaar uit!

110 Neville, H. et al. (2013), ‘Color-Blind Racial Ideology: Theory, Training, and Measurement Implications in Psychology’, *American Psychologist*, 68(6), 455-466.

111 Richeson, J. A., & Sommers, S. R. (2016). *Toward a social psychology of race and race relations for the twenty-first century. Annual Review of Psychology*, 67, 439-463.

112 Mesman, J., de Bruijn, Y., van Veen, D., Pektas, F., & Emmen, R. A. (2022). *Maternal color-consciousness is related to more positive and less negative attitudes toward ethnic-racial outgroups in children in White Dutch families. Child Development*, 93(3), 668-680.

Judi Mesman is hoogleraar op het gebied van jeugd en sociale rechtvaardigheid aan de Universiteit Leiden. Haar onderzoek richt zich op de intergenerationele overdracht van onder andere vooroordelen, discriminatie, racisme, seksisme en homofobie. Daarbij richt ze zich met name op de rol van opvoeding en onderwijs. In 2021 kreeg ze voor haar werk de Stevinpremie, de hoogste onderscheiding in de wetenschap voor een onderzoeker in Nederland die een bijzonder succes heeft behaald op het gebied van kennisbenutting voor de samenleving. In datzelfde jaar verscheen haar boek 'Opgroeien in kleur, een handreiking voor ouders die hun kinderen antiracistisch willen opvoeden'.

Doorwerking van de slavernij en het koloniale verleden op het gebied van wonen

Dr. Wouter van Gent en Dr. Cody Hochstenbach

Samenvatting

Dit essay geeft een kader om na te denken over de nalatenschap van slavernij en het kolonialisme op het gebied van wonen in Nederland. Drie domeinen komen aan de orde: woonpolitiek, woonongelijkheid, en de stedelijke ruimte. Deze drie hebben elk een andere benaderingswijze. Een sociaal-culturele kritiek bevraagt de raciale aannames in beleid en woonpolitiek omtrent integratie en de gereguleerde huursector. Een sociaaleconomisch perspectief toont aan dat herkomst woningmarktposities structureert, en roept vragen op over intergenerationele achterstanden. Tot slot geeft een geografische zienswijze inzicht in hoe Nederlandse steden getekend zijn door (post)koloniale migratie. De vaststelling dat het slavernij- en koloniale verleden op deze gebieden doorwerken noopt tot erkenning en mogelijk herstel.

De trans-Atlantische slavernijhandel en decennia van slavernij hebben diepe sporen achtergelaten op drie continenten. Deze sporen zijn ook herkenbaar in de manier waarop we wonen en denken over wonen in het hedendaagse Nederland. Dit essay verkent die erfenis van slavernij. We zien daarbij het slavernijverleden als onderdeel van een langere koloniale en postkoloniale geschiedenis. Drie manieren komen aan bod waarop het verleden van slavernij en kolonialisme doorwerkt in het wonen: dominante vertogen in het Nederlands woonbeleid, materiële ongelijkheden op de woningmarkt en het (post)koloniale erfgoed in het Nederlandse landschap. De conclusie reflecteert op de vraag hoe we hiermee om kunnen gaan.

Cultureel-discursief nalatenschap: onderscheid in beleid en politiek

In haar boek 'Witte Onschuld' beargumenteert antropoloog Gloria Wekker dat het zelfbeeld van Nederland en Nederlanders sterk gekenmerkt wordt door de ervaring van de Tweede Wereldoorlog, alsook door de grote afstand van de eigen migratiegeschiedenis en een koloniaal verleden.¹¹³ Wekker trekt een direct verband tussen een verleden van koloniaal imperialisme inclusief slavernij en het huidige zelfbeeld. Hoewel het ooit een wereldrijk was, is Nederland na de oorlog meer op zichzelf en op Europa gericht geraakt: op maatschappelijke problemen zoals vergrijzing, de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat en immigratie.^{114, 115} Daarmee is in

¹¹³ Wekker, G. (2016). *White innocence: Paradoxes of colonialism and race*. Duke University Press.

¹¹⁴ Weiner, M.F. (2014). *The ideologically colonized metropole: Dutch racism and racist denial*. *Sociology Compass*, 8(6), 731-744.

¹¹⁵ De Genova, N. (2016). *The European question: Migration, race, and postcoloniality in Europe*. *Social Text*, 34(3), 75-102.

de afgelopen twintig jaar een sterk geculturaliseerd idee over burgerschap ontstaan waarbij een volwaardig Nederlanderschap een proces van integratie vereist. Deze integratiepolitiek vereist van migranten en hun kinderen een ‘reis’ van een traditionele achtergestelde achtergrond naar het omarmen van de waarden van de moderne middenklasse.¹¹⁶ Deze benadering van burgerschap maakt impliciete cultureel-raciale aannames waarbij Nederlanderschap wordt neergezet als wit, vooruitstrevend, ruimdenkend, hardwerkend, en welvarend, terwijl de ‘ander’ geldt als niet-wit, traditionalistisch, laagopgeleid, arm, en potentieel frauderend. Het integratie-discours maakt daarmee een verschil tussen volwaardige en onvolwaardige burgers. Dit onderscheid is niet alleen een parallel uit een koloniaal verleden met slavernij, maar is ook een erfenis uit hetzelfde onverwerkte verleden.¹¹⁷ Ook wanneer het gaat over wonen en migranten, inclusief (voormalige) koninkrijksgenoten, komt dit onderscheid naar voren.

Ten eerste is er een dominant vertoog dat ruimtelijke concentraties van migrantengroepen problematiseert. Bestuurlijke elites vrezen dat concentraties van migranten in achtergestelde buurten uit zullen monden in een onbeheersbare segregatie en tekortschietende integratie. De angst dat er op die plekken parallelle samenlevingen ontstaan, dient vervolgens als rechtvaardiging voor ruimtelijk ingrijpen. Zo voeren overheden al decennia stedelijk vernieuwingsbeleid

uit waarbij het doel niet zozeer het opknappen van slechte huizen is, maar het veranderen van arme, vaak ‘zwarte’ wijken. Het slopen van sociale woningbouw en bouwen van duurdere nieuwbouw moet een witte middenklasse aantrekken en buurtachterstanden uitgummen.

Controversieel beleid als de Rotterdamwet,¹¹⁸ waarbij lage inkomens met een korte woonduur geweerd kunnen worden uit ‘zwakke’ buurten, ligt in het verlengde. Dit zou de leefbaarheid en veiligheid moeten verbeteren. Hoewel dit effect van de Rotterdamwet nooit is aangetoond, is de wet de afgelopen jaren door verschillende stadsbesturen toegepast. Hoewel de Rotterdamwet formeel geen mensen uitsluit op basis van herkomst, was het wel degelijk bedacht als antwoord op het “concentratievraagstuk” die de regering zag als een belemmering “op de integratie van vooral het laag of niet opgeleide en slecht Nederlands sprekende deel van de allochtone bevolking”.¹¹⁹ Ook in de praktijk sluit de Rotterdamwet vooral mensen met een migratieachtergrond uit.¹²⁰ Stedelijk beleid is niet alleen gericht op integratie maar ook op grip houden op problematiek. Er bestaat hierbij een diepgewortelde aanname dat de aanwezigheid van migrantengroepen de leefbaarheid, veiligheid en buurtkwaliteit verslechtert. Zo gold het aandeel bewoners met een ‘niet-

¹¹⁶ Schinkel, W. (2017). *Imagined societies: A critique of immigrant integration in Western Europe*. Cambridge University Press.

¹¹⁷ Schaap, J., & Essed, P. (2017). *De terugkeer van Alledaags Racisme*. *Sociologie*, 13(1), 93-108.

¹¹⁸ *Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek, Hoofdstuk 3.*

¹¹⁹ *Tweede Kamer der Staten-Generaal (2005). Regels die een geconcentreerde aanpak van grootstedelijke problemen mogelijk maken (Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek). Vergaderjaar 2004-2005, 30 091, nr. 3, p.12.*

¹²⁰ Van Gent, W., Hochstenbach, C., & Uitermark, J. (2018). *Exclusion as urban policy: The Dutch ‘act on extraordinary measures for urban problems’*. *Urban Studies*, 55(11), 2337-2353.

westerse' migratieachtergrond jarenlang als een van de belangrijkste negatieve voorspellers van buurtleefbaarheid in de *Leefbaarometer*, ontwikkeld in opdracht van de Rijksoverheid.¹²¹ Overheidsinstanties gebruiken de *Leefbaarometer* om buurtproblematiek te signaleren en ruimtelijk beleid zoals hierboven beschreven te ontwikkelen. Pas in 2022 werd bevolking naar achtergrond als indicator geschrapt.

Ten tweede is er een terugkerend vertoog dat migranten woningen zouden inpikken waardoor witte Nederlanders buiten de boot vallen. In het bijzonder sociale woningbouw zou een nationaal goed zijn dat niet besteed is aan 'migranten'. Deze gedachte is niet nieuw. In de jaren zeventig werden Surinaamse migranten en arbeidsmigranten aanvankelijk geweerd uit corporatiewoningen. Tegenwoordig wijzen politici regelmatig naar migratie – en in het bijzonder statushouders – als oorzaak van het tekort aan sociale huurwoningen. “Waar de zonen en dochters van een gemiddelde Nederlander moeten wachten op een woning, heeft een statushouder dat recht wel en dat vinden wij onrechtvaardig,” stelde een JA21-Kamerlid in 2022.¹²² Dit citaat is tekenend voor het vertoog waarbij 'nieuwkomers' de wooncrisis zouden verergeren of zelfs veroorzaken.

In werkelijkheid gaat slechts een beperkt deel van de vrijkomende sociale woningen naar statushouders. Zo wijzen

woningcorporaties jaarlijks zo'n vijftienduizend woningen toe aan statushouders, minder dan 10% van het totale aantal toewijzingen. Een veel grotere invloed gaat uit van politieke beslissingen. Door woningcorporaties te beperken en te belasten, is de nieuwbouw van sociale woningen ingestort en zijn aanzienlijk meer woningen verkocht. Migrantengroepen, statushouders in het bijzonder, dienen in dit geval als zondebok om de aandacht af te leiden van het gevoerde woonbeleid dat de sociale huursector stelselmatig heeft uitgehold.

Beide vertogen tonen een typisch Nederlands gebrek aan identificatie met migranten, zoals beschreven door Wekker. Migrant en hun nakomelingen worden gereduceerd tot onbekende anderen die zich gebrekkig integreren, de leefbaarheid en veiligheid van buurten ondermijnen, en schaarse woningen bezet houden. Het cultureel repertoire, met haar 'witte vlekken', verraadt een onverwerkt koloniaal verleden met reële gevolgen voor mensen.

Sociaaleconomische nalatenschap: intergenerationale achterstanden

Het koloniale verleden heeft ook directere sociaaleconomische gevolgen. Recent onderzoek laat zien dat de woningmarktpositie van Surinaamse migranten en hun kinderen minder goed is dan die van burgers met Nederlandse

¹²¹ Uitermark, J., & Hochstenbach, C., & van Gent, W. (2017). *The statistical politics of exceptional territories. Political Geography*, 57, 60-70.

¹²² <https://nos.nl/artikel/2430979-kamer-worstelt-met-voorrang-voor-statushouders-in-tijden-van-woningnood>.

grootouders.¹²³ Het gaat dan in het bijzonder om het kunnen kopen van een woning. Deze achterstelling is structureel en strekt zich uit over meerdere generaties. Hoewel het met de huidige statistische data niet mogelijk is de nakomelingen van tot slaafgemaakte mensen te traceren, is het aannemelijk dat zij nog steeds achterstanden ervaren, ook wat betreft wonen. Welvaart en achterstand zijn immers deels erfelijk. De sociaaleconomische positie van (klein)kinderen van migranten wordt gevormd door land van herkomst maar ook door beschikbaar familiekapitaal.¹²⁴ Veel Nederlanders van Surinaamse komaf hebben nog steeds te maken met de achterstand die hun voorouders in de plantagekolonie hebben opgedaan. Zo beïnvloedt het koloniale verleden nog steeds woonmogelijkheden, en deze verschillen worden groter naarmate het aanbod van sociale woningbouw verschaalt en de kooprijzen stijgen.

Het gaat niet alleen om het al dan niet kunnen kopen van een woning, maar ook om het vervolgens opbouwen van vermogen. Dat vermogen kan vervolgens van generatie op generatie worden doorgegeven. Amerikaans onderzoek spreekt aldaar van een *racial housing wealth gap*: niet alleen bezitten zwarte Amerikanen minder vaak een eigen huis, ook wanneer zij wel woningbezitter zijn, is hun woning doorgaans minder waard en blijft vermogensopbouw achter. Dit is onder

meer het gevolg van structurele discriminatie en racisme, zoals het niet verstrekken van hypotheekleningen in buurten waar veel minderheden wonen (redlining) – een praktijk die tot ver in de twintigste eeuw werd doorgezet en raciale segregatie nog steeds bestendigt. Witte Amerikanen weerden zwarte Amerikanen uit hun geprivilegieerde buurten, onder meer uit angst voor dalende huizenprijzen. Wanneer dat niet lukte, ontvluchtten zij zelf de buurt.

In zijn bekende essay *The Case for Reparations* betoogt schrijver Ta-Nehisi Coates dat deze geschiedenis van racistisch woonbeleid niet alleen geworteld is in het koloniale verleden, maar ook een belangrijke oorzaak is van immense raciale vermogensongelijkheid. Coates stelt dat deze ongelijkheid het gevolg is van eeuwen aan plundering, en pleit daarom voor herstelbetalingen.¹²⁵ In Nederland is de vermogensongelijkheid naar raciale groepen, en de bijdrage van de woningmarkt, niet gestaafd. Desalniettemin is het, gezien structurele verschillen in economische positie en woonsituatie, te verwachten dat deze ongelijkheid ook hier sterk is. Inzicht hierin zou het debat over de doorwerking van het Nederlandse verleden van slavernij en kolonialisme naar hedendaagse ongelijkheden verrijken.

Fysieke nalatenschap: landschappen

De (post)koloniale geschiedenis heeft ook het Nederlandse stadslandschap getekend. Historisch onderzoek heeft het belang van winsten uit de slavernij in de vooroorlogse

¹²³ Gent, W. van, & Zorlu, A. (2020). *Housing market position and spatial concentration of immigrants and their (grand)children*. Centre for Urban Studies Amsterdam Working Paper Series, No. 46.

¹²⁴ Zorlu, A., & W. van Gent (2023) *Economic assimilation of the “third generation”: An intergenerational mobility perspective*. *International Migration Review*. Online voorpublicatie; <https://doi.org/10.1177/01979183231165499>.

¹²⁵ Coates, T-N. (2017). *We were eight years in power*. Random House.

stadsontwikkeling aangetoond.¹²⁶ Meerdere herenhuizen, oude kantoorpanden, landgoederen en grachtenpanden zijn onlosmakelijk verbonden met het slavernijverleden. Deze gebouwen, samen met de koloniale monumenten en geografische benamingen, behoren tot een ongemakkelijk erfgoed dat vaak ter discussie staat. Minder op het vizier staat het belang van de postkoloniale geschiedenis. De (post) koloniale migratie heeft ook een symbolische en materiële nalatenschap in het stedelijk landschap. Met de dekolonisatie zijn veel Caribisch-Nederlandse burgers komen te wonen in de grote steden, vaak in enkele buurten.

De Bijlmermeer in Amsterdam is niet het enige maar wellicht wel het meest bekende voorbeeld. Ten tijden van de onafhankelijkheid van Suriname werd deze wijk opgeleverd als de ‘Stad van Morgen’. Hoewel woningcorporaties het aanvankelijk niet wilden, zouden na protest vele Surinaamse Nederlanders (en andere migrantengroepen) een plek vinden in de grote modernistische flats. Het gebied kende door armoede, achterstallig onderhoud en ontwerpkeuzes vele problemen. De wijk werd veelvuldig neergezet als een getto, no-go area en als mislukt experiment. Vele grootschalige vernieuwingen vanaf de jaren tachtig zouden de buurt ingrijpend veranderen, vaak met hetzelfde geracialiseerde discours als hierboven geschetst, maar het stigma is nooit verdwenen. Zeker niet-witte inwoners van de wijk blijven

kampen met negatieve raciale, culturele en economische stereotypen over de Bijlmermeer.¹²⁷

Dit beeld van de Bijlmermeer ontnemt het zicht op het belang van de buurt voor de bewoners, aan de levende sociale herinneringen van onder andere de Surinaams-Nederlandse gemeenschap. Dit laatste is te zien aan de blijvende politieke, culturele en sociale betekenis van de buurt in Amsterdam en Nederland. Het politieke engagement (onder meer met betrekking tot het slavernijverleden), het Anton-de-Kommonument, het Kwakoe-festival, de markt, de publieke kunst, de cultuur, en de verschillende geloofsgemeenschappen en vooral de bevolking komen voort uit een lange geschiedenis waar ook de slavernij een onderdeel van is.¹²⁸ Samen met andere aspecten zoals de iconische flats, de Bijlmerramp, de stedelijke vernieuwing en andere migratiestromen heeft het koloniale verleden een vormende invloed op deze unieke plaats in Nederland.

Conclusie

De vaststelling dat het slavernij- en koloniaal verleden doorwerkt op het woonbeleid, woonongelijkheid en fysiek-ruimtelijke nalatenschap heeft implicaties. Deze zijn verschillend voor de drie ‘nalatenschappen’.

Wat betreft de negatieve vertogen rondom migratie en wonen waarvan de Nederlandse woonpolitiek doordrenkt is, is het

¹²⁷ Pinkster, F.M., Ferier, M.S., & Hoekstra, M.S. (2020). On the stickiness of territorial stigma. *Antipode*, 52(2), 522-541.

¹²⁸ Balkenhol, M. (2021). *Tracing slavery: The politics of Atlantic memory in the Netherlands*. Berghahn.

¹²⁶ Zie <https://mappingslavery.nl/>

nodig onderliggende aannames ter discussie te stellen. Zo vormt de ruimtelijke concentratie van migrantengroepen geen bewijs voor een gebrekkige integratie of leefbaarheid. Natuurlijk kunnen er problemen zijn, maar die moeten direct worden vastgesteld in plaats van indirect afgeleid aan de hand van de achtergrond van de bewoners. De invloed van gemarginaliseerde migrantengroepen op de beschikbaarheid van sociale huurwoningen moet bovendien niet overschat worden. Uiteindelijk is het gevoerde woonbeleid van grotere invloed. Herinvestering in de volkshuisvesting zou de beschikbaarheid van betaalbare woningen voor alle groepen doen toenemen, maar vergt een fundamentele politieke koerswijziging.

In het kader van de materiële achterstanden op de woningmarkt hebben wij betoogd dat ongelijkheden in woningbezit en de opbouw van woonvermogen langdurig van aard zijn. Het is daarmee aannemelijk dat het slavernij- en koloniale verleden nog steeds een aanzienlijke invloed hebben op deze woonongelijkheden. In hoeverre deze achterstanden aanleiding geven tot financiële genoegdoening kunnen wij in dit essay niet beantwoorden. Hiervoor is wetenschappelijke, politieke en maatschappelijke discussie nodig. Een belangrijke stap zou zijn om deze discussie te voeden met preciezere informatie over de omvang van deze ongelijkheden en de rol van het slavernijverleden hierin.

Wat betreft de ruimtelijke nalatenschap van het slavernijverleden benadrukken wij de toegevoegde waarde van plekken als de Bijlmermeer. Zij verrijken het Nederlandse stadslandschap. Deze plekken staan echter onder druk door

zowel stedelijke vernieuwing als oprukkende gentrificatie. Deze processen kunnen bijdragen aan verdringing, lokaal-gewortelde organisaties opbreken en plaatselijke geschiedenissen uitwissen.¹²⁹ In politieke overwegingen zou de sociaal-culturele waarde van ‘postkoloniale buurten’ een zwaarder gewicht kunnen krijgen, en beschermd kunnen worden bij vernieuwing. Een dergelijke waardering hoeft niet te betekenen dat elke verandering of ingreep onmogelijk is – steden zullen altijd een bepaalde mate van dynamiek kennen – maar zou voorkomen dat unieke buurten door onachtzaamheid verloren gaan.

De beschreven nalatenschappen nopen allen tot erkenning en mogelijk herstel. Hoe dat er precies uit moet komen te zien, verschilt per domein en zal uit maatschappelijke discussie voort moeten komen.

¹²⁹ Davidson, M. (2009). *Displacement, space and dwelling: Placing gentrification debate*. *Ethics, Place and Environment*, 12(2), 219-234.

Wouter van Gent (1980) is sociaal geograaf en verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich op ruimtelijke ongelijkheid, woonbeleid, verhuisgedrag, stedelijke transformatie en politiek. Dit jaar verscheen zijn boek 'Making the Middle-class City' (met Willem Boterman) over de verandering van Amsterdam in de afgelopen 40 jaar. Zijn huidige onderzoeksprojecten richten zich op woningmarktpolarisatie en gezondheidsongelijkheid, de digitalisering van onwettige handel, en gentrificatie in postkoloniale stadslandschappen.

Cody Hochstenbach (1989) is als universitair docent stadsgeografie verbonden aan de Universiteit van Amsterdam waar hij onderzoek doet naar wonen en ruimtelijke ongelijkheid. In 2019 ontving hij een NWO Veni-beurs om onderzoek te doen naar beleggers op de Nederlandse woningmarkt, in 2023 ontving hij een NWO-beurs om onderzoek te doen naar de invloed van wonen op (mentale) gezondheid. In 2022 publiceerde hij het publieksboek 'Uitgewoond', over de woonpolitiek en de wooncrisis, dat werd geshortlist voor de PrinsjesBoekenprijs en genomineerd voor NPO Radio 1 non-fictieboek van het jaar.

Werkt het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden door in hedendaagse discriminatie en racisme op de arbeidsmarkt?

Samenvatting

Werkt het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden door in hedendaagse discriminatie en racisme op de arbeidsmarkt? En zo ja, hoe? Er zijn verschillende redenen geopperd voor deze relatie, maar het is lastig om hiervoor empirisch bewijs te leveren. Ik probeer met sociaalwetenschappelijke inzichten aanwijzingen te vinden voor meer directe en indirecte invloeden van het slavernijverleden op hedendaagse processen van arbeidsmarkt-discriminatie bij de in-, door- en uitstroom in arbeidsorganisaties. Daarbij richt ik mij vooral op de rol van herkomst en huidskleur. Ik stel vast dat er weldegelijk goede empirische aanwijzingen zijn voor deze voorgestelde claim, maar dat meer onderzoek noodzakelijk is.

Introductie

Er zijn grote zorgen over discriminatie en racisme in de Nederlandse samenleving in het algemeen en op de arbeidsmarkt in het bijzonder.¹³⁰ En niet ten onrechte. Er zijn zelfs aanwijzingen dat discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt is toegenomen.¹³¹ Om arbeidsmarktdiscriminatie beter te begrijpen en te bestrijden is het noodzakelijk om de onderliggende mechanismes te doorgronden. Vanuit de maatschappij en de wetenschap bestaat er een groeiende roep om stil te staan bij de rol van het koloniale en slavernijverleden van Nederland en de mogelijke doorwerking hiervan op arbeidsmarktdiscriminatie.^{132, 133, 134} In deze bijdrage zal ik mij daarop richten. Aan de hand van het bestaande onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie probeer ik nieuw licht te werpen op discussies over de invloed van het koloniale en slavernijverleden van Nederland. De volgende vragen staan centraal: Werkt het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden door in hedendaagse discriminatie en racisme op de Nederlandse arbeidsmarkt? En zo ja, hoe vindt deze doorwerking plaats?

¹³⁰ Djundeva, Maja, Huijnk, Willem, Thijssen, Lex, en Miltenburg, Emily. (2021). 'De arbeidsmarktpositie van mensen met een migratieachtergrond'. 143–98 in *Kwesties voor het kiezen 2021*, onder redactie van L. van Noije, D. Verbeek-Oudijk, en J. de Haan. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹³¹ Quillian, Lincoln, en Lee, John J.. (2023). 'Trends in racial and ethnic discrimination in hiring in six Western countries'. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 120(6), e2212875120.

¹³² Essed, Philomena. (2018). *Alledaags racisme*. Amsterdam: Van Genneep.

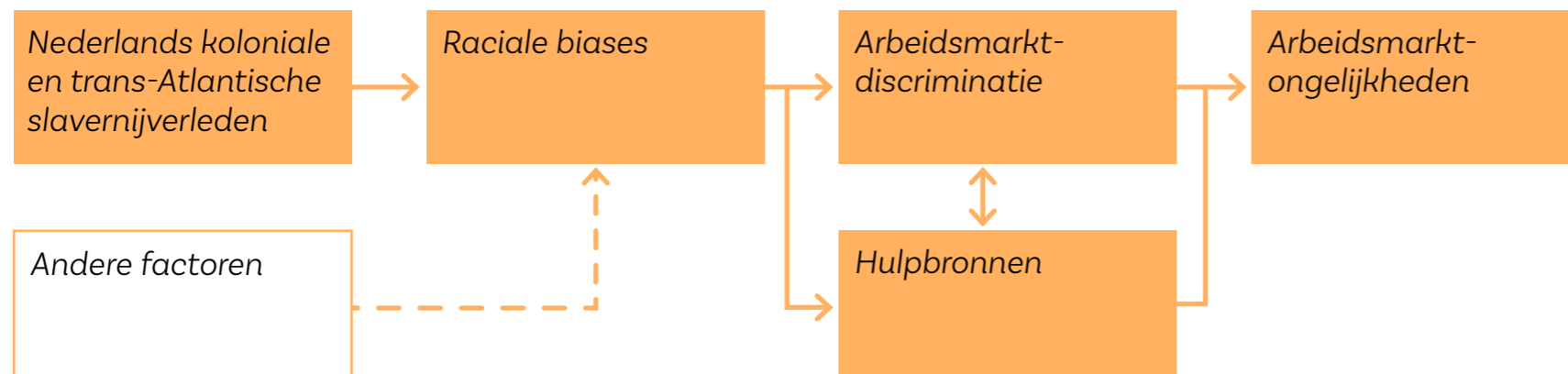
¹³³ Fatah-Black, Karwan. (2021). *Slavernij en beschaving: Kleine geschiedenis van een paradox*. Amsterdam: Ambo|Anthos.

¹³⁴ Wekker, Gloria. (2018). *Witte onschuld: Paradoxen van kolonialisme en ras*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Hoe is de doorwerking te onderzoeken?

We weten dat er hardnekkige arbeidsmarktongelijkheden naar migratieachtergrond bestaan.¹³⁵ Om dergelijke ongelijkheden te verklaren, worden vaak twee soorten verklaringen onderscheiden.^{136, 137} Eén verklaring richt zich op arbeidsmarkt-discriminatie. Personen die in allerlei relevante opzichten gelijkwaardig zijn, krijgen andere kansen op de arbeidsmarkt afhankelijk van de groep waartoe zij gerekend worden. De tweede verklaring gaat over de hulpbronnen van mensen, vooral bij toetreding tot de arbeidsmarkt. Mensen met minder hulpbronnen (bijv. minder opleiding of sociale contacten) zouden een minder goede positie op de arbeidsmarkt verwerven. Vaak wordt deze hulpbronnenverklaring als rivaliserend tegenover de discriminatieverklaring gezet. De praktijk is genuanceerder: niet iedereen heeft

dezelfde toegang tot relevante hulpbronnen mede door eerdere discriminatie. Hier ga ik vooral in op de rol van discriminatie en bekijk ik of het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden meer direct doorwerkt via (directe) arbeidsmarktdiscriminatie (directe invloeden) alsook indirect via de verdeling van hulpbronnen op de arbeidsmarkt (indirecte invloeden). Figuur 1 vat de redenering voor een doorwerking samen. Het slavernij- en koloniale verleden geeft voeding aan (culturele) raciale biases – oftewel reacties op een andere (geracialiseerde) groep met nadelige gevolgen voor leden van die groep en (indirecte) positieve gevolgen voor de eigen groep.¹³⁸ Deze biases vertalen zich door in arbeidsmarktongelijkheden langs een meer direct pad (arbeidsmarkt-discriminatie) of een meer indirect pad (de verdeling van hulpbronnen).

Figuur 1. Conceptueel model van (in)directe relaties tussen het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden en arbeidsmarktongelijkheden

¹³⁵ Djundeva, Maja, Huijnk, Willem, Thijssen, Lex, en Miltenburg, Emily. (2021). 'De arbeidsmarktpositie van mensen met een migratieachtergrond: 143-98 in *Kwesties voor het kiezen 2021*, onder redactie van L. van Noije, D. Verbeek-Oudijk, en J. de Haan. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹³⁶ Van Tubergen, Frank. (2022). 'What does sociological research tell us about ethnic inequalities in European labour markets?' *IFS Deaton Review of Inequalities*.

¹³⁷ Blommaert, Lieselotte & Spierings, Niels. (2019). *Examining ethno-religious labor market inequalities among women in the Netherlands*. *Research in Social Stratification and Mobility*, 61, 38-51.

¹³⁸ Dovidio, John F., en Gaertner, Samuel L. (2010). 'Intergroup Bias: 1084-1121 in *Handbook of Social Psychology*, onder redactie van S. T. Fiske, Gilbert T., D., en Lindzey, G.. Hoboken: John Wiley & Sons.

Vanuit de wetenschap zijn verschillende redenen geopperd voor een verband tussen het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden en hedendaagse discriminatie. Al in de jaren 80 stelde Essed: “Het idee dat witte mensen vanwege hun huidskleur en ‘beschaving’ superieur zouden zijn boven andere volken en op grond daarvan ook macht en controle over hen zouden mogen uitoefenen is een paar honderd jaar lang impliciet als onbetwistbaar gegeven van generatie op generatie gereproduceerd”.¹³⁹ En meer recentelijk stelde Wekker: “Mijn voornaamste stelling is dat een niet-onderkend reservoir van kennis en gevoelens, gebaseerd op vierhonderd jaar Nederlandse imperiale heerschappij, een cruciale maar niet onderkende rol heeft gespeeld in de dominante processen van betekenisgeving die tot nu toe in de Nederlandse samenleving hebben plaatsgevonden”.¹⁴⁰ De intergenerationele overdracht van (culturele) raciale biases staat daarbij centraal dus.

Onderzoek in de Verenigde Staten ondersteunt de claims van onder andere Essed en Wekker. Relaties zijn gevonden tussen hedendaagse negatieve raciale attitudes alsook raciale ongelijkheden in het onderwijs en op de arbeidsmarkt en een groter regionaal aandeel tot slaafgemaakten in de

19^e eeuw.^{141, 142, 143} Ook is aangetoond dat sprake is van een zekere intergenerationele overdracht van raciale biases.¹⁴⁴ Met vergelijkbaar (kwantitatief) onderzoek ben ik niet bekend in Nederland, maar de vraag is waarom deze doorwerking niet ook in Nederland teruggevonden kan worden. Laten wij eens kijken welke aanwijzingen op de Nederlandse arbeidsmarkt te vinden zijn.

Directe invloeden van het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden

Om de directe invloeden van het trans-Atlantische slavernij- of Nederlandse koloniale verleden te onderzoeken richt ik mij op groepskenmerken die daarmee vermoedelijk sterk samenhangen en ook arbeidsmarktdiscriminatie triggeren: herkomst en huidskleur.^{145, 146}

Herkomst. Waar het Nederlandse imperiale en slavernijverleden een duistere schaduw heeft geworpen op de levens van de slachtoffers (en hun nakomelingen), is het niet

141 Acharya, Avidit, Blackwell, Matthew, en Sen, Maya. (2018). *Deep Roots*. Princeton: Princeton University Press.

142 Berger, Thor. (2018). ‘Places of Persistence: Slavery and the Geography of Intergenerational Mobility in the United States’. *Demography* 55(4), 1547–65.

143 Payne, B. Keith, Vuletich, Heidi A., en Brown-Iannuzzi, Jazmin L.. (2019). ‘Historical roots of implicit bias in slavery’. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 116(24), 11693–98.

144 Acharya, Avidit, Blackwell, Matthew, en Sen, Maya. (2018). *Deep Roots*. Princeton: Princeton University Press.

145 Dixon, Angela R., en Telles, Edward E.. (2017). ‘Skin Color and Colorism: Global Research, Concepts, and Measurement’. *Annual Review of Sociology* 43(1), 405–24.

146 Dovidio, John F., en Gaertner, Samuel L.. (2010). ‘Intergroup Bias’. 1084–1121 in *Handbook of Social Psychology*, onder redactie van S. T. Fiske, Gilbert T., D., en Lindzey, G.. Hoboken: John Wiley & Sons.

139 Essed, Philomena. (2018). *Alledaags racisme*. Amsterdam: Van Genneep (p. 60).

140 Wekker, Gloria. (2018). *Witte onschuld: Paradoxen van kolonialisme en ras*. Amsterdam: Amsterdam University Press (p. 8).

onwaarschijnlijk dat mensen zonder (verre) migratie-achtergrond positievere opvattingen hebben over deze periode in de Nederlandse geschiedenis en sommige er zelfs een positieve sociale identiteit aan ontleen.^{147, 148} Mogelijk gaat dit gepaard met superioriteitsgevoelens tegenover mensen met een herkomst uit landen die gebukt gingen onder de trans-Atlantische slavernij of het Nederlandse koloniale regime – zoals Afrikaanse of Midden- en Zuid-Amerikaanse landen en/of voormalig Nederlandse koloniën – die in werksituaties bijdragen aan wantrouwen, paternalistische gedragingen en/of uitsluiting.

Huidskleur. Het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden droeg bij aan het institutionaliseren van het indelen van mensen op basis van huidskleur. Het hebben van een donkere huidskleur werd gestigmatiseerd terwijl de bevoorrechte positie van witte mensen werd gelegitimeerd: witte mensen zouden “superieur” zijn aan mensen met een donkere huidskleur.¹⁴⁹ Illustratief is dat kinderen – vaak onvrijwillig of met geweld verwekt – van een tot slaaf gemaakte moeder en een witte vader niet zelden meer vrijheden kregen dan kinderen van twee tot slaaf gemaakte ouders.¹⁵⁰ Het hebben van een (donkere) huidskleur zou dus

147 Bobowik, Magdalena, Valentim, Joaquim Pires, en Licata, Laurent. (2018). ‘Introduction to the Special Issue: Colonial Past and Intercultural Relations’. *International Journal of Intercultural Relations* 62, 1-12.

148 Fatah-Black, Karwan. (2021). *Slavernij en beschaving: Kleine geschiedenis van een paradox*. Amsterdam: Ambo|Anthos.

149 Jablonski, Nina G. (2021). ‘Skin Color and Race’. *American Journal of Physical Anthropology* 175(2), 437-47.

150 den Heijer, Henk. (2021). *Nederlands slavernijverleden - Historische inzichten en het debat nu*. Zutphen: Uitgeverij Walburg Pers B.V.

arbeidsmarktdiscriminatie triggeren, omdat een donkere huidskleur nog steeds wordt gestigmatiseerd en een witte huidskleur positieve associaties oproept.¹⁵¹

Instroom in arbeidsorganisaties

Welke impact heeft herkomst bij de instroom in arbeidsorganisaties? Vooral met veldexperimenten is daarnaar veel onderzoek gedaan.¹⁵² Veldexperimenten leveren overtuigend bewijs hiervoor, omdat met fictieve sollicitanten wordt gesolliciteerd op echte openstaande vacatures. Omdat alleen de herkomst systematisch verschilt, vormen ongelijke baanuitkomsten direct bewijs voor discriminatie naar herkomst. Diverse overzichtsstudies laten zien dat dit een hardnekkig verschijnsel is.^{153, 154}

Enkele jaren geleden voerden collega’s en ik ook een veldexperiment uit, met maar liefst 35 herkomstgroepen.¹⁵⁵ Hierdoor konden wij een hiërarchie naar herkomst op de

151 Dixon, Angela R., en Telles, Edward E. (2017). ‘Skin Color and Colorism: Global Research, Concepts, and Measurement’. *Annual Review of Sociology* 43(1), 405-24.

152 Thijssen, Lex, van Tubergen, Frank, Coenders, Marcel, Hellpap, Robert, en Jak, Suzanne. (2022). ‘Discrimination of Black and Muslim Minority Groups in Western Societies: Evidence From a Meta-Analysis of Field Experiments’. *International Migration Review* 56(3), 843-80.

153 Thijssen, Lex, van Tubergen, Frank, Coenders, Marcel, Hellpap, Robert, en Jak, Suzanne. (2022). ‘Discrimination of Black and Muslim Minority Groups in Western Societies: Evidence From a Meta-Analysis of Field Experiments’. *International Migration Review* 56(3), 843-80.

154 Quillian, Lincoln, en Lee, John J.. (2023). ‘Trends in racial and ethnic discrimination in hiring in six Western countries’. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 120(6), e2212875120.

155 Thijssen, Lex, Coenders, Marcel, en Lancee, Bram. (2019). ‘Etnische discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt: Verschillen tussen etnische groepen en de rol van beschikbare informatie over sollicitanten’. *Mens & Maatschappij* 94(2), 141-76.

Nederlandse arbeidsmarkt aantonen. Sollicitanten met een Europese, Noord-Amerikaanse of Aziatische herkomst werden aanmerkelijk minder gediscrimineerd dan sollicitanten met een Latijns-Amerikaanse, Afrikaanse of een Midden-Oosterse herkomst. Met name herkomstgroepen met vele nakomelingen van slachtoffers van de trans-Atlantische slavernij of het Nederlandse koloniale regime worden dus sterk gediscrimineerd. Belangrijk: zij delen hun nadelige positie wel met een groep die niet direct getroffen is, namelijk groepen met een herkomst uit moslimlanden.

Er is slechts een handjevol studies dat onderzoek verrichtte naar de rol van huidskleur, althans binnen de Europese context.¹⁵⁶ Een recente studie onderzocht het effect van huidskleur door fictieve sollicitanten experimenteel donkerder of lichter te maken op bijgevoegde sollicitatiefoto's.¹⁵⁷ Wat blijkt? Donkere sollicitanten ontvangen minder reacties dan lichtere sollicitanten, ongeacht hun herkomst. Huidskleur heeft dus een onafhankelijk effect op de kans om werk te vinden. Opvallend: in tegenstelling tot Spanje werd in Duitsland en in Nederland een duidelijke rangordening naar huidskleur aangetroffen.

¹⁵⁶ Thijssen, Lex, van Tubergen, Frank, Coenders, Marcel, Hellpap, Robert, en Jak, Suzanne. (2022). 'Discrimination of Black and Muslim Minority Groups in Western Societies: Evidence From a Meta-Analysis of Field Experiments'. *International Migration Review* 56(3), 843-80.

¹⁵⁷ Polavieja, Javier G., Lancee, Bram, Ramos, María, Veit, Susanne, en Yemane, Ruta. (2023). 'In your face: a comparative field experiment on racial discrimination in Europe'. *Socio-Economic Review* mwad009.

Door- en uitstroom in arbeidsorganisaties

Het is één ding om een baan te krijgen; baanbehoud of doorgroeien is een andere. Er zijn weinig gegevens over discriminatie bij de door- en uitstroom binnen arbeidsorganisaties. Eén van de uitzonderingen is het "Ervaren discriminatie"-onderzoek.¹⁵⁸ Hieruit blijkt dat mensen met een migratieachtergrond vaker discriminatie in de door- en uitstroom ervaren dan mensen zonder migratieachtergrond (zie online appendix).¹⁵⁹ Wel valt op dat mensen met een koloniale herkomst (Caraïbisch-Nederlandse of Surinaamse migratieachtergrond) dit niet vaker waarnemen dan anderen met een niet-koloniale migratieachtergrond (Marokkaanse, Turkse en Oost-Europese migratieachtergrond).

Interessant is dat in deze survey ook gevraagd is of respondenten denken dat het voor anderen herkenbaar is dat zijzelf of hun ouders niet in Nederland geboren zijn, mogelijk door hun huidskleur dus. Voor alle groepen met een migratieachtergrond blijkt dat het ervaren van discriminatie bij de door- of uitstroom samenhangt met meer (ervaren) zichtbaarheid (zie online appendix).¹⁶⁰ Uiterlijke kenmerken spelen dus een additionele rol.

¹⁵⁸ SCP. (2020). *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹⁵⁹ <https://sites.google.com/view/lexthijssen/publications>.

¹⁶⁰ <https://sites.google.com/view/lexthijssen/publications>.

Indirecte invloeden van het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden

Ten slotte wil ik stilstaan bij mogelijke indirecte invloeden, oftewel de indirecte invloeden van raciale *biases* via de verdeling van hulpbronnen op de arbeidsmarkt. Een mogelijkheid is dat de vaak kwetsbare startpositie van de nakomelingen van slachtoffers van de trans-Atlantische slavernij of het Nederlandse koloniale regime (deels) het indirecte gevolg is van raciale *biases* die enkele eeuwen geleden zijn ontstaan. Wereldwijde economische ongelijkheden zijn bijvoorbeeld te relateren aan deze extractieve instituties, zo laten zogenaamde *persistence studies* zien.¹⁶¹ Illustratief is onderzoek dat aantoont dat Afrikaanse landen en regio's die meer getroffen waren door de trans-Atlantische slavernij in de 21ste eeuw vaker behoren tot de meest arme gebieden van Afrika.^{162, 163} Toch hoeft een koloniaal verleden niet alleen nadelige gevolgen te hebben. Een gedeelte (koloniale) taal of culturele blootstelling aan het 'moederland' kan ook de statusverwerving van groepen met een koloniale herkomst bespoedigen.¹⁶⁴

Nog even terug naar het veldexperiment van collega's en mij. In vervolgonderzoek vonden wij een opvallend verband tussen de mate van discriminatie en de sociaaleconomische

¹⁶¹ Nunn, Nathan. (2020). 'The Historical Roots of Economic Development'. *Science* 367(6485), eaaz9986.

¹⁶² Nunn, Nathan. (2008). 'The Long-term Effects of Africa's Slave Trades*'. *The Quarterly Journal of Economics* 123(1), 139-76.

¹⁶³ Nunn, Nathan. (2020). 'The Historical Roots of Economic Development'. *Science* 367(6485), eaaz9986.

¹⁶⁴ Van Tubergen, Frank. (2022). 'What does sociological research tell us about ethnic inequalities in European labour markets?' *IFS Deaton Review of Inequalities*.

ontwikkeling van het land van de voorouders van sollicitanten¹⁶⁵: fictieve sollicitanten ontvingen meer werkgeverreacties naarmate het land van hun voorouders meer sociaaleconomisch ontwikkeld is. Een opmerkelijke bevinding. In de eerste plaats, omdat werkzoekenden afgerekend worden op basis van de sociaaleconomische prestaties van een land waarmee zij een minimale connectie hebben (en dit ondanks dat zij hun schoolopleiding volledig in Nederland doorliepen en meerdere jaren werkervaring hadden). En in de tweede plaats, omdat dit een extra aanwijzing vormt dat deze doorwerking indirect plaatsvindt, namelijk via de economische beelden die werkgevers over herkomstlanden hebben.

Afsluitend

In deze bijdrage ging ik in op de vraag of, en zo ja hoe, het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden doorwerkt in hedendaagse discriminatie en racisme op de arbeidsmarkt, waarbij ik meer directe en indirecte invloeden onderscheidde. Ik stel vast dat er goede empirische aanwijzingen zijn voor deze voorgestelde claim maar ook dat meer onderzoek noodzakelijk is, met name omdat niet elk bewijsstuk even hard of eenduidig is.

Allereerst ging ik in op mogelijke directe invloeden, waarbij ik inzoomde op discriminatie-*triggers* als herkomst en huidskleur. Ik vind dat arbeidsmarktdiscriminatie vooral mensen treft met een herkomst uit landen die sterk getroffen zijn door

¹⁶⁵ Thijssen, Lex, Coenders, Marcel, en Lancee, Bram. (2021). 'Is There Evidence for Statistical Discrimination against Ethnic Minorities in Hiring? Evidence from a Cross-National Field Experiment'. *Social Science Research* 93:102482.

het Nederlandse koloniale regime of de trans-Atlantische slavernij alsook mensen met een donkere huidskleur of duidelijk herkenbaar buitenlands uiterlijk. Wel delen deze groepen hun nadelige positie vaak met andere, niet-getroffen herkomstgroepen (moslimlanden). Andere historische of meer hedendaagse processen spelen dus ook een belangrijke rol. De witte meerderheidsgroep staat daarentegen altijd aan de top van de hiërarchie op de arbeidsmarkt, zowel wat betreft herkomst als huidskleur. Dit is in lijn met noties dat het koloniale- en slavernijverleden en de daaruit voortkomende ideeën over raciale hiërarchieën hebben bijgedragen aan diepgewortelde witte superioriteitsgevoelens en positieve discriminatie van witte mensen.^{166, 167, 168}

Naast deze meer directe invloeden is stilgestaan bij indirecte invloeden. Aan de orde kwam hoe wereldwijde ongelijkheden deels te relateren zijn aan uitbuitende koloniale regimes en het trans-Atlantische slavernijverleden en mogelijk ook nadelige gevolgen hebben gehad voor de startposities van nakomelingen van getroffenen op de Nederlandse arbeidsmarkt. Daarnaast is bewijs gevonden dat dergelijke ongelijkheden samenhangen met discriminatie in werving- en selectie.

Er zijn, kortom, weldegelijk verschillende empirische aanwijzingen voor een verband tussen het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden en

hedendaagse arbeidsmarktdiscriminatie. Nader onderzoek is gewenst om deze claim(s) beter te onderzoeken, bijvoorbeeld om de voorgestelde historische factoren van hedendaagse te onderscheiden. Meer aandacht mag daarbij ook uitgaan naar het belang van 'wit-zijn' in arbeidsorganisaties en uitsluiting van mensen met een Indonesische of Molukse herkomst – een vaak vergeten groep met ook een duidelijke link met het Nederlandse koloniale- en slavernijverleden.

¹⁶⁶ Essed, Philomena. 2018. *Alledaags racisme*. Amsterdam: Van Genneep.

¹⁶⁷ Fatah-Black, Karwan. (2021). *Slavernij en beschaving: Kleine geschiedenis van een paradox*. Amsterdam: Ambo|Anthos.

¹⁶⁸ Wekker, Gloria. (2018). *Witte onschuld: Paradoxen van kolonialisme en ras*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lex Thijssen is postdoctoraal onderzoeker bij de afdeling Sociologie aan de Radboud Universiteit. In 2020 promoveerde hij op een proefschrift getiteld 'Racial and Ethnic Discrimination in Western Labor Markets: Evidence from Field Experiments' bij de afdeling Sociologie aan de Universiteit Utrecht en het Interuniversity Center of Social Science and Theory and Methodology (ICS). Tussen 2020 en 2022 was hij werkzaam als wetenschappelijk medewerker bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). In zijn onderzoek richt hij zich op thema's als discriminatie, sociale inclusie en ongelijkheid.

De doorwerking van het slavernijverleden in perspectief van 25 maart, VN Internationale Dag Herdenking van de slachtoffers van slavernij en de trans-Atlantische slavenhandel

Dr. Barryl A. Biekman

Introductie

Deze belangrijke VN Herdenkingsdag van 25 maart is gekozen als opstap om de kwestie van de *Doorwerking van het slavernijverleden* te bespreken. 25 maart is de datum die door het Landelijk Platform Slavernijverleden (LPS) aan de verantwoordelijke minister van Binnenlandse Zaken, Bruins Slot, tijdens een gesprek op 12 december vorig jaar was voorgelegd om de Nederlandse excuses uit te spreken. Dan was er meer tijd geweest om de gewenste dialogen met betrokken nazaten van de tot slaafgemaakten en ten gevolge van ‘native genocide’ in goede banen te leiden. 25 maart is een dag die speciaal is ingesteld door de Verenigde Naties (VN) om te voldoen aan de verwachtingen die zijn vastgelegd in de Durban Verklaring en het Actieprogramma (DDPA) 2001, voortvloeiende uit de VN Derde Wereld Anti Racisme Conferentie (WCAR). Ook al was het LPS van mening dat excuses pas succesvol zijn als is voldaan aan de eisen die zijn samengevat in de kaderschets succesvolle excuses.¹⁶⁹ Dat hadden de Nederlandse excuses kunnen zijn. Voor de herkomst van deze bijzondere Herdenkingsdag van 25 maart wordt verwezen naar Resolutie 62/122¹⁷⁰ (17 december 2007) van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. In deze Resolutie is: 1) 25 maart aangewezen als de ‘Internationale Dag Herdenking van de slachtoffers van slavernij en de trans-Atlantische slavenhandel’ en is 2) het Outreach-programma vastgesteld ten behoeve van de herdenkingsactiviteiten.

¹⁶⁹ <https://platformslavernijmonument.nl/wp-content/uploads/2022/07/BarrylBiekmanKaderschetsVoorSuccesvolExcuses.pdf>.

¹⁷⁰ <https://www.un.org/en/rememberslavery>.

In alle VN hoofdkantoren wereldwijd wordt op plechtige wijze stilgestaan bij de slachtoffers van de trans-Atlantische slavenhandel, slavernij, apartheid en genocide en worden VN Lidstaten herinnerd aan de uitvoering van de paragrafen 101 en 102 van de VN Durban Verklaring en het Actieprogramma (DDPA 2001). Wat staat er in deze paragrafen? Vertaald in het Nederlands te beginnen bij paragraaf 100:

100. Wij (lees: VN) erkennen en betreuren ten zeerste het onnoemelijk veel leed en kwaad dat miljoenen mannen, vrouwen en kinderen is aangedaan als gevolg van slavernij, slavenhandel, trans-Atlantische slavenhandel, apartheid, genocide en tragedies uit het verleden. We merken verder op dat sommige staten het initiatief hebben genomen om zich te verontschuldigen en waar nodig schadevergoeding hebben betaald voor ernstige en massale schendingen die zijn begaan;
101. Met het oog op het afsluiten van deze donkere hoofdstukken in de geschiedenis en als middel tot verzoening en healing, nodigen wij de internationale gemeenschap en haar leden uit om de nagedachtenis van de slachtoffers van deze tragedies te eren. We stellen verder vast dat sommigen het initiatief hebben genomen om spijt te betuigen of excuses aan te bieden, en roepen al degenen die nog niet hebben bijgedragen aan het herstel van de waardigheid van de slachtoffers op om passende manieren te vinden om dit te doen en waarderen daartoe de landen die dit al hebben gedaan;

102. Wij zijn ons bewust van de morele verplichting van alle betrokken staten en roepen deze staten op passende en doeltreffende maatregelen te nemen om de blijvende gevolgen van deze praktijken een halt toe te roepen en te keren.

Voorafgaand aan de besluitvorming over de instelling van de Herdenkingsdag in 2007 concludeerde de Verenigde Naties een ondermaatse kennis over de vierhonderd jaar durende trans-Atlantische slavenhandel en de blijvende gevolgen daarvan. Daarnaast werd er vol lof gesproken over de landen die al tot acties waren overgegaan conform het in de paragrafen gestelde.

Na de instelling van deze bijzondere dag in 2007 was de hoop dat deze belangrijke datum voor vele VN lidstaten inclusief Nederland aanleiding zou zijn om de DDPA hoog op de nationale agenda te zetten. Resoluties en aanverwante VN Verklaringen zoals de Slotverklaringen van de Durban Review (2009); het Internationaal jaar voor mensen van Afrikaanse afkomst (2011) en het Internationaal VN Decennium voor mensen van Afrikaanse afkomst (2015-2024) hebben evenwel nog steeds niet geleid tot nationale actieprogramma's in Nederland. Dit ondanks de groots opgezette plechtige lancering van het Internationaal VN Decennium voor mensen van Afrikaanse afkomst in 2016.

Kwestie van politieke onwil?

Na 22 jaar stuiten de nazaten van de tot slaafgemaakten, voor wie de uitvoering van de DDPA belangrijk is, op de onwil van de opeenvolgende Nederlandse kabinetten om de DDPA

uit te voeren en te implementeren in nationale actieplannen. Belangrijke oorzaak van de Nederlandse houding is de opvatting dat de gehouden WCAR in 2001 in Durban, Zuid-Afrika tot doel heeft gehad om Israël te veroordelen.

Er wordt geen nadere onderbouwing gegeven van deze stelling. Dit terwijl er in de Durban verklaring geen enkele antisemitische uitspraak is te bespeuren. Integendeel, antisemitisme wordt afgewezen als een vorm van discriminatie. Verantwoordelijke bewindslieden en parlementsleden zijn sinds 2001 door het LPS aangespoord om de Durban Verklaring grondig te bestuderen om deze onzin en negatieve aandachtstrekkertje te ontzenuwen.

In historisch perspectief

Het begon bij voormalig minister voor Integratiebeleid Rita Verdonk die in 2005 na zware externe lobby besloot om af te zien van een Nationaal Actie Plan (NAP) ter uitvoering van de DDPA. Dit ondanks een intensief voortraject met betrokkenheid van Nederlandse NGO's om een NAP tot stand te brengen.

In 2009 heeft voormalig minister van Buitenlandse Zaken Maxime Verhagen een intensieve lobby in gang gezet om de landen van de Europese Unie ervan te weerhouden om deel te nemen aan de VN Durban Review 2009. Desondanks heeft de VN Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens in 2009 besloten om de Review door te zetten. De Review werd gehouden op 24 april 2009 in Geneve. In artikel 1 van de VN Durban Review Slotverklaring is de DDPA herbevestigd.

Voormalig minister van Buitenlandse Zaken Uri Rosenthal heeft in 2011 besloten dat Nederland niet zal deelnemen aan de VN High Level Panel inzake 10 jaar DDPA.

In 2021 stelt Nederland zich andermaal solidair met tegenstanders van de VN herdenking van 20 jaar DDPA en besluit voormalig minister van Buitenlandse Zaken Sigrid Kaag dat Nederland niet zal deelnemen aan de VN High Level Panel op 22 september 2021.

Steeds opnieuw wordt er door Nederland dezelfde argumenten op tafel gelegd om de boycot van de DDPA te rechtvaardigen: de Durban Conferentie zou misbruikt zijn voor “antisemitische uitingen” en de disproportionele en eenzijdige aandacht voor Israël.

Twintig jaar lang heeft de Nederlandse regering zich ingezet om ook andere landen over te halen om zich te onttrekken aan hun internationale beleidsverplichtingen voortvloeiend uit de DDPA.

Op 13 augustus 2021 schrijft de minister aan de voorzitter van het LPS onder meer het volgende: *“Nederland is voornemens om niet deel te nemen aan de Durban IV-bijeenkomst dit najaar. Dit besluit komt voort uit de historische belasting van het Durban-proces, het risico op herhaling van misbruik van dit platform voor antisemitische uitingen, en de disproportionele en eenzijdige aandacht voor Israël zoals weergegeven in de oorspronkelijke Durban-verklaring”.*

Saillant detail is dat de minister in haar antwoord de titel *Durban IV* gebruikt. Het is bekend dat deze titel is voortgekomen uit vooral de kringen die structureel aansturen op het laten verdwijnen van de DDPA. Sinds het ontstaan van de Verenigde Naties zijn er drie VN wereld antiracisme conferenties georganiseerd. De derde en de laatste (vooralsnog) in 2001. Het is onbegrijpelijk dat het ministerie van Buitenlandse Zaken zich bedient van woordgebruik dat tot doel heeft om de DDPA te laten verdwijnen. De titel Durban IV verwijst immers naar de vier momenten waarop Nederland VN bijeenkomsten op het gebied van de DDPA heeft proberen te ondermijnen.

Deze consequente systematische weigering van Nederland om uitvoering te geven aan de DDPA zien we terug in alle overheidsdocumenten die betrekking hebben op beleidsontwikkeling en -uitvoering evenals in Kamerbrieven. Dit terwijl de DDPA in de internationale mensenrechten arena bekend staat als het enige en belangrijkste actiegeoriënteerde Programma van de VN waarin onderwerpen zijn geformuleerd om de rechten van alle slachtoffers van racisme, rassendiscriminatie, vreemdelingenhaat en aanverwante onverdraagzaamheid te bestrijden evenals onderwerpen op het gebied van excuses en Herstelrecht.

Bekend met de weerstand van sommige landen om de DDPA uit te voeren en om op politieke wil aan te sturen hebben de Verenigde Naties in 2013 besloten tot de instelling van het Internationaal VN Decennium voor mensen van Afrikaanse

afkomst (2015-2024). Een belangrijke doelstelling¹⁷¹ van het VN Decennium voor mensen van Afrikaanse afkomst is het bestrijden van alle vormen van meervoudig racisme, institutionele discriminatie, vreemdelingenhaat, aanverwante onverdraagzaamheid en daaruit voortvloeiende onrechtvaardige acties tegenover mensen van Afrikaanse afkomst.

De excuses in perspectief van de DDPA

19 december 2022 is de datum waarop excuses zijn aangeboden “voor het handelen van de Nederlandse staat in het verleden: postuum aan alle tot slaafgemaakten die wereldwijd onder dat handelen hebben geleden, aan hun dochters en zonen, en aan al hun nazaten tot in het hier en nu”.

Ook al is tijdens zijn toespraak bij het aanbieden van excuses door minister-president Mark Rutte op geen enkele wijze verwezen naar de DDPA: kan er gesteld worden dat de aangeboden excuses een direct verband houden met de uitvoering van de eerder genoemde Resolutie 62/122 respectievelijk de opgesomde paragrafen? Wie beweert dat het niet het geval is laat bewust of onbewust onnodig de verdenking op zich niet integer te zijn.

Als zodanig is er een belangrijke stap gezet in de officiële staatserkenning van de trans-Atlantische slavenhandel, slavernij en kolonialisme als misdaden tegen de menselijkheid. In dit verband wordt in herinnering gebracht: de excuses in het jaar 2013 door de Raad van Kerken voor het aandeel van

de kerken in het verwerpelijk slavernijinstituut, gevolgd door de gemeentebesturen van Amsterdam in 2021; Rotterdam en Utrecht in 2022 en Den Haag in 2023. De ABN AMRO Bank en de Nederlandse Centrale Bank in 2022. Met het aanbieden van de excuses door de Nederlandse Staat is een lang gekoesterde eis van nazaten van tot slaafgemaakten in vervulling gegaan en de weg impliciet vrij gemaakt voor Reparatory Justice.

“Slavernij is een bron van racisme en discriminatie zoals we dat vandaag tegenkomen.” bevestigde de premier tijdens zijn toespraak op 19 december 2022. “Eeuwenlang hebben de Nederlandse staat en zijn vertegenwoordigers slavernij mogelijk gemaakt, gestimuleerd, in stand gehouden en ervan geprofiteerd. Eeuwenlang zijn in naam van de Nederlandse staat mensen tot handelswaar gemaakt, uitgebuit en mishandeld. Eeuwenlang is onder Nederlands staatsgezag de menselijke waardigheid met voeten getreden op de meest afschuwelijke manier. En te weinig hebben opeenvolgende Nederlandse regeringen na 1863 gezien en erkend dat het slavernijverleden een negatieve doorwerking had en heeft. Daarvoor bied ik namens de Nederlandse regering excuses aan”.

Met deze openbare bekentenis erkent het Kabinet volmondig de conclusie van de Verenigde Naties, van de Raad van Europa en nog dichterbij huis van de president van de Nederlandse Centrale Bank, professor dr. Klaas Knot, tijdens zijn persconferentie over het onderzoek ‘Dienstbaar aan de Keten’, dat

¹⁷¹ https://platformslavernijmonument.nl/wp-content/uploads/2022/09/BROCHURE-BEVORDERING-NATIONALE-BEKENDHEID_VN_DECENNIUM_POAD.pdf.

Afrofobie¹⁷² zoals we dat kennen en wereldwijd ervaren, ook in Nederland, het gevolg is van de trans-Atlantische slavenhandel, slavernij en kolonialisme en de belangrijkste bron waar de doorwerking van het slavernijverleden in het heden het meest zichtbaar is.

“Het kabinet neemt daarom maatregelen tegen stage-discriminatie”, aldus professor dr. Robbert Dijkgraaf, minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Mensen die hun naam willen veranderen, kunnen dat bovendien vanaf 1 januari 2024 kosteloos doen. Daarnaast is er onder meer een staatscommissie ingesteld die als taak heeft om onderzoek te doen naar de stand van discriminatie en racisme in Nederland. Het onderzoek richt zich op alle sectoren van de samenleving, inclusief een doorlichting op discriminatie en etnisch profileren binnen de gehele overheid, gaf minister van Binnenlandse Zaken mr. Hanke Bruins Slot aan.

Men zou bijna denken dat het Nederlandse kabinet weinig heeft opgestoken van de afgelopen dialogen die zij zelf heeft georganiseerd en of laten organiseren voorafgaand aan het uitspreken van de excuses. Zo bestaat de indruk bij het LPS en achterbannen dat minister Dijkgraaf niet of nauwelijks heeft teruggeblikt op dat wat zijn voorgangers in eerdere jaren hebben toegezegd om te ondernemen in het kader van de vereffening van het slavernijdossier en het opvijzelen van de bewustwording. De herijking van de positionering van het

Nederlandse slavernijverleden in het geschiedenisonderwijs, met school tv-series als educatief ondersteunend materiaal. Het herijken, het herschrijven en het ontwikkelen van het geschiedenisonderwijs over het Nederlands slavernijverleden moet zowel uitgangspunt als einddoel van educatieprojecten zijn. Het gaat daarbij niet alleen om het primair onderwijs en de basisvorming voortgezet onderwijs, maar ook om onderwijs gericht op volwassenen (volwasseneneducatie en de lerarenopleiding). Een budget van 200 miljoen kan dus nooit voldoende zijn om een adequaat herstelprogramma tot stand te brengen en staat in schril contrast met het eeuwenlange profijt ten gevolge van de trans-Atlantische slavenhandel.

Afrofobie nader beschouwd

Afrofobie is de term die verwijst naar al de specifieke vormen van meervoudig racisme tegenover mensen van Afrikaanse afkomst. Een dergelijke specificatie is al langer gangbaar met betrekking tot discriminatie van andere bevolkingsgroepen, denk bijvoorbeeld aan antisemitisme, islamfobie en moslimfobie, homofobie, of xenofobie in brede zin, en meer in het bijzonder met betrekking tot Roma en Sinti. Afrofobie is vastgelegd in de Resolutie van de Human Rights Council 21/33 van 28 september 2012.

Uitgaande van deze definitie hebben de deelnemers aan de Familie Roots Synergy Bezinning en Verdiepingsbijeenkomst zich in twee bijeenkomsten (14 februari 2015 en 20 augustus 2016) gebogen over de onderwerpen die onder dit begrip samengevat kunnen worden. Die exercitie resulteerde in een waaier aan betekenissen die is voorgelegd aan het netwerk/de achterbannen van de aanwezigen en was de aanleiding om in

¹⁷² *Specifieke vormen van meervoudige racisme tegenover mensen van Afrikaanse afkomst. Het racisme dat is ingezet om chattel slavernij en de toepassing van martelsystemen en werktuigen te legitimeren en mogelijk te maken.*

2015 in gesprek te treden met het Interdepartementaal Overleg Racismebestrijding onder coördinatie van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Dit met als doel de invoering van de Afrofobie-term en in verband daarmee een studie te verrichten teneinde de term nauwkeuriger te formuleren. Dit vanwege de complexiteit van de term omdat Afrofobie zowel een oorsprong aanduidt (betrekking hebbend op mensen afkomstig uit Afrika) als naar een gedeelde of verdelende geschiedenis verwijst. Hoewel in zijn Kamerbrief voormalig minister Asscher het onderzoek over de term in het vooruitzicht stelde, is van directiezijde structureel geweigerd om dit onderzoek ter hand te nemen. Een nieuw onderzoeksvoorstel is ruim een jaar geleden ingediend bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en op 12 december 2023 persoonlijk overhandigd aan minister Bruins Slot. De correspondentie heeft nog geen enkele reactie opgeleverd. Zie hierin ook een voorbeeld van het systeem van doorwerking: het ontbrekende luisterend oor en serieuze verdieping om effectief antiracismebeleid tot stand te brengen. Impliciet gaat het over de ontkenning van de specifieke vormen van meervoudig racisme tegenover mensen van Afrikaanse afkomst, die zijn oorsprong vindt in het verleden en een belangrijk aspect is van de doorwerking van het Nederlandse slavernijverleden.

En maar doorsudderden met bestaand beleid ook al werken de overheids- en/of semi overheids-hervormingsplannen en instrumenten niet.

Het onderzoek gericht op de ontwikkeling van de beleids- en handelingskaders van Afrofobie beoogt inzicht te geven in

theoretische benaderingen en concrete ervaringen met (beleids)onderzoek in de Nederlandse context, waar nodig in een internationaal vergelijkend perspectief, teneinde de begrippen Afrofobie, discriminatie, anti-zwart racisme en andere vormen van stereotypering nader te duiden en de wijze waarop ze worden toegepast of relevant zijn in perspectief van de handelingskaders.

De onderzoeksvraag biedt helderheid aan eerstelijns-hulpverleners over wat zij verondersteld worden te weten en welke vaardigheden zij nodig hebben om adequaat te kunnen reageren en handelen bij meldingen van specifieke vormen van meervoudig racisme tegenover mensen van Afrikaanse afkomst. Deelvragen hebben betrekking op het volgende:

- Wat zijn de aard en de omvang van de meldingen van discriminatie waarmee burgers van Afrikaanse herkomst worden geconfronteerd?
- Welke interventies kunnen antidiscriminatievoorzieningen toepassen om burgers van Afrikaanse afkomst effectief te kunnen bedienen?
- Op welke wijze is Afrofobie van invloed op de participatie (politiek, sociaal, op de arbeidsmarkt) van burgers van Afrikaanse afkomst?
- In hoeverre is er sprake van een genderperspectief bij de analyse van de effecten van Afrofobie?
- Welke coping strategieën passen burgers van Afrikaanse herkomst toe om het hoofd te bieden aan het anti-zwart racisme?

In hoeverre is het concept Afrofobie toe te passen bij het ontwerpen van een handelingsperspectief bij het afhandelen van meldingen van discriminatie?

De hoop is gevestigd dat het onderzoek er ooit zal komen, zodat we de kwalijke gevolgen, de doorwerking en de erfenissen van het slavernijverleden adequaat kunnen aanpakken. Het geïnstitutionaliseerde Europese racistisch stelsel dat doorspekt is van pseudowetenschappelijke waandenkbeelden was immers nodig als inzet om de Afrikaanse mens voor eeuwig in een 'inferieure' positie te houden. Zie hier een belangrijke reden dat we onder meer in Nederland ondanks de inzet van 'overheidsinstrumenten' (duurzame) voorspoedontwikkeling op alle terreinen van overheidsbeleid voor wat betreft burgers van Afrikaanse afkomst nog steeds ontberen. Hoop doet leven. Vooralsnog blijft de hoop gevestigd op de voorstellen van de staatscommissie tegen discriminatie en racisme.

Dr. Barryl A. Biekman is voorzitter van de Stichting Nationaal Monument Nederlands slavernijverleden, meer bekend als het Landelijk Platform Slavernijverleden (LPS); de initiatiefnemer van het Nationaal Slavernijmonument in het Oosterpark te Amsterdam en oprichter van het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee). Het LPS is vanwege de jarenlange nationale en internationale verdiensten op het gebied van Reparatory Justice in maart 2023, het Associated Membership van de Caricom Reparations Commissie (CRC) toegekend. In zijn brief prees voorzitter CRC, Professor Dr. Sir Hilary Beckless de bijdrage van het LPS aan het Reparatory vraagstuk. Biekman maakt zich al jaren hard voor de ontwikkeling van een beleids- en handelingskader voor de effectieve bestrijding van wat zij stellig omschrijft als Afrophobia. Naast haar tientallen (internationale) onderscheidingen onder meer 'commandeur in de ere orde van de gele ster', en de 'African Union African Diaspora Bridge Builder Award' heeft zij in 2016 uit handen van voormalig minister Asscher het (enige) VN International Decennium voor mensen van Afrikaanse afkomst-Award ontvangen voor haar bijzondere bijdrage aan de totstandkoming van het Decennium voor mensen van Afrikaanse afkomst.

Colofon

Dit is een uitgave in opdracht van de staatscommissie tegen discriminatie en racisme.

Meer achtergrond en informatie is te vinden op www.staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl
of neem contact op via info@staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl

Juli 2023 ©

Ontwerp en vormgeving

RFT-O, Den Haag

Tekst

De essays zijn geschreven in opdracht van de staatscommissie tegen discriminatie en racisme.

De essays zijn de verdienste en verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteurs en reflecteren niet de opvattingen of aanbevelingen van de staatscommissie.